

AN INTERNATIONAL JOURNAL
FOR THE STUDY OF
NICOLAI FREDERIK SEVERIN GRUNDTVIG (1783-1872)

Grundtvig Studier 2024

UDGIVET AF GRUNDTVIG-SELSKABET
I SAMARBEJDE MED CENTER FOR GRUNDTVIGFORSKNING

Grundtvig-Studier 2024

Årbogen åbner med en kommenteret oversættelse af Grundtvigs curriculum vitae i forbindelse med hans ansættelse som kapellan i 1811 ved Jes Fabricius Møller og Sebastian Olden-Jørgensen. Næstfølgende artikel af samme Møller er en undersøgelse af Grundtvigs rang og stand og betydningen heraf for hans placering i samfundet. Derpå følger en artikel af Britt Mize om George Borrow's engelske oversættelser fra Grundtvigs indledende digte til *Bjowulfs Drape*. Den næste sektion udgøres af to redigerede og udvidede indlæg fra Grundtvig-Selskabets årsmøde om Grundtvig og de første højskoler af henholdsvis af Mikkel Skovgaard Pedersen og Hans Henrik Hjermitsev. Til sidst bringes seneste nyt fra Grundtvigs Værker og Grundtvig-Selskabet samt en lang række anmeldelser af nyere Grundtviglitteratur.

The journal opens with the Latin curriculum vitae that Grundtvig submitted for appointment as chaplain in 1811, translated and annotated by Jes Fabricius Møller and Sebastian Olden-Jørgensen. In the next article, Jes Fabricius Møller examines Grundtvig's rank and status and the significance in society of the chaplain position. Rounding off this section is an article by Britt Mize about the Victorian writer George Borrow's English translations of Grundtvig's introductory poems to *Bjowulfs Drape*, his 1820 translation of *Beowulf*. The next section consists of two edited and expanded contributions from the Grundtvig Society's annual meeting on Grundtvig and the first folk high schools by Mikkel Skovgaard Pedersen and Hans Henrik Hjermitsev respectively, both concerning the nature and origins of Rødning Folk High School. The journal closes with the latest news from Grundtvig's Works (grundtvigsværker.dk) and the Grundtvig Society as well as reviews of recent Grundtvig literature.

ISBN 978-87-88243-31-1

ISSN 0107-4164

Grundtvig-Studier 2024

Udgivet af Grundtvig-Selskabet
af 8. september 1947
i samarbejde med Center for Grundtvigforskning

Under redaktion af

ANDERS HOLM
ansvarshavende

MARK BRADSHAW BUSBEE

SUNE AUKEN

København 2024

Grundtvig-Studier 2024

© Grundtvig-Selskabet af 8. september 1947

Sats: Henrik Brandt-Pedersen, Eksistensen

Tryk: ScandinavianBook

Printed in Denmark 2024

ISBN 978-87-88243-31-4

ISSN 0107-4164

Indhold

Grundtvigs præstevita 1811 7

Jes Fabricius Møller og Sebastian Olden-Jørgensen

Grundtvigs stand og rang 13

Jes Fabricius Møller

George Borrow's English Translations from Grundtvig's
Prefatory Poems to *Bjowulfs Drape* 31

Britt Mize

GRUNDTVIG OG DE FØRSTE HØJSKOLER – ÅRSMØDEINDLÆG

Hvortil dog al den oplysning? 49

Mikkel Skovgaard Petersen

Et forsvar for Grundtvig-Rødding-tesen 91

Hans Henrik Hjermitslev

MEDDELELSER

Grundtvigs Værker – status 2024 105

Krista Stinne Greve Rasmussen

Meddelelser fra Grundtvig-Selskabet 117

Jes Fabricius Møller

ANMELDELSER

Den store mand 120

Freja Lillevang Sørensen

Grundtvigs skolevej 126

Merethe Roos

Højskoler for folket 129

Henrik Yde

Fætre og fjender?	131
<i>Nicolai Røge</i>	
Grundtvig og det evige	135
<i>Inger Marie Solveig Lysebjerg Nissen</i>	
Katalysatoren Grundtvig	143
<i>Lea Grosen Jørgensen</i>	
Human Comes First	152
<i>Lee C. Barrett</i>	
More Mediating, Less Accommodating	157
<i>Mark Mattes</i>	
The Life and Letters of N.F.S. Grundtvig	163
<i>David W. Chapman</i>	
English Summaries / Danske resuméer	168
Forfattere / Authors	172
The latest publications in the Grundtvig Society Series	176

Grundtvigs præstevita 1811

Jes Fabricius Møller og Sebastian Olden-Jørgensen¹

I anledning af at Grundtvig tiltrådte embedet som personlig kapellan for sin far i 1811, indførte han i lighed med sine kollegaer egenhændigt sit curriculum vitae i Sjællands Stifts bispeembedes protokol over præsters levnedsskildringer.² Skriftet er ikke omtalt i Steen Johansens bibliografi, men er ikke ukendt. Den første side af i alt halvanden er gengivet i faksimile i Københavns Universitets historie. I billedteksten bemærker Knud Banning, at Grundtvig må have ekstempereret, eftersom hans i modsætning til de øvrige levnedsskildringer i samme protokol rummer overstregninger og rettelser.³ Grundtvig var næppe en dårligere latiner end sine kollegaer, og man må med Banning formode, at de i modsætning til ham på forhånd har udfærdiget en kladde for at kunne levere en mere lydefri renskrift. Hvis man antager, at der ikke er tale om en form for eftervirkning af den personlige krise i vinteren 1810-11, efterlader det unægtelig indtryk af en vis nonchalance fra Grundtvigs side. At han havde selvtiliden til at gøre det, bekræftes udtrykkeligt i teksten selv, nemlig at han havde lært ganske meget om “de gamle sprog” i sin skoletid i Thyregod og i Aarhus. Det var de sprog, som han allerede på dette tidspunkt også var begyndt at omtale som “døde”.⁴ Dog måtte han over for sig selv medgive,

¹ Indledning af Jes Fabricius Møller og transskription og oversættelse af Sebastian Olden-Jørgensen.

² Rigsarkivet, Sjællands Stifts Bispeembede, Vitae Candidatorum, 1782-1856.

³ Leif Grane (red.), *Det teologiske Fakultet* (Københavns Universitets historie, bd. V), G.E.C. Gads forlag 1980, 319.

⁴ Grundtvig, *Nyaarsnat eller Blik paa Kristendom og Historie*, 1810, 17.

at han var “en Stymper i Jødelæsning”, altså ikke var så stærk i hebraisk som i latin og græsk.⁵

Som Flemming Lundgreen-Nielsen har påpeget, skal man være varsom med at tage de hyppige selvbiografiske indslag i forfatterskabet for pålydende.⁶ Som kilde til Grundtvigs liv indtil 1811 er CV’et af begrænset værdi. Det er først og fremmest værdifuldt som dokumentation af Grundtvigs øjeblikkelige selvforståelse i foråret 1811. For eksempel kan omtalen af hans efterladenhed i studietiden læses som udtryk for den ovenfor omtalte nonchalance. Han giver indtryk af, at han uden forberedelse klarede sig godt til eksamen. Men den afspejler også det billede, som den nyligt omvendte Grundtvig gerne ville give af sin ungdoms religiøse og teologiske indifferens.⁷ At han som teologisk student tog både sin religion og sine studier mere alvorligt, end han senere ville være ved, fremgår af dagbøgerne. Selv om han ikke sjældent noterede sig de dage, da han intet fik fra hånden, har han optegnet både sin forberedelse af juleprædikener i Udby og Torkilstrup i 1802 og sine ret omhyggelige eksamensforberedelser i 1803.⁸

Som i den såkaldt omarbejdede dagbog omtaler han sig selv i tredje person, men i modsætning til dagbøgerne bruger han her Nicolai og ikke Frederik som kaldenavn.⁹ Det kan have at gøre med, at han var opkaldt efter både sin faster, den i 1781 afdøde Frederice Severine, og dennes endnu levende enkemand, Nicolai Edinger Balle, der indtil 1808 havde været Sjællands biskop, og det var muligvis sidstnævnte, der stod klarest i kappellanens og nevøens erindring, da han nedfældede sit curriculum vitae.

⁵ Albeck, *Grundtvigs dag- og udtogsbøger*, DSL 1979, bd. I, 52.

⁶ Flemming Lundgreen-Nielsen, *Det handlende ord*, Gad 1980, 26.

⁷ Se også *Kierke-Speil*, US X, 336.

⁸ *DUB*, I, 17ff.

⁹ For eksempel *DUB*, I, 48, hvor han sågar omtaler sig selv som “Mosjø Frederik”.

Nicolaus Fredericus Severinus Gruneltius Sattem colit
 Johannem sacrorum interpretem scriptorum apud Ul.
 -bigenſes et Præſerientes prope Otingam Hollaudie.
 Regent Nicolaum matrem Catharina Maria Bang staro
 Septembris die a. 1783 et usque ad novum ætatis annum
 pro educavit animo; tum vero parentes erudiendum
 ire tradidere viro, qui tres illius fratres religioſe litteris 1792
 imbuerat, ~~et~~ et cui nomen Laurentius Fiedl. Apud
 hunc divini verbi ministrum in Tyregod et Vester
 prope Veilam Jutiae 6 annos puer tranſegit, et et
 deinde curſum ſcholasticum Annulis abſolvit, nunquam 1798
 vero deſinit deboto ut par est animo illius beati viri
 memoriam, cuius ſub auspiciis fundamenta religionis ~~chri-~~
~~ſtiane~~ atque linguarum veterum in animo altos egere
 radices iterum atque iterum revocare et recollere. Proinde
 tamen abſit ut ideo nomina atque menta Tranſpuri
 et Høngaardii aruſtice ſole moderatorem, obſervanti
 tradat. Ab his dimiſſis menſe octobri Churſum 1800
 Havnienſem petens examinem artium laudabiliter ſuſtinuit,
 et ſequenti anno ~~philosophicam partem~~ in ſcientiis
 philoſophicis laudabiliter in philoſophis vero haud
 reſtaurabiliter ſibi characterem imbuavit. Duo fluere
 anni ~~me~~ quibus haud niſi obiter operam Theologiæ
 navavit Nicolaus, nihilominus vero in Examine theo-
 -logico laudabilis est numeripetiv. 1803.

Tres per annos ſangelandhe filium centuriones

1805' ~~1808~~ ſcilicet educare atque erudire conatus est, quo
 1808 tempore etiam opuscula quædam de religione
 chriſtiana atque mythologia ſeptentrionali; in
 lucem edidit. Havniam iterum petens in philo-
 ſophicoana hitoria, tradidit, et horas ſci-
 entias Maſſis docavit. Denique, per variis claſſis
 atq; multa diſcrimina rerum, in fluctibus
 perſeſus in portum drevit curſum, litteris ſacris
 1810 diligenter animis advertens, et optavit Patri
 otate provento, in verbo divini tradendo operam
 offerre. Providentia divina atque clementiſſimus
 1811 princeps optatis annuere, et ſancto ornatus
 munere, nil a Deo humillime petit, ut ~~anſe~~
 Spiritus ſancti clavis pugnatus atq; corroboratus,
 pie et ſilicet ~~tradat~~ doceat, vivat!

Havnie XXX Maj.

MDCCEXI.

Transskription

Nicolaus Fridericus Severinus Grundtvig¹⁰ Patrem colit Johannem sacrorum interpretem scriptorum apud Udbjenses et Ørslevienses prope Ærtingam Sjællandiae. Peperit Nicolaum mater Catharina Maria Bang 8^{lavo} Septembris die a. 1783 et usque ad nonum ætatis annum pio educavit animo; tum vero parentes erudiendum¹¹ tradidere viro, qui tres illius frâtres religiøsè litteris¹² imbuerat;¹³ et cui nomen Laurentius Feld. Apud hunc divini verbi ministrum in Tyregod et Vester prope Veilam Jutiæ 6 annos puer transegit,¹⁴ et deinde cursum scòlasticum Arhusiis absòlvit; nunquam¹⁵ vero desinat devoto ut par est animo illius beati viri memoriam, cujus sub auspiciis religio christiana¹⁶ atqve linguæ veteres¹⁷ in animo altos egere radices iterum atqve iterum revocare et recolere. Procul tamen absit ut ideo nomina atqve merita Krarupii et Stougardii arhusinæ scòlæ moderatorum, oblivioni tradat. Ab his dimissus mensè octobri Universitatem¹⁸ Havniensèm petens examen artium laudabiliter sustinuit, et sequenti anno¹⁹ in scientiis philosòphicis laudabilem²⁰ in philologicis vero haud illaudàbilem sibi characterem vindicavit. Duo fluxère anni²¹ quibus haud nisi obiter operam Theologiæ navavit Nicolaus, nihilominus vero in Examine Theologico laudabilis est nuncupatus.²²

Tres per annos Langelandiæ filium centurionis <14> Leth²³ educare atqve erudire conatus est, qvo tempore etiam opuscula qvædam de religione christiana atqve mythologia sèptentrionali in lucem edidit. Havniam

¹⁰ Understregningen er med blyant i modsætning til resten af teksten, som er med blæk.

¹¹ *erudiendum*: herefter strøget: ire.

¹² I margen: 1792.

¹³ *imbuerat*: herefter strøget: In.

¹⁴ *transegit*: herefter strøget: et c.

¹⁵ I margen: 1798.

¹⁶ *religio christiana*: rettet fra: fundamenta religionis christianæ.

¹⁷ *linguæ veteres*: rettet fra: linguarum veterum.

¹⁸ I margen: 1800.

¹⁹ *anno*: herefter strøget: philosòphicum partim.

²⁰ *laudabilem*: ufuldkomment rettet fra: laudabilis [således skrevet].

²¹ *anni*: herefter strøget: hic [svært læseligt].

²² I margen: 1803.

²³ *Leth*: i margen: 1805 1808 [årstallene over hinanden].

iterum petens in schola schouboana historiam tradidit, et horas sic emtas Musis dicavit. Denique, per varios casus atqve²⁴ multa discrimina rerum diu fluctibus jactatus in portum direxit cursum, litteris sacris diligenter²⁵ animum²⁶ advertens, et optavit Patri ætate provector in verbo divino tradendo opem offerre. Providentia divina atqve clementissimus princeps²⁷ optatis annuere, et sancto ornatus munere, id a Deo humillime petit, ut²⁸ Spiritus sancti donis instructus atqve corroboratus, pie et fideliter studeat, doceat, vivat!

Havniæ XXX Maj.

MDCCCXI.

Oversættelse

Nicolai Frederik Severin Grundtvig bor hos sin far, Johan, præsten i Udby og Ørslev nær Vordingborg på Sjælland. Hans mor, Catharina Maria Bang, fødte ham den 8. september 1783 og opdrog ham fromt indtil hans niende år. Så sendte forældrene ham imidlertid til undervisning hos den samme mand (1792), der samvittighedsfuldt havde undervist hans tre brødre, og som hed Laurids Feld. Hos denne sognepræst i Thyregod og Vester nær ved Vejle i Jylland tilbragte drengen seks år, og derpå færdiggjorde han sin skolegang i Aarhus (1798). Som rimeligt er, skal han aldrig ophøre med igen og igen med hengivenhed at mindes og ære den salige mand, under hvis vejledning den kristne religion og de gamle sprog slog dybe rødder i hans sjæl. Men Aarhus Latinskoles lærere Krarups og Stougarfs navne og fortjenester skal ikke af den grund glemmes. Efter at de havde dimitteret ham i oktober måned (1800), rejste han til Københavns Universitet og tog studentereksamen med karakteren laudabilis,²⁹ og i det følgende år opnåede han til examen philosophicum karakteren laudabilis

²⁴ *atqve*: herefter strøget: T.

²⁵ I margen: 1810.

²⁶ *animum*: rettet fra: animus.

²⁷ I margen: 1811.

²⁸ *ut*: herefter ulæseligt udstreget ord.

²⁹ Karakterskalaen på Københavns Universitet havde tre trin for bestået: laudabilis (høj), haud illaudabilis (mellem), non contemnendus (lav). Dumpere fik ingen karakter.

og til examen philologicum haud illaudabilis. To år gik, i hvilke Nicolai næsten ikke rørte teologistudiet, men ikke desto mindre fik laudabilis til examen theologicum (1803).

I tre år forsøgte han på Langeland at opdrage og uddanne kaptajn Leths søn (1805-08) og udgav på samme tid også nogle småskrifter om den kristne religion og den nordiske mytologi. Så tog han igen til København og underviste i historie på Det Schouboeske Institut og viede de timer, han på den måde fik til overs, til muserne. Til sidst, efter længe at være kastet omkring af forskellige begivenheder og kriser, styrede han sikkert i havn, begyndte flittigt at studere teologi (1810) og lagde den plan at tilbyde at hjælpe sin gamle far med at forkynde Guds ord. Det guddommelige forsyn såvel som den allernådigste fyrste [Frederik VI] bifaldt hans planer (1811), og prydet med det hellige embede er hans ydmyge bøn til Gud, at han udstyret og styrket med Helligåndens gaver vil studere, undervise og leve fromt og pligtopfyldende.

København den 30. maj 1811

Grundtvigs stand og rang

Jes Fabricius Møller

Det er sjældent, at Grundtvigs stand og rang behandles i den biografiske litteratur om ham. Når den gør, er det ofte noget upræcist, og stand og rang tillægges ikke synderlig værdi. Det er helt i tråd med den ældre Grundtvigs velkendte opgør med standsbegrebet, men dermed overses det, at det også var et opgør med den indplacering, som Grundtvig selv havde i standssamfundet. Denne placering havde afgørende betydning for valg af livsbane, uddannelse og ægtefælle. Endvidere vises det, at Grundtvig også sent i livet ikke kunne løsrive sig fra værdier, der var knyttet til rangs- og standssamfundet.

Indledning

Der er lang tradition for at skildre den unge Grundtvig som et vadmelsklædt gudsord fra landet. Det billede har han ikke mindst selv bidraget til i kraft af nogle ofte citerede passager fra dagbogen (f.eks. Høyer-Christensen 1947, 29). Valdemar Vedel mente om Grundtvig, at han var rundet af folket (Vedel 1890, 38). Vedel mente nok folket i en for ham samtidig forstand, altså den danske nation. I 1783 forholdt det sig anderledes. Da var det lig med almuen, altså bondestanden. I en mere socialhistorisk bevidst epoke fra 1970'erne og frem blev Grundtvig tolket ind i klassekampen. Finn Abrahamowitz mente f.eks., at han tilhørte underklassen (Abrahamowitz 2010, 37). Men bortset fra det er det vanskeligt at finde eksempler i litteraturen på, at der er taget eksplicit stilling til Grundtvigs placering i hans samtids stands- og rangssamfund. Flemming Lundgreen-Nielsen indplacerer ham som tilhørende den "kongetro embedsstand på landet", men finder i øvrigt, at en socialhistorisk skildring af Grundtvig vil blive "lidet oplysende" (Lundgreen-Nielsen 1980, 16). Det

hænger formentlig sammen med, at Lundgreen-Nielsen – som også de fleste af hans samtidige – i det hele taget er teksthistorisk og ikke biografisk orienteret (Lundgreen-Nielsen, 1980, 15).

Den seneste biografi om Grundtvig gør en del ud af i indledningen med udgangspunkt hos Ove Korsgaard (Korsgaard 2004) at redegøre for standssamfundet (Broadbridge & Iversen 2023, 26 ff.). Men forfatterne drager lige så lidt som Korsgaard selv konsekvensen af den indsigt for Grundtvigs eget vedkommende. Broadbridge og Iversen gør endvidere meget ud af Grundtvigs slægt. De fortolker Grundtvigs tilknytning til sin egen herkomst som en historisk slægtsbevidsthed snarere end som en standsbevidsthed. (Broadbridge & Iversen 2023, 35 f.).

Lærerstanden

Johan Grundtvig var lærer. Det var en stillingsbetegnelse, der var synonym med præst (lærere i almueskolen kaldtes skolelærere). Ved sit 50-års prædikantjubilæum kunne han derfor også af sin søn fejres som “Jubellærer” (Grundtvig 1810, indledningen). Han tilhørte derfor lærerstanden, der var et andet ord for den gejstlige stand.

Bondestanden bestod ikke alene af fæstebønder, husmænd, landarbejdere og tyende, men også de håndværkere, der havde tilladelse til at virke uden for byerne, typisk møllere, tømrere og grovsmede (Mandix 1800, 46). Købstæderne kunne være ganske små som nu f.eks. Nykøbing Sjælland, hvor Grundtvig-familien stammer fra. Ved folketællingen i 1787 havde den 532 indbyggere, hvilket var færre, end der boede i Udby-Ørslev sogne. Byerne var omslagspladser for al varehandel og hjemsted for de fleste håndværk. I byerne boede borgerstanden, som var dem, der enten drev næring i byen som handlende eller håndværkere eller havde offentligt embede. Borgerne havde i modsætning til bønderne på dette tidspunkt i vid udstrækning om ikke ganske opgivet patronymy så dog typisk antaget slægtsnavn. Den første, der med sikkerhed vides at have ført efternavnet Grundtvig, Hans Jørgensen Grundtvig (1644-1700), var netop rådmand og siden byfoged i Nykøbing Sjælland. Familien tilhørte altså oprindeligt borgerstanden. Uden for byerne fandtes foruden bønder og gejstlige også godsejerne. Deres standstilhørsforhold var juridisk defineret af godsejerskabet, men i praksis ofte også oftest i kraft af adelskab.

Stænderne var i princippet endogame, dog var der en betragtelig større åbenhed for ægteskab mellem de højere stænder (forstået som alle andre stænder end bondestanden) indbyrdes end mellem de højere stænder og bondestanden. Foruden et standsmæssigt ægteskab handlede det for sønnerne også om at få et standsmæssigt udkomme. Som eksempel kan man bruge N.F.S. Grundtvigs bedsteforældres dispositioner. Hans farfar, Otto Grundtvig, var præst på Sejerø og fik 11 børn. Fem af sønnerne blev præster, den sidste gik landvæsensvejen og endte som godsejer. En datter forblev ugift og hjemmeboende. De øvrige døtre blev gift med hhv. en birkedommer, en præst, en købmand og den yngste, Frederice Severine, blev gift med Nicolai Edinger Balle, som blev Sjællands biskop (Rønning 1904, 29ff). Hun døde relativt ung i 1781, og da hendes brors yngste søn blev født to år senere, blev han opkaldt efter sin afdøde faster og hendes mand.

Morfaderen, Niels Christian Bang, var bestyrer af de kongelige godser i Odsherred med sæde på Egebjerggaard. Han var altså ikke egentlig godsejer, men var at betragte som af samme stand som en godsejer. I sit andet ægteskab var han gift med en datter af ejeren af den nærliggende Annebjerggaard, Ulrikke Eleonore Schwane, om hvem det er blevet sagt, at hun i virkeligheden var et resultat af moderens intime forhold til Frederik IV (Roussel 1964, 362). Historien stammer fra Henrik Steffens' erindringer (Steffens 1844, 84). Den kan ikke bekræftes ad anden vej. Hvorom alting er, havde Katrine Marie Bang otte helsøskende. De to søstre blev gift med hhv. en kirurg og en præst. Deres ældste bror blev præst, to andre blev kongelige embedsmænd, og de øvrige blev hhv. læge, officer og købmand. Et lignende mønster ses for de seks børn af Niels Chr. Bangs første ægteskab, som nåede at blive voksne (Bobé 1946, 7). Det afgørende var ikke, at drengebørnene blev holdt til bogen, men at de fik en livsbane, der forhindrede dem i at synke under deres stand. På samme måde skulle døtrene i ægteskabet undgå at blive bondekoner.

Standssamfundet på Sydsjælland

I september 1783 anførte Johan Grundtvig følgende om sin yngste søns fødsel og dåb: Mandag den 8. september klokken tre om eftermiddagen "blev min kjære Hustru Catharine Maria Bang lykkelig forløst med en

Søn, som den 10de derefter blev af mig hjemmedøbt og kaldt Nicolaj Frideric Severin”.

Ved hjemmedåben havde jordemoderen, Madam Carstensen, båret. Onsdag den 8. oktober blev “Frideric” fremstillet i Udby Kirke, og ved den lejlighed forbrød hans far sig mod en bestemmelse i Danske Lov (2-5-5), nemlig at der ikke måtte være flere end fem faddere. Drengen blev båret af fru kammerherrerinde von Raben til Beldringe, mens frøken Halmann fra Rønnebæksholm “stod hos”, som det hed. De øvrige faddere var hr. kammerherre von Raben til Beldringe og Lekkende, hr. kammerherre og konferensråd v. Beringskjold til Rønnebæksholm samt hele fire af barnefaderens kollegaer, “deres Velærværdigheder Hr. Westergaard i Sværdborg, Hr. Reenberg i Præstøe, Hr. Smith i Mehrn og Hr. Homan til Hammer og Lundby. Hr. Provst Ditzel forrettede den hellige Act.”¹

Hvis Johan Grundtvig nogensinde risikerede at blive stillet til ansvar for sit brud på bestemmelserne om det maksimale antal faddere, havde han i givet fald ret indflydelsesrige medskyldige. Broadbridge og Iversen gengiver også kirkebogens omtale af dåben i faksimile, men beskåret, idet de ikke har taget fadderne med (Broadbridge & Iversen 2023, 50).

Raben var Udby Kirkes ejer (Nationalmuseet, VI, 911) og dertil adelig, hvad Beringskjold, der var søn af en tysk-romersk adelsmand, blev senere samme år med navnet Wedelsparre. Frk. Hamann var antagelig Beringskjolds kones halvsøster (*Danmarks Adels Aarbog* 1946, 95) og næppe hans kone, som Franziska Carlsen, Grundtvigs svigerinde i andet ægteskab, synes at mene (Carlsen 1861, 269). Fadderne repræsenterede sammenlagt en usædvanlig fornemhed. Dåbsbarnets storebror født 1777, Niels Christian, havde f.eks. knap så fornemme og knap så mange faddere som sin lillebror, dog stadig ingen af bondestanden.²

Et glimt af præstegårdens sammensætning af beboere får vi takket være den enevældige stats interesse for at føre sine borgere i mandtal. Ved folketællingen i 1787 blev husstanden opført med overhovedet først, Johan Grundtvig, sognepræst (faksimile i Broadbridge & Iversen 2023, 47). Så fulgte hans 13 år yngre kone, Cathrine Maria Bang, de fire hjemmeboende børn, Jacob Ulrik Hansen på 12, Niels Christian Bang, 10 år, Ulrica

¹ Rigsarkivet, Kirkebøger, Udbye Sogn, Enesteministerialbog 1776-1814. Arkivaliononline (sa.dk), jf. Brun 1882, 3., der dog udelader Raben.

² Udbye Sogn, Enesteministerialbog 1776-1814, Arkivaliononline (sa.dk).

Eleonora på 6 og den 4-årige Nic. Friedric Severin. Til husstanden hørte også den 19-årige Apollone Hald, der tjente som husjomfru og dertil var Johan Grundtvigs søsterdatter (Rønning 1904, 29). Laurids Feld [sic] var "Informator", altså huslærer. Alle disse medlemmer af husstanden tilhørte samme stand som husfaderen.

Dertil kom tyendet, to karle og to piger, alle ugifte, alle tilhørte de bondestanden. Det gjorde også de to fattiglemmer, som var på kost i præstegården, Malene Jensdatter på 55 og Maria Jørgensdatter på 11.³ Der var ikke tale om privat godgørenhed. Forsørgelse af lemmer under sognets fattigkasse foregik ved, at de var på kost og logi hos de lokale mod erstatning udredt af fattigkassen, og præsten måtte som medansvarlig for fattigvæsenets bestyrelse tage sin del af byrden (Danske Lov 2-19-6 og 2-22-75; Nørr 1981, 27 ff.). Af Udby og Ørslevs sammenlagt 873 indbyggere var der 36 almissenydende, heraf ti krøblinger (Bärens 1790, 35). Om den faderløse pige Maria ved vi ikke meget. Den vanføre Malene Jensdatter boede allerede i præstegården, da Johan Grundtvig fik embedet, og hun døde i 1810, 77 år gammel (Rønning 1904, 56. Ordret afskrift af Rønning hos Høyer-Christensen 1947, 51 f.).

Hun blev siden husket af Grundtvig som den, der havde gjort ham fortrolig med folkelige talemåder (Grundtvig 1824, str. 277-285). Det afspejler naturligvis først og fremmest Grundtvigs interesse for folkesproget i 1824, men også at han på dette tidspunkt som en selvfølge stiliserede Malene til at være sin eneste kilde til den sjællandske bondekultur. Der var ingen grund til at foregive, at han havde haft sin naturlige gang blandt Udbys bønder. Da Grundtvig endnu mange år senere i 1851 i digtet "Syd-Sælland" så tilbage på sin barndoms Sydsjælland, var der heller ikke en bondegård i sigte. Derimod omtalte han den gæstfrihed, som han i sin ungdom og sidenhen havde mødt på Nysø, Iselingen og Gisselfeld. I digtet kalder Grundtvig sig selv bondeven, og det kan man i sagens natur kun være, når man ikke selv er bonde (US IX, 322-328; jf. Nielsen 1961).

Grundtvigs ene overlevende søster var antagelig udset til at tage vare på sine forældre, når de blev gamle. Hun døde imidlertid i 1805 blot 22 år gammel, og ved den lejlighed beklagede Grundtvig, at der nu ikke var nogen til at pleje moderen, der lå syg (Albeck 1979, I, 210). For drengene fra

³ Rigsarkivet, Rentekammeret, Folketælling 1787, Præstø Amt, Baarse Herred, Udby Sogn, Arkivalieronline (sa.dk).

Udby præstegård var planen, at de skulle uddannes. De skulle forberedes til optagelse på latinskolen, og derfor måtte der investeres i en undervisning, der var bedre, end hvad den lokale almueskole kunne præstere, så de måtte sendes væk.

Det var forbundet med ikke-ubetydelige omkostninger både til skolepenge og kost og logi. Om økonomien ved vi, at den stod virkelig slet til, men det forhindrede ikke Johan Grundtvig i at afholde denne nødvendige udgift (Rønning 1904, 54f). Den ældste, Otto, kom på Herlufsholm, hvor to af hans morbrødre også havde gået, og hvorfra han blev dimitteret til universitetet (Leth 1875, 140). Jakob Ulrik og Niels Christian blev efter at være blevet forberedt hos Feldt sendt på latinskole i Viborg. Jakob Ulrik var uregerlig, og Niels Christian var trods gode evner en mådelig elev. Ikke desto mindre kom de begge på universitetet og fik deres teologiske embedseksamen. Den yngste bror fulgte samme opskrift. Dog kom han på Aarhus Katedralskole, antagelig fordi der ikke var særlig gode erfaringer med brødrenes skolegang i Viborg (Paludan-Müller 1951). Hvorfor de ikke kunne komme på borger- og latinskolen i Vordingborg til at begynde med, er det lidt vanskeligt at blive klog på. Det afgørende var ikke, at drengebørnene blev holdt til bogen, men at de fik en livsbane, der – som det hed med samtidens sprogbrug – forhindrede dem i at synke under deres stand.

København

At Grundtvigs forældre var forgældede, er som nævnt en velkendt omstændighed. Det var ikke en velstående ung mand, der flyttede til København i oktober 1800. Johan Grundtvig måtte endda lide den ydmygelse, at hans bo blev taget under noget, der lignede konkursbehandling af hans egen provst, Platou, der hen over vinteren 1800-01 efterlyste boets kreditorer. (*De til forsendelse med Posten allene privilegerede Kiøbenhavnske Tidender*, 14. nov. 1800, 6. april og 22. maj 1801. Rønning 1904, 54 f.). Men eftersom det ikke var muligt at gøre udlæg i præstegårde, kunne Johan Grundtvig blive siddende (Danske Lov 2-12-4). Ikke desto mindre fik den yngste søn støtte hjemmefra.

I sin første selvbiografi gjorde Grundtvig en del ud af sin økonomiske situation. Han opremsede alt, hvad hans garderobe indeholdt ved ankomst-

en til hovedstaden, nemlig udelukkende slidte og aflagte klæder. Læseren bliver efterladt med indtrykket af en tarveligt klædt tranlampe, en knortet klods, der endog talte med "jydsk Dialekt" og i det hele taget ikke passede ind i det finere københavnske selskabsliv. Han måtte "leve af Velgjerninger", som han selv skrev (Albeck 1979, I, 49 og 53 f.). Dette billede af en almissenydende, fattig student fra landet har fået lov til at blive stående i litteraturen om Grundtvig. Det er der imidlertid ikke dækning for.

I udgangspunktet skal man bemærke, at Grundtvig ikke kom på Kommunitetet. Det var en stiftelse, altså et legat, beregnet på de fattigste studerende, som kunne få en friplads på Regensen og kostpenge svarende til to en halv rigsdaler månedligt (Reinhardt 1862, 292). Grundtvig hørte altså ikke til de fattigste. Men hvad havde han da at gøre godt med?

Et sted i dagbøgerne står der, at han kun havde fire rigsdaler månedligt (Albeck 1979, 61). Det var lidt mindre end en arbejdsmands løn (Thestrup 1991, 34). Andre steder er det tal dog angivet til enten seks eller endog 20 rigsdaler. Indtægterne stammede fra slægtninge, bl.a. hans "hovedrige Morbroder" – det var Carl Vilhelm Bang, der havde giftet sig til penge. Grundtvig tog ham det tydeligvis fortrydeligt op, at han kun gav to rigsdaler. Et beløb på fire rigsdaler havde hans bror Niels afsat til ham af sin løn som præst i Guinea. Yderligere beløb kom fra hans anden bror Otto, fra faderen og fra Laurids Feldt. I sine dagbøger førte Grundtvig også regnskab, og her fremgår det tydeligt, at han havde et pænt forbrug. Jævnligt noterede han indkøb af øl, vin, tobak, chokolade. Han var på kost hos sin anden morbror, professor Bang (Albeck 1979, 53, 65).

Og så skiftede han sin landlige garderobe ud, således at "han fik saadanne Klæder, at han – efter sin Stand – ei behøve at skamme sig", som han skrev om sig selv i tredje persons afstand (Albeck 1979, 55). Det er bemærkelsesværdigt, fordi det er et af de få steder, hvor Grundtvig eksplicit omtalte sig selv som tilhørende en stand. Standsmæssigt påklædt må han i hvert fald have været, for da han afsluttede sine studier i 1803, noterede han i sin dagbog, at han havde oparbejdet en gæld på 46 rigsdaler til sin skrædder (Albeck 1979, 26). Med den opgraderede garderobe fulgte også manerer, der var blevet "den finere Verden [lidt] mindre ulige" (Albeck 1979, 177). Danse gjorde han dog ikke (Albeck 1979, 198). På Langeland noterede Grundtvig, at han i modsætning til andre huslærere regnedes som ligeværdigt medlem af husstanden (Albeck 1979, 228). Men bortset

fra det var han nu slået ind på den samme bane som Laurids Feldt for at blive lærer.

Med hensyn til ægteskab fulgte Grundtvig familiens mønster. I dagbøgerne kan man følge hans overvejelser om valg af ægtefælle, især om søstrene Blicher. Om det skulle være den ene eller den anden, er i denne forbindelse ikke så vigtigt, som at det antagelig ikke er faldet ham ind, at han skulle giftes andet end standsmæssigt, det vil sige som minimum med en præstedatter. På Langeland blev han dog lidt mere vidtløftig i den henseende (se f.eks. Albeck 1979, I, 372).

Almueskolen

Både Grundtvig og hans bror Otto var optaget af skolespørgsmålet. Otto havde i sit sogn oprettet et lånebibliotek.⁴ Frederiks første publicerede artikel overhovedet handlede som bekendt om en manglende skoleholder på Falster.

Selv om begge brødre naturligvis gik ind for god undervisning til børnenes børn, fastholdt de begge, at almuens skulle nyde en anden og mere begrænset oplysning, end de selv havde gjort. Frederik skrev i en utrykt afhandling, at bonden ikke skulle lære noget, der "ville skade hans Driftighed og ofte lede ham vild fra Pligtens Bane, naar Han fulgte en bedragerlig Klogskabs Gøglelys" (cit. efter Bugge 1965, 119). I en polemik om kirke og skole skrev han i 1811, at "Bondens Oplysning skal være *kristelig* og afpasset efter hans særegne Vilkaar" (Grundtvig 1811, sp. 1028). Bonden skulle med andre ord være oplyst, men på en måde, der var tilpasset bondestandens vilkår.

Otto holdt i 1813 et foredrag, hvor han faktisk holdt den mulighed åben, at bønder kunne have nytte af mere uddannelse, men endte dog med at konkludere, at "Almuens Oplysning maa have en vis Grad, ved hvilken den maa begrænses. Almuesmanden skal ikke opdrages til Lærdom, eller til høiere Aandskultur, end den, der passer og er nødvendig for ham paa den Plads, hvor han staaer i Borgersamfundet" (Grundtvig 1814, 9).

⁴ Rigsarkivet, Det Kongelige danske Landhusholdningsselskab, Grundmateriale til registratur, præmievindere, Danmark, alfabetisk: Arkivalieronline (sa.dk)

Det er kun alt for let at komme til at tegne en lige linje fra Grundtvigs tidligste optegnelser om bønders oplysning til hans senere tanker om højskolen. Det kan man f.eks. se hos K.E. Bugge, der hæfter sig ved det pædagogiske indhold af tankerne uden at skænke den institutionelle ramme nogen synderlig opmærksomhed (Bugge 1965, 60 ff., 122). Bugge understreger derfor kontinuiteten i Grundtvigs skoletanker.

Det springende punkt i Grundtvigs skolesyn må i denne sammenhæng imidlertid være, hvornår Grundtvig fuldt ud accepterede, at bønder principielt måtte eller burde have adgang til *samme* uddannelse som de øvrige stænder. Et af de første eksempler på noget, der ligner, var forslaget om en "Høiskole for folkelig Videnskabelighed og borgerlig Uddannelse" i *Politiske Betragtninger* fra januar 1831 (Grundtvig 1831, 50 f., jf. Korsgaard 2004, 217 f.). Det skal læses i sammenhæng med Grundtvigs erkendelse af, at statens styrelse ikke længere kunne bero på, at "Kundskab og Eien-dom" hænger sammen (Grundtvig 1831, 35). I praksis stillede Grundtvig sig dog anderledes. Hans eget forslag fra 1832 til en skole, hvor hans to sønner kunne gå, var tænkt som en skole med *jus dimittendi*, altså en lærd skole (Heilesen 1972).

Grundtvig talte aldrig direkte for en opløsning af det system, der skelnede skarpt mellem almue- og borgerskoler. Hans kritik var rettet mod indretningen af de lærde skoler, altså byernes skoler. At hele folket – på tværs af stænder – skulle have adgang til en folkelig dansk dannelse efter Grundtvigs hoved, var tæt knyttet til den politiske udvikling, dels udviklingen af repræsentative, politiske organer fra og med reformerne af købstædernes, landkommunernes og hovedstadens styrende organer omkring 1840, dels den nationale konflikt i Slesvig. "Folket" forblev i høj grad et politisk slagord snarere end en politisk virkelighed, hvis det skulle forstås som en ophævelse af forskellen mellem land og by. Det hænger sammen med, at denne forskel har været en af de mest levedygtige rester af det gamle stændersamfund.

Det danske grundskolevæsen forblev opdelt imellem land og by helt til 1959. Selv de højskoler, der med eller uden Grundtvigs medvirken opstod fra og med begyndelsen af 1840'erne, rekrutterede næsten udelukkende elever blandt landbougdommen. Rødding kaldte sig ganske vist en folkehøjskole, fordi den var planlagt til at rekruttere både blandt bonde- og borgerstand, "om den end nærmest anlægges for Bondestanden, og især af denne venter sine Disciple" (Bekjendtgjørelse 1844).

Det var noget andet med Grundtvigs egen højskole, der ikke var tiltænkt bønder. Da en gruppe af Grundtvigs venner samlede ind til, at han kunne åbne sin egen højskole, skrev en af underskriverne, C.J. Brandt, i september 1853 til P.A. Fenger:

Jeg under sandelig Bønderne alt godt, og navnlig Oplysning, vil heller ikke udelukke dem af Gr.s Højskole; men nu bygger jo Alverden Bondehøjskoler, og vi 11 [underskriverne] satte ej Gr.s Navn og Fremtidssyn i Pant på, at det lod sig gøre, hvad enhver Amager [bonde] kan gøre. (Skovmand 1960, II, 343. Se også samme s. 274)

Ikke desto mindre hentede også Grundtvigs Højskole sine elever blandt bondestanden (Skovmand 1960, II, 346). Først i løbet af det 20. århundrede blev det almindeligt for byens ungdom at søge mod højskolerne.

Den stænderdelte rigsdag

Som medlem af den grundlovgivende rigsforsamling mente Grundtvig, at stændertiden var ude, og at "Folketiden med Guds Hjelp nu atter skal komme" (Beretning, sp. 1400. Sml. Borup og Schrøder, II, 201).⁵ Sammenhængen var drøftelsen af værnepligten. Den havde indtil da påhvilet bondestanden alene. Grundtvig selv gik som bekendt ikke ind for almindelig værnepligt, men derimod frivillighed. Det var i overensstemmelse med hans på dette tidspunkt udfoldede folkelighedsbegreb, at det var kærligheden til fædrelandet, der skulle være drivkraften for sand folkelighed, ikke tvang.

Ikke desto mindre talte han imod afskaffelsen af adel, rang og titler med den begrundelse, at så længe de dertil knyttede privilegier var afskaffede, kunne de ikke skade (Beretning, sp. 2653 f., 3233). Yderligere mente Grundtvig, at titler og rang på samme måde som ordener var udtryk for

⁵ Forskellen mellem de to udgaver af talen er interessant, fordi den giver en af få lejligheder til at sammenligne G.'s manuskript med et stenografisk referat af det talte ord. Jeg ønsker at takke den anonyme fagfællebedømmer samt Ronny Skov Andersen og Jesper Munk Andersen for kyndig assistance i mit arbejde med dette emne. Artiklen er et biprodukt af et projekt finansieret af Carlsbergfondet.

anerkendelse af den udmærkede indsats, altså en understregning af meritokratiske værdier:

og jeg mener ikke blot, [...], at naar al Forret er skilt fra Adel, Rang og Titler, man da kan rolig lade dem bestaae, nei, jeg troer virkelig, at man bør lade dem bestaae, bør lade dem bestaae som Noget, der, naar alle Forrettigheder ere skilte derfra, ikke egentlig kan siges at høre mere til den borgerlige Retskreds, og Alt, hvad der kun beroer paa Meningen, skulde man dog aldrig søge at faae afskaffet ved Lov. Desuden er det paa ingen Maade en saa aldeles afgjort Sag, som ogsaa ved denne Leilighed er udtalt, at det er noget Ondt; det er paa ingen Maade en afgjort Sag, at det ikke skulde være meget klogt at lade Saadant bestaae, ligesom man lettelig vil indsee, at dersom det skulde være saaledes, at det skulde være en Hindring for den rette Lighed, dersom Folks Lyksalighed skulde bestaae deri, at intet Menneske udmærkede sig iblandt dem, eller at der ikke lagdes Mærke dertil, eller at Udmærkelsen ikke fremdrages – dersom dette skulde være Tilfældet, da indsees det let, at man ogsaa maatte inddrage Ridderordener, thi det er vist, at de høre til den samme Classe. (Beretning, sp. 2634).

Samfundet fratog altså sig selv muligheden for at udtrykke anerkendelse af den enkelte borgers indsats, hvis man afskaffede titler og rang. Så kunne man jo lige så godt afskaffe ordensvæsenet, mente han med den underliggende præmis, at det ville være en dårlig idé.

Selv om Grundtvig gjorde sig til talsmand for det synspunkt, at stændertiden var ude, forhindrede det ham ikke i at komme med sit eget særegne forslag til en stænderopdelt rigsdag. Han mente ikke, at der skulle gøres et formuekrav gældende for valgbarhed, for visdom og rigdom fulgtes ikke ad, som han sagde som et ekko af, hvad han i 1831 havde sagt om kundskab og ejendom (Beretning, sp. 1928). Ikke desto mindre endte han med at foreslå et tokammersystem, nemlig et kammer for repræsentanter for byerne og et kammer for repræsentanter for landet:

Jeg troer nu, som jeg har sagt, at for denne Tid og paa dette Sted vil det vistnok være det Klogeste for os at gjøre Valgretten saa udstrakt som muligt, at dele vort Folkeraad indtil videre efter By og Land eller Landet og Søen, dele det saaledes, visse derpaa, at saasandt som der er

dansk Blod i dem begge, saa ville de, langt fra at skilles, meget mere, ved at komme til Forstand paa sig selv, ogsaa blive daglig mere enige, og naar jeg da skulde bruge Ordet "Landsting", vilde jeg henføre det til Landet, og kalde det andet "Byting" eller ogsaa Birkething, som jo dog skal afskaffes alligevel (Latter), og da kalde det samlede Thing "Folkething". (Beretning, sp. 2128)

Pointen var ikke, at by og land repræsenterede forskellige synspunkter eller interesser, men at der skulle dannes særskilte fora, der tillod de respektive stænder at danne deres egne holdninger:

Saaledes vilde Alt, hvad vi kalde Fornemme, Dannede, Oplyste, saaledes vilde det have Leilighed til ikke blot at samles, men at udtale sig, at ordne, at fremstille i Beslutninger sine Anskuelse ved Siden af Bøndernes og Bondevennernes. (Beretning, sp. 2272)

Meningen var så, at det ad den vej skulle blive klart, at by og land i virkeligheden var forenede om samme mål, "at Bondens og Kjøbstadborgerens Fordeel og velforstaaede Nytte er paa ingen Maade modsat, men tvertimod fælles" (Beretning, sp. 2272). På den måde var Grundtvigs forslag til et tokammersystem ikke tænkt som en videreførelse af gamle standsforskelle, men som et pædagogisk forsøg på at illustrere, at de ikke længere havde gyldighed. Ikke desto mindre må man tage hans forslag som udtryk for, at han stadig var dybt forankret i den samfundsorden, han var født ind i (jf. Wendel-Hansen 2024).

Rang

Rang var ikke det samme som stand. Rangforordningen af 1671 var den ældre enevældes forsøg på at skabe et hierarki, der skulle give især højere embedsmænd en status, der svarede til adelens. Forordningen blev fornyet i 1746 og 1808, og selv om alle privilegier knyttet til adel, titel og rang blev afskaffet i 1849, blev rangforordningen ikke ophævet, og det afspejlede også den omstændighed, at samfundet stadig var hierarkisk opdelt også efter enevældens ophør.

Grundtvig udtalte sig tidligt på en måde, der kunne tolkes som en kritik af rangforordningen: “Derfor vil jeg ogsaa bede Gud og Kongen at forskaane Præsterne for Rang. Deres Embede er deres Rang og trænge de til nogen anden, da er det fordi de enten ingen fortjene, eller fordi de ere blevne overflødige” (Grundtvig 1811, sp. 1039). Det skal dog nok snarere læses som udtryk for hans embedssyn, altså at det er præstens gerning, der skal adle ham.

Da Grundtvig holdt sit 50-års præstejubilæum i 1861, var betegnelsen jubellærer gået af brug, for præster og lærere var nu adskilte embeder. Efter 1814, da læreruddannelsen for alvor blev sat i system, blev det også naturligt, at præstestand og lærerstand blev adskilte. Almueskolen var stadig en kirkelig institution, som dog i stadig højere grad voksede fra sit udgangspunkt som forberedelse til konfirmationen. Grundtvig fik af kultusminister Monrad ved sit jubilæum tildelt rang med Sjællands biskop, nemlig i 2. rangklasse, nr. 10, og ikke som de øvrige biskopper i 3. rangklasse, nr. 9. Monrad ville gerne have haft, at det både skulle være titel og rang, men Frederik VII var angiveligt imod.

Der hersker en betydelig usikkerhed i litteraturen om netop denne udmærkelse, endskønt Skat Arildsen har udredt sagen (Arildsen 1935). Rønning mente, at Grundtvig fik rang af biskop i almindelighed (Rønning, IV, 2., 142). Flemming Lundgreen-Nielsen mener, at han fik både rang og titel (Lundgreen-Nielsen 1995, 112). Det må Lundgreen-Nielsen have fra den samtidige presseomtale. Af den officielle bekendtgørelse fremgår det, at han kun fik rangen og ikke titlen (*Departementstidenden*, nr. 42, 1. juni 1861, 648). Ikke desto mindre skrev adskillige aviser, at han også var blevet titulær biskop. Kilden var antagelig Berlingske, der i en reportage fra dagen citerede kultusminister Monrad for, at det var både rang og titel (*Den til forsendelse med de kongelige etc.* 30. maj 1861). Misforståelsen har antagelig været plantet af Monrad selv. Kort tid efter optrådte “Biskop Grundtvig” i prædikantlisterne (*Flyveposten* 8. juni og *Fædrelandet* 11. juni 1861), og det blev i de sidste ti år af hans liv kutyme at omtale ham som biskop, og den blev også inkluderet i titlen på den første biografi (Brun 1882). I Hof- og Statskalenderen omtaltes han imidlertid korrekt som “Sognepræst for Vartou Menighed i Kjøbenhavn (II.10)” (Kongelig dansk Hof- og Statscalender 1862, sp. 28), altså med titel af præst og med specifikation af hans rang.

Som et kuriosum kan nævnes, at Grundtvigs to sønner, Svend og Johan, i flere år stod opført i Hof- og Statskalenderen som hhv. "S.H. v. Grundtvig" og "J.D.N.B. v. Grundtvig" (Kongelig dansk Hof- og Statscalender 1858, sp. 213 og 230). Anvendelsen af det lille "von" var en skik blandt officerer, antagelig en afsmitning fra Preussen. Den gik af brug i 1861. Til gengæld fik deres halv-lillebror Frederik sin mors efternavn og dermed et strejf af hendes adelige titel, idet Marie Grundtvig ganske vist ikke var født adelig, men da hendes far, C.R. Carlsen, i 1817 blev ophøjet i adelstanden med ret til at føre slægten Carlsen-Langes våben, fulgte Marie med.

22. maj 1840, kort tid efter Christian VIII's tronbestigelse, fik Grundtvig Dannebrogordenens ridderkors. Det var en udmærkelse, som ganske vist lige så lidt som det almindelige sognepræsteembede gav adgang til rangklasserne, men han var efter alt at dømme ganske glad for ordenen. Ordenstegnet ses på C.A. Jensens portræt fra 1843, men ikke på mange følgende portrætter. Det ændrede sig dog. På de fleste fotografiske portrætter efter 1867 bar han ridderkorset (Eller 1962, 116 ff.). Da han i 1867 i en tilstand af betydelig sindsuligevægt ansøgte om sin afsked, anmodede han udtrykkeligt og lidt usædvanligt om at få lov til at beholde ridderkorset. Der var intet, der skulle indikere, at det ville blive ham frataget. Til gengæld ville han gerne af med den særskat, der var pålagt dem, der var i rangfølgen (Høirup 1951, 21).

Afslutning

Grundtvig tilhørte ikke almuen, selv om han ikke var født rig. Hans forældre sad hårdt i det, blandt andet fordi de brugte mange penge på at investere i hans og hans brødres uddannelse. Hvis man skal tale sociologisk, kan man sige, at de omsatte deres beskedne pengekapital i en kulturel kapital, der sammen med de rette ægteskaber skulle sikre børnenes sociale kapital. Projektet lykkedes.

Selv om Grundtvig selv koketterede med, at han ikke forstod at begå sig iblandt det københavnske borgerskab, og selv om årene under og efter englandskrigen var præget af dyrtid og svigtende beskæftigelsesmuligheder, navigerede han sikkert nok til at skaffe sig en eksamen og et udkomme. Som student levede han af understøttelse fra sin familie, ikke kun forældrenes, men især fra to af moderens velsituerede brødre.

Da han ved landemodet i Roskilde Domkirke i oktober 1812 fremsagde sit store danmarkshistoriske digt *Roskilde-Riim* hilste han på rækken af biskopper, hvis portrætter prydede landemodesalens vægge, "Tavsens, Siøllands Bisper alle/Fra Palladius til Balle". Sidstnævnte var hans onkel, efter hvem han var opkaldt, og det vidste alle de tilstedeværende naturligvis. Siden blev hans stedfætter Mynster Balles efterfølger i embedet. Han skaffede sig også patroner, først C.C.S. Danneskiold-Samsøe (Nielsen 1961), siden bl.a. Frederik VI, Christian VIII og dronning Caroline Amalie. Det hang også sammen med, at han var tilhænger af monarkiet og den hierarkiske opdeling af samfundet, som det indebar. For ham bestod samfundet grundlæggende af over- og underordningsforhold mellem mennesker med kongen i spidsen (Møller 2022). Og han rykkede selv op i dette hierarki. Som ung ragede han ganske vist ofte uklar med autoriteterne, men han blev også tidligt en røst, der ikke lod sig ignorere. Fra slutningen af 1830'erne var han en del af en etableret intellektuel elite, han blev ridder af Dannebrog, fik rang, og i både sit andet og tredje ægteskab var han gift med adelige, formuende kvinder, der satte ham i stand til at føre en stor husholdning. Samtidig gjorde han sig til talsmand for den folkelige lighedstanke uden dog for alvor at knytte det til en forestilling om økonomisk lighed.

I sit tredje ægteskab blev Grundtvig besvogret med både det store hartkorn og den politiske magt, idet Asta Grundtvig var født komtesse og var både kusine og plejesøster til C.E. Frijs, der var konseilspræsident 1865-70 og må betragtes som den, der etablerede den mangeårige politiske alliance mellem godsejerne og Christian IX.

Det er ikke konklusionen, at Grundtvig var opportunist. I flere tilfælde var han helt åbenlyst sin egen sags værste advokat. Den ældre Grundtvig var som politiker bondeven og derfor ikke i naturlig samklang med sin egen og ikke mindst sine adelige ægtefællers familie og stand. Men det er konklusionen, at bondevennen Grundtvig kun kunne kalde sig bondeven, fordi han ikke selv var af bondestanden. Han tilhørte lærerstanden eller den gejstlige stand med en stærk tilknytning til godsejerstanden.

Litteratur

Tekster af Grundtvig

- (1810), *Nyaarsnat eller Blik på Christendom og Historie*, Kjbh. Andreas Seidelin.
- (1811), "Et par Ord i Anledning af den gamle Præsts Skrivelse til Fyens og Ribes kaarede Bispe", *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*, Ottende Aargang No. 65. Soldin.
- (1824), *Nyaars-Morgen. Et Rim*. Kjbh., J.H. Schultz.

Tekster af andre forfattere

- Abrahamowitz, Finn (2010), *Grundtvig. Danmark til lykke*, Informations forlag.
- Albeck, Gustav (udg.) (1979), *N.F.S. Grundtvig. Dag- og Udtogsbøger*, 2 bind, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Arildsen, Skat, (1935), "Blev N.F.S. Grundtvig ikke titulær Biskop?", *Kirken og Tiden*, 257-268.
- Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen 1848-49.*
- "Bekjendtgjørelse fra Directionen for Folkehøiskolen i Nordslesvig", *Dannevirke*, 20. juli 1844.
- Bobé, Louis (1946), "Antegnelser til Henrik Steffens' 'Was ich erlebte'", *Personalhistorisk Tidsskrift*, 12. rk., 1. bind, 1.-2. hæfte.
- Borup og Schrøder (1929), *Haandbog i N.F.S. Grundtvigs Skrifter*, Hagerups Forlag 1929-31.
- Broadbridge, Edward og Iversen, Hans Raun (2023), *Grundtvig*, Aarhus Universitetsforlag.
- Brun, Hans (1882), *Biskop N.F.S. Grundtvigs Levnetsløb, udførligst fortalt fra 1839*, Kria.
- Bugge, K.E. (1965), *Skolen for livet: Studier over N.F.S. Grundtvigs pædagogiske tanker*, Gads Forlag.
- Bärens, J.H. (1790), *Efterretning om Fattigvæsenets Tilstand i Dannemark*, Schultz
- Carlsen, Franziska (1861), *Noget om og fra Rønnebæk Sogn*, Michaelsen og Tillge.
- Danmarks Adels Aarbog* 1946.
- Eller, Povl (1962), *N.F.S. Grundtvig portrætter*, Det nationalhistoriske museum på Frederiksborg.
- Grundtvig, Otto (1814), *Tale, holden den 6te October 1813 i det Lollands-Falsterske Selskab til Oplysningens og Industriens Fremme*, Græbe.

- Heilesen, Henning (1972), "Et forslag til en grundtvigsk lærd skole 1832", *Grundtvig-Studier*, 32-39.
- Høirup, Henning (1951), "Grundtvig i 1867", *Grundtvig-Studier*, 7-68.
- Høyer-Christensen, P. (1947), *Præstefamilien i Udby*, Lohses Forlag.
- Kongelig dansk Hof- og Statscalender.*
- Korsgaard, Ove (2004), *Kampen om folket*, Gyldendal.
- Leth, A. og Wad, G.L. (1875), *Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm*, Næstved.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming (1980), *Det handlende ord*, første del. Gad.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming, (1995), "Grundtvig og Guldalderens København", *Grundtvig-Studier*, 107-139.
- Mandix, Jacob (1800), *Forsøg til en systematisk Haandbog over den danske Landvæsensret*, bind 1, Gyldendal.
- Møller, Jes Fabricius (2022), "Kongerne konge – Grundtvig som monarkist" i M. Pade (red.), *Monarkier*, Gads Forlag, 149-157.
- Nationalmuseet (1933), *Danmarks Kirker*, bind VI (Præstø Amt).
- Nielsen, Jens A. (1961), "Grundtvig og Gisselfeld", *Grundtvig-Studier*, 7-78.
- Nørr, Erik (1981), *Præst og Administrator*, G.E.C. Gads Forlag.
- Paludan-Müller, F. (1951), "Hvorfor kom N.F.S. Grundtvig ikke i Viborg latinskole?" *Grundtvig-Studier*, 92-94.
- Reinhardt, C.E.F. (1862-64), "Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage", *Historisk Tidsskrift*, 3. rk., 3. bind, 1-410.
- Roussel, Aage, (red.) (1964), *Danske Slotte og Herregårde*, 2. udg., bind 3, Hassings Forlag.
- Rønning, F. (1904), *Den grundtvigske Slægt*, Schønberg.
- Schou (1812), *Forordninger*, XV Deel, Kbh.
- Skovmand, Roar (1960), *Højskolens ungdomstid i breve*, I-II, Munksgaard.
- Steffens, Henrich (1844), *Was ich erlebte*, bind 1, Zweite verb. Aufl., Breslau.
- Thestrup, Poul (1991), *Mark og skilling, kroner og øre*, Arkivernes Informationsserie.
- Vedel, Valdemar (1890), *Studier over Guldalderen i dansk Digtning*, P.G. Pilipsens Forlag.
- Wendel-Hansen, Jens Lei (2024), "Indledning til Beretning om Forhandlinger paa Rigsdagen" [1848-49], grundtvigsværker.dk.

George Borrow's English Translations from Grundtvig's Prefatory Poems to *Bjowulfs Drape*

Britt Mize

In N. F. S. Grundtvig's *Bjowulfs Drape* (1820) – the first full translation of *Beowulf* into a vernacular language – the main text is preceded by two prefatory poems by Grundtvig, one in Danish and one in neo-Old English. These two poems were rendered into English verse by George Borrow, a Victorian writer of modest notoriety who was best known for his works in prose. Borrow's two translations from Grundtvig remained unpublished at the time of Borrow's death in 1881, but they have been in print since 1923, though without identification of their sources. This article presents Borrow's two translations, with consideration of their adaptational relationship to Grundtvig's originals and of the circumstances of their creation.

N. F. S. Grundtvig's *Bjowulfs Drape* (1820) is well known for being the earliest translation of the Old English poem *Beowulf* into a modern language.¹ Grundtvig dedicated his Danish verse rendering of the poem to Johan Bülow (1751–1828), mentor to young Frederick VI, and later a generous patron of scholars and antiquarians including Grundtvig; to Bülow's memory Grundtvig would also dedicate his much later edition of *Beowulf*'s Old English text.² *Bjowulfs Drape* as printed in 1820 is prefaced by Grundtvig's lengthy introduction (pp. [xxiii]–lxxiv), and before

¹ The full title of Grundtvig's translation is *Bjowulfs Drape: Et Gothisk Helte-Digt fra forrige Aar-Tusinde af Angel-Saxisk paa Danske Riim*. *Beowulf* had, however, previously appeared in a neo-Latin translation, alongside its Old English *editio princeps*, in Grim. Johnson Thorkelin's edition of 1815. All published works by Grundtvig can be accessed online at grundtvigsværker.dk.

² See Grundtvig, 1861.

the introduction, by two untitled poems honoring Bülow (pp. [v]–[xvi] and [xvi]–[xxii]). The first and longer of these poems, beginning “For hver en Stamme,” is in Danish, and the second, beginning “Hwæt we Gar-Dena,” is in Old English, nearly all of its vocabulary and phrasing culled from or closely modeled on *Beowulf* itself. Robert Bjork has recently published in this journal a complete translation, with analysis, of the neo-Old English prefatory poem.³

Both poems were partly translated into English for the first time by George Borrow (1803–81), a writer of some literary reputation in his day. Borrow’s two English translations from Grundtvig’s dedicatory poems have existed in print for a century, having been published posthumously in 1923, but their source has remained unidentified until now. The editor of the 16-volume “Norwich Edition” of Borrow’s collected works, Clement Shorter, included from manuscript many verse translations by Borrow that had not previously appeared.⁴ As Shorter explained in a Bibliographical Note, Borrow rarely named the sources of his translations in manuscript, likely because he knew what he was translating and so did not write down that information for himself (Shorter 1923–24, 7:iii). In his edition, Shorter identified the source texts in his Table of Contents where he could, but he was not able to do so in all cases.⁵ The purpose of this brief article is simply to connect Borrow’s two translations to Grundtvig’s originals, presenting the texts in parallel, and to consider the circumstances of their creation.

The books that put Borrow on the Victorian literary map were all original works in prose, the best known being three sensational autobiographical novels of Borrow’s travels and interactions with interesting people of unconventional life, especially among the Romani groups of Britain and Iberia: *The Bible in Spain* (1842, dated 1843), *Lavengro* (1851), and *The*

³ See Bjork 2021. For whatever it may be worth, I add the confirming note that after Bjork’s article appeared but before I was aware of it, I similarly itemized Grundtvig’s sourcing of word and phrase, resulting in a table that agreed almost completely with that which Bjork presents as part of his fuller study.

⁴ See Shorter 1923–24.

⁵ More recently, a list of Borrow’s translations from Danish has appeared in Kabbell and Lauridsen 1997, 31–34. It does not include the Danish poem printed by Shorter and identified here.

Romany Rye (1857).⁶ Borrow was a colorful and pugnacious figure, with an impatient temperament that socially respectable people often found abrasive. Widely known as an extraordinary trekker – contemporaries marveled at his ability to sustain a pace of five miles per hour for an entire day – and a gifted learner of languages, Borrow was eager to call attention to these personal abilities, and his successful writings highlighted them in recounting his adventures to a receptive public. These books focus on his younger years, including a period of employment (1833–40) with the British and Foreign Bible Society, whose assignment to him of jobs first in Russia and then in Spain allowed Borrow to travel and learn languages while being somewhat irregular in his compliance with instructions from the Bible Society's London office.⁷

Despite achieving modest fame with these novels, Borrow's real literary ambition was as a translator in verse, the mode in which he most wished to exhibit his facility with an exceptional range of languages. He had almost no success in this vein: publishers lacked interest in his translations, not least because his talent as a poet was unequal to his skill as a prose stylist and spinner of narrative yarns. Nevertheless, Borrow produced over the course of his life a large quantity of verse translation from many languages, most of which remained unpublished at his death.⁸ In 1857, *The Romany Rye* concluded with a rather desperate-sounding 8-page adver-

⁶ There are several biographies of Borrow, all of which I have consulted. The most recent full-length ones are Collie (1982) and Williams (1982). For my general comments on Borrow's life, I will not give citations for agreed-upon information that can be easily found in these sources.

⁷ The Bible Society sent Borrow to St. Petersburg to oversee the completion and publication of a Manchu Bible, and his success in this project (requiring not only knowledge of Manchu, but also bureaucratic and business dealings with Russians, in Russian) pleased the Society's administrators enough to give him a new assignment in Spain. Borrow eventually lost this position after a period in which he evaded the Bible Society's attempts to recall him, continuing to roam the countryside and villages of Spain and Portugal distributing illegal New Testaments. These escapades furnished the main material for his first successful book, *The Bible in Spain*.

⁸ Early exceptions were *Romantic Ballads, Translated from the Danish, and Miscellaneous Pieces* (1826), which "struggled into existence" (Wise, 1914, xi); and two small volumes that Borrow arranged to have printed in runs of 100 each while he was in St. Petersburg: *Targum: Or, Metrical Translations in Thirty Languages and Dialects* (1835) and *The Talisman of Alexander Pushkin, with Other Pieces* (1835).

tisement of several translations or collections of translations that Borrow claimed were “ready for the press”;⁹ for most, no publisher took the bait.¹⁰

One of the collections touted in *The Romany Rye*’s advertisement was “Kæmpe Viser: Songs about Giants and Heroes, with Romantic and Historical Ballads,” which takes its place there among translations and translation collections listed as “Celtic Bards, Chiefs, and Kings,” “Songs of Europe: Or, Metrical Translations from All the European Languages,” “The Turkish Jester: Or, the Pleasantries of the Cogia Nasr Eddin Efendi,” “Russian Popular Tales,” “The Sleeping Bard: Visions of the World, Death, and Hell,” and (stated in the advertisement to be unfinished) “Northern Skalds, Kings, and Earls.” The work that Borrow names “Kæmpe Viser” in the *Romany Rye* advertisement had originally, in 1829, been projected as a collaboration with John Bowring, called “Songs of Scandinavia,” focused on Danish poetry old and modern. Borrow’s hope of a joint publication, or at least one including the name of the politically and diplomatically prominent Bowring, may have remained alive as late as 1854, at which time (if Shorter’s dating is correct) Borrow prepared a second version of the prospectus for the collection that still referred to its two compilers.¹¹

⁹ I cite this advertisement from the 2nd ed. (1858) of *The Romany Rye*. The copies of the 1st ed. (1857) that I have seen have had it removed in binding, but Wise (1914, 90–91) confirms its original presence in that edition.

¹⁰ The two books listed there that would appear within Borrow’s lifetime are *The Sleeping Bard* (1860) and *Wild Wales* (1862).

¹¹ “Brethren of the North, or rather ye of Denmark, of the two individuals who at present address ye one ye know and the other ye know not. But we have both sojourned among ye. One ye caressed and led before your prince, for ye had heard of his name. The other was a youth, *and is still a youth*, and ye passed him heedless by”; “We are neither of us rich, one of us is poor” (Shorter, 1923–24, 7:vi and xii; italics mine). The language of these statements sounds more suitable to 1829 than to 1854, yet the version of the prospectus printed by Shorter (1923–24, 7:v–xii) states that it stands “as arranged by George Borrow for publication in 1854” (7:v), and its contents and other details indeed do not seem to match the 1829 prospectus as described by Wise (1914, xi–xxii). On dating, see also Kabell and Lauridsen (1997, 24) and references given there. It may be that Borrow still thought he might be able to attach Bowring’s name and blessing to the work for the purpose of attracting subscribers, and expanded the prospectus without discarding earlier elements. Wise also prints in facsimile Borrow’s handwritten advertisements for “Kæmpe Viser,” represented there simply as “by George Borrow,” and dates these likewise to 1854 (1914, xii–xiii).

However, friction had developed between Borrow and Bowring in the intervening years due to Bowring's inability or unwillingness to help Borrow gain various posts, and nothing would come of the project in this form. The advertisement in *The Romany Rye*, in 1857, represents "Kæmpe Viser" as a work by Borrow alone.

Borrow's plan for this material continued to change, as he apparently integrated with "Kæmpe Viser" some of the contents of the other collections listed above.¹² Shorter's Bibliographical Note indicates that by the end of his life Borrow had compiled a manuscript once again called "Songs of Scandinavia," and that the "huge piles" of this finished autograph manuscript, "all neatly written out as Borrow after the last copying had left it, came into my [Shorter's] possession" four decades after Borrow's death (Shorter, 1923-24, 7:ii).¹³ To this collection Shorter added other items, and Shorter titled the whole *The Songs of Scandinavia, and Other Poems and Ballads* to reflect the fact that it contained many non-Scandinavian works as well.¹⁴ Here Shorter published the two translations from Grundtvig. Shorter prints both poems under identical titles, "In Praise of Bülow" (the volume's Table of Contents uses the first lines, "Of deeds in heaven" and "Many like to Bülow," to distinguish them).¹⁵ Shorter groups these two pieces he cannot identify among "Modern Songs from the Norwegian and Danish," a designation that must derive from Borrow's organization of the texts. Of course, they are by a Danish author, but the second is not from the Danish language, as Shorter would have no way to know without recognizing the source.

Grundtvig's Danish poem prefacing *Bjowulfs Drape* has 161 lines, in 23 stanzas of 7 lines each, rhyming *ababccd*. Borrow mimics Grundtvig's stanzaic form and rhyme scheme and translates in units of a single stanza. His fairly free representation of Grundtvig's content suggests not a poor

¹² See also Wise's description of various states of manuscript indicating revision and rewriting (1914, xv).

¹³ This may be the same manuscript whose contents Borrow's stepdaughter Henrietta MacOubrey had described in a handwritten memo that Shorter printed in his earlier biography of Borrow (Shorter, 1913, 404-5). MacOubrey's note described the work at that time as having been completed shortly before Borrow's death.

¹⁴ The collection as arranged by Shorter fills most of vols. 7-9 of Shorter (1923-24). Shorter's remark about the diversity of contents is at 7:iv.

¹⁵ They are in Shorter's vol. 8, pp. 190-92 and 193-95.

understanding of the original, but rather his desire to remake the poem for an English-speaking audience—and, perhaps, the limits of his ability to keep up a demanding rhyme scheme while reflecting Grundtvig's meaning. A much more radical change than his rendition of any individual stanza is the omission of about half of Grundtvig's stanzas and the relocation of others to a different position in the series. Borrow does not translate the beginning or end of the poem (stanzas 1–5 and 22–23) or stanzas 9–11, 15, or 19, and he rearranges stanzas 17, 18, and 21, so that his new whole takes Grundtvig's stanzas in this sequence: 6, 7, 8, 12, 13, 21, 18, 17, 14, 16, 20.

Grundtvig's second, neo-Old English prefatory poem is not stanzaic, so translation of it had to proceed differently. Rather than going verse-by-verse, as many of the earliest translators of Old English poetry did, Borrow blocks the Old English into sense units that he then renders into quatrains rhyming *abcb*, paired however by Shorter into 8-line groupings (thus *abcbdefe*) apparently based on Borrow's manuscript configuration. Borrow's rendition often, but not always, matches the number of lines in Grundtvig's corresponding passage. As with the Danish poem, Borrow declines to translate the beginning or end, taking only lines 23–74 of Grundtvig's 98-line whole. In this case, Borrow does not omit or rearrange any lines within the portion he translates, but he does add some new material that has no analogue in Grundtvig's original, most notably an incorrect statement that the words of Beowulf quoted in the poem were spoken at the time of the hero's death. In fact, this segment of Old English quoted directly from *Beowulf* by Grundtvig, given as lines 9–16 in Borrow's translation, represents lines 1386–89 of *Beowulf*, part of young Beowulf's response to Hrothgar's grief after the killing of Hrothgar's friend Æschere by Grendel's mother.¹⁶

¹⁶ "Ure æghwylc sceal ende gebidan / worolde lifes; wyrce se þe mote / domes ær deape; þæt bið drihtguman / unlifgendum æfter selest" [Each of us must experience the end of life in the world. Let the one to whom it is permitted bring about renown before death: that is the best thing afterward for a warrior, unliving] (my translation). I cite *Beowulf* from Fulk, Bjork, and Niles, 2008. Borrow translated the same Old English lines quite differently elsewhere, in his 1835 collection *Targum* (see n. 8 above), 39; and that version appeared again (lightly revised) in the advertisement at the back of *The Romany Rye* (1857), where it is indicated to be part of the unfinished "Northern Skalds, Kings, and Earls." See Britt Mize, *Beo-*

The two translations cannot be dated with complete certainty (beyond observing that they cannot be earlier than 1820, when *Bjowulfs Drape* was published, or later than 1881, when Borrow died), but there are persuasive clues as to a likely date. At the time *Bjowulfs Drape* appeared, the very young Borrow was living in Norwich, where he had a close, sustained friendship with William Taylor during the period 1819–24. Taylor, a gregarious intellectual and man of letters, was only the second person to put any part of *Beowulf* into Modern English, which he had recently done in his 1816 book review of Thorkelín's *editio princeps*.¹⁷ Taylor and Borrow read German and Danish literature together, and it was during this period of his youth that Borrow became an aficionado of Danish poetry, which remained a fascination for him throughout his life. It is reasonable to think that in their five years of regular interaction, centered on language and literature, Taylor introduced Borrow to Old English and to *Beowulf* in Thorkelín's edition, so Borrow probably encountered *Beowulf* itself at this time. However, although Borrow and Taylor would have been interested in *Bjowulfs Drape*, presumably neither of them had access to it soon after its 1820 publication: very few copies of it were sold even in Denmark,¹⁸ and nearly a decade later, in 1829, Grundtvig himself brought a copy to England to give to the Library department of the British Museum.¹⁹

It is much more likely that Borrow gained access to *Bjowulfs Drape* in 1830. Borrow and Grundtvig met one another in that year, during Grundtvig's second of three visits to England, at which time Borrow was in London, writing but discouraged, and unsuccessfully seeking employment at the British Museum. Grundtvig engaged Borrow to do some

wulf's Afterlives Bibliographic Database (beowulf.dh.tamu.edu), entries 114, 1046, and 1059; and for a study of this separate version, see Mize, "Beowulf Translation in the 1830s: An Unseen Reflection, and Unremarked Debut, and an Unnoticed Text," forthcoming in the *Journal of English and Germanic Philology*.

¹⁷ Thorkelín's edition with Latin translation is cited in n. 1 above. Taylor's review appeared anonymously as Article V of the book review section of the *Monthly Review* 81 (1816): 516–23; portions of it are reproduced Shippey and Haarder (1998, 132–36), following Haarder's earlier identification of the author.

¹⁸ Presumably this response had something to do with the translation's peculiar style, of which one of the book's two reviewers complained: see Bjork (2021, 27–28).

¹⁹ Reported in a comment by Grundtvig decades later, and cited here from Busbee (2021 and 45–46 n. 12).

transcription or translation work for him from Old English manuscripts there.²⁰ Grundtvig observed that when they met, Borrow already knew Grundtvig's *Optrin af Nordens Kæmpeliv* (the complete version of which was published in 1811).²¹ The fact that Grundtvig's remark does not mention *Bjowulfs Drape* seems to indirectly confirm that Borrow did not yet know this more recent book – his prior familiarity with it would have been noteworthy, given its poor distribution – and I believe that he first came into contact with it through his encounters with Grundtvig, who may even have given him a copy.²² Borrow's error of fact in his rendering of the neo-Old English poem, assigning Beowulf's quoted speech to the moments before his death, argues for an origin of that translation before Borrow had read very far in *Bjowulfs Drape*, and such a mistake could arise in a translation written years after Borrow had paid any close attention to the storyline of *Beowulf* (if indeed he ever had done so).²³ I favor for these two translations of Grundtvig's poems a date in or very close to 1830, when Borrow was stimulated by his interactions with Grundtvig around the collections of the British Museum, where Borrow certainly had access to a copy of *Bjowulfs Drape* – the one brought by Grundtvig in 1829 – regardless of whether he received one of his own from Grundtvig.

Below, in presenting the texts of Grundtvig's originals in parallel with Borrow's translations, I give from Grundtvig only the portions of his po-

²⁰ Letters from Borrow to Bowring dated May 21, June 1, and June 7, 1830, printed by Shorter (1913, 147–49). Ridler thinks Borrow may not have carried out the work he discussed with Grundtvig (1996, 184 n.199).

²¹ Grundtvig's comment, in a letter to his wife, is quoted and translated in Kabell and Lauridsen (1997, 8–9).

²² Fraser (2000, 31) identifies a copy of *Bjowulfs Drape* that belonged to Borrow, but when or how Borrow acquired it is unknown.

²³ Borrow made one substantial, separate translation from *Beowulf*, titled "Beowulf's Fight with Grendel." It was included in Shorter (1923–24, 8:242–53). The episode represents ll. 662–836 of *Beowulf*, and I consider it likely to be a very early work, from the period of Borrow's interaction with Taylor and deriving from exposure to Thorkelín's parallel Old English and Latin in that context. In its use of the form "trod" for Grendel, Borrow's text of that segment suggests the influence of the Danish language, but it need not imply access to Grundtvig's translation. If Taylor and Borrow did read in Thorkelín together as I suspect, they may have read only selections such as the one Borrow translated, and Borrow may have had a poor grasp of the overall storyline or not remembered it clearly in 1830.

ems used by Borrow, with the corresponding English passages aligned. For the Danish prefatory poem, I precede each stanza with a bracketed number supplied to indicate the position of that stanza in Grundtvig's original sequence. Bracketed punctuation signals a change to Grundtvig's original punctuation that is forced here by Borrow's rearrangement of stanzas. Otherwise, I have made no changes to the Danish and Old English texts as published by Grundtvig in 1820. Borrow's Modern English texts are presented exactly as printed by Shorter, including a bracketed textual emendation made by Shorter in the second piece. Line numbers for Borrow have been added for convenience.

[From Grundtvig's Danish]

George Borrow, "In Praise of Bülow"

[6] Om Gud for Oven,
Om Gothe-Daad
Paa Saga-Voven,
Om Skjoldung-Graad,
For hvem mon sjunge
Da Anguls Tunge,
I Hjemmet glemt?

Of deeds in heaven,
O deeds which show
The Gothic leaven
Of Skolding woe,
For whom shall quaver 5
The tongue for ever
Forgot at home.

[7] For Skjoldung-Folket,
Hvem Nornen skrev,
Alt halv udtolket,
Et Vente-Brev:
Et Arve-Skjøde
Paa hvad de Døde
Mon falde fra!

For Skold's lov'd nation
A Brief which join'd, 10
An obligation
Now half-explain'd,
Whence Danes inherit
Whate'er of merit
The grave gives up.

[8] Os Gother gjæste,
Naar Jetter døe,
Med Saga-Fæste
Fra Nykke-Sø;
Hvad Drauger miste,
Naar høie briste
Er Dannefæl!

When Jotuns perish 15
Then Goths appear
With things we cherish
From Nikur mere,
When hells are broken
Each ancient token 20
Is Danafee.

[12] Skjøndt Øine lukdes Som Luen saai, Ei Flammen slukdes, Hvor Guldet laae, Og altid Øie For Blus paa Høie Der blev i Lund.	Who first discover'd The blaze sank cold, But yet it hover'd Above the gold, And watchful gaze For suchlike blaze We ne'er shall want.	25
[13] Naar Danmark eier Ei meer en Slægt, Som Guldet veier Paa Oldtids Vægt; Er Landet øde, Er plat uddøde Dets Adels-Mænd!	When our nation We behold no more A race with passion For olden ore, Effete the land is, And dead the band is Of noble souls.	30
[21] Da og gjentage Man skal i Bog, At i de Dage, Jeg kaldtes Pog, Der man mig viste Til Daare-Kiste Med Skrift og Sang[.]	In countless pages Youths then will see How when e'en sages Look'd blank on me, When me the scorner To the fools' corner Did point in song,	35 40
[18] Med Konge-Fædres, Da skal Dit Navn, O Bülow! hædres I Saga-Stavn, Hver Folke-Tunge Om Daaden sjunge, Som Du har deelt!	With our King's name blended Then Bülow's name Shall glitter splendid On saga's stem, His commendations Shall every nation's Tongue repeat.	45
[17] Naar Danmarks Skole, Ved Kæmpe-Tog, Faaer Lære-Stole For hvert et Sprog, Som Ander førde, Som Hjerter rørde, Fra Pol til Pol[.]	To aid emprizes Which virtue rules, When chairs and prizes Are in our schools All tongues for learning Which breasts set burning From pole to pole	50 55

[14] Ei Mark og Skove Jeg Ondt vil spaae, Men heller love Den Ridder blaa, Som flink holdt Øie Med Kampe-Høie, Der Suhm nedsank!	To prophesy trouble I glad decline, To praise a noble Be rather mine, Who kept his gazes Upon the blazes When Suhm sank cold.	60
[16] Som Een for mange Af Adels-Kuld, I Dane-Vange Han skifted Guld, Kun for at vinde I Dans Kiær-Minde En Broder-Lodd!	Sole midst a legion Of nobles proud In Denmark's region He gold bestow'd, His view no other Than as a brother The learn'd to aid.	65
[20] Da skal Dig regnes Og det til Roes, At Dig tilegnes, Som Ridder-Gods, Hvad her fra Baalet, Paa Moders-Maalet, Blev heldig frelst!	Then shall this story, So old and fine, To thy great glory Be reckon'd thine, From conflagration By Dane translation Which here is sav'd.	70 75

[From Grundtvig's neo-Old English]

... Monige swylce
 On Middan-gearde
 Swylc Bilof is
 Byre æþelinga
 Se þe wæs wide-ferhþ
 Worda gemyndig
 Para þe se snotra spræc
 Sunu Ecgþeowes:

Unc æghwylc sceal
 Ende gebidan
 Worolde-lifes
 Wyrce se þe mote
 Domres ær deaþe
 Þæt biþ driht-guman
 Unlifigendum
 Æfter selest.

George Borrow, "In Praise of Bülow"²⁴

Many like to Bülow,
 But one great and kind,
 Sprung from race of Athelings
 Who doth bear in mind
 Certain words of Beowulf 5
 Unto death when nigh,
 Beowulf son of Egtheow,
 Chieftain proud and high:

"None should be forgetful
 Life must have its close, 10
 Though its closing moment
 None for certain knows,
 And let him whilst living
 Acquire fame
 That the futur[e]'s children 15
 May revere his name."

Such the words of wisdom,
 Which thousand years ago
 Beowulf spoke when dying
 Son of great Egtheow: 20
 Such the words of wisdom
 In these days of ours
 Bülow oft repeats
 In his private hours.

²⁴ Borrow's rendering of Grundtvig's poem, because it translates lines and many phrases taken by Grundtvig directly from *Beowulf*, is now recorded in Mize, *Beowulf's Afterlives Bibliographic Database*, as entry 1065.

Uton geferan swa
 Frome gesiþas
 Þæt on us gladiē
 Gleaw-ferhþ hæleþ
 Bilof se goda
 Se þe us beagas geaf

Forward then, companions, 25
 Learning's worthy boys,
 That in us the noble
 Hero may rejoice,
 He who loveth golden
 Bracelets to bestow; 30
 He who 's often cheer'd us
 When our hearts were low.

Se þe wordum and weorcum
 Wægde and hwette
 Rapiende rincas
 And run-cræftige.

Bülow 'tis I speak of,
 A right noble earl,
 No mean, sordid trader, 35
 No purse-vaunting churl,
 Who egg'd on and whetted
 Men of ripening years
 To high Runic labours,
 Smiling at their fears. 40

Forþan sceal on uferan dægum
 Ealde and geonge
 Scopas and witan
 Scyldinga-bearna
 Beorna beah-gyfan
 Blonden-feaxes
 Mærþo gemænan
 Monig oft cweþan:

Therefore through all ages
 People young and old,
 Poets, scholars, sages,
 Shielding's children bold,
 Of the noble baron 45
 With the locks so grey
 Shall the deeds remember
 And shall often say

Þæt te suþ ne norþ
 Be sæm tweonum
 Ofer eormen-grund
 Oþer nænig
 Rond hæbbendra
 Reade beagas

That in southern region
 And in north countrie, 50
 'Twixt the two great oceans
 Roaring boisterously,
 Of the princely nobles
 Bearing bucklers bright,
 Proudly blazon'd over 55
 With the deeds of might,

Leofra nære
 On lif-dægum
 Eallum duguþe
 Dena-cynnes
 Para þe on wil-siþ
 Wægas ofer-sohton
 Beornas on blancum
 Bocera-meres.

Of their valiant fathers,
 Of their ancestry,
 Who, whilst favouring letters
 With a hand so free, 60
 Roam'd undaunted over
 Learning's mighty sea,
 There was no one ever
 More below'd than he.

Bibliography

Works by Grundtvig

- (1820), *Bjowulfs Drape: Et Gothisk Helte-Digt fra forrige Aar-Tusinde af Angel-Saxisk paa Danske Riim*, Copenhagen, Andreas Seidelin.
- (1861), *Beowulfes Beorh, eller Bjovulfs-Drapen, det Old-Angelske Heltedigt*, Copenhagen, Schönbergs Forlag.

Works by other writers

- Bjork, Robert E. (2020-21), "On N. F. S. Grundtvig's Becoming an Old English *Scop*, *Leodwyrhta*, *Wodþora*, Poet," *Grundtvig-Studier*, pages 25–51.
- Borrow, George Henry (1862), *Wild Wales: Its People, Language, and Scenery*, London, John Murry.
- (1860), *The Sleeping Bard; or Visions of the World, Death, and Hell by Elis Wyn, Translated from the Cambrian British*, London, John Murray.
 - (1857), *The Romany Rye; a Sequel to Lavengro*, London, John Murray. (2nd ed. 1858).
 - (1835a), *Targum: Or, Metrical Translations in Thirty Languages and Dialects*, St. Petersburg, Schulz and Beneze.
 - (1835b), *The Talisman of Alexander Pushkin, with Other Pieces*, St. Petersburg, Schulz and Beneze.
 - (1826), *Romantic Ballads, Translated from the Danish, and Miscellaneous Pieces*, Norwich, S. Wilkin.
- Busbee, Mark Bradshaw (2021), "A Little Shared Homer for England and the North': The First *Beowulf* for Young Readers," *Beowulf as Children's Literature*, edited by Bruce Gilchrist and Britt Mize, Toronto, University of Toronto Press, pages 20-55.

- Collie, Michael (1982), *George Borrow: Eccentric*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Fraser, Angus (2000), "Taylor, Borrow, and *Beowulf*," *George Borrow Bulletin* 20, pages 20–39.
- Fulk, R. D., Robert E. Bjork, and John D. Niles, eds. (2008), *Klaeber's Beowulf and The Fight at Finnsburg*, 4th ed., Toronto, University of Toronto Press.
- Kabell, Inge and Hanne Lauridsen (1997), *George Borrow and Denmark*, Copenhagen, University of Copenhagen.
- Mize, Britt. *Beowulf's Afterlives Bibliographic Database* (beowulf.dh.tamu.edu).
- "Beowulf Translation in the 1830s: An Unseen Reflection, an Unremarked Debut, and an Unnoticed Text," forthcoming in the *Journal of English and Germanic Philology*.
- Ridler, Ann M. (1996), *George Borrow as Linguist*, Warborough, Oxfordshire.
- Shippey, T. A. and Andreas Haarder, eds. (1998), *Beowulf: The Critical Heritage*, London, Routledge.
- Shorter, Clement, ed. (1923-24), *The Works of George Borrow*, Norwich Edition, 16 vols., London, Constable & Co., and New York, Gabriel Wells.
- (1913), *George Borrow and His Circle*, London, Hodder and Stoughton.
- Taylor, William (1816), "Article V," *Monthly Review* 81, pages 516–23.
- Thorkelin, Grim. Johnson. (i.e., Grímur Jónsson Thorkelín), ed. and trans. (1815), *De Danorum rebus gestis secul. III & IV: Poëma danicum dialecto anglosaxonica, ex Bibliotheca Cottoniana Musaei Britannici*, Copenhagen, Typis Th. E. Rangel.
- Williams, David (1982), *A World of His Own: The Double Life of George Borrow*, Oxford, Oxford University Press.
- Wise, Thomas J. (1914), *A Bibliography of the Writings in Prose and Verse of George Henry Borrow*, London, privately printed by Richard Clay & Sons.

Grundtvig og de første højskoler – årsmødeindlæg

Ved Grundtvig-Selskabets årsmøde på Københavns Universitet 30. november 2023 var temaet “Kampen om højskolernes historie”. De følgende to bidrag er redigerede og udvidede indlæg fra seminaret. De behandler begge de første højskoler, og særligt Rødding Folkehøjskoles, forbindelse til Grundtvig.

Hvortil dog al den oplysning?

Mikkel Skovgaard Petersen

Følgende artikel er en gennemgang af de 15 første danske bonde- og folkehøjskoler med henblik på at undersøge, hvilken højskoleform de tidlige skoler praktiserede, hvis ikke de abonnerede på Grundtvigs skoletanker. I stedet for at gå i dybden med hver enkelt institution bliver skolerne sammenlignet ud fra fire faktorer: alder, kostskoleform, fagsammensætning og eksamination eller ej. Hermed opridser artiklen konturerne af det tidlige højskolelandskab og giver gennem ligheder og forskelle en indføring i, hvilke tanker der lå bag oprettelsen af de mange skoler, og hvilken skoleform man praktiserede.¹

I en tynd tråd

En saadan Skole er et Barn; dens Liv hænger i Begyndelsen i en Traad, Ingen veed ret hvad den kan blive til, den har sine Børnesygdomme, og fredes den ikke med kjærlig Udholdenhed af Dem, der kaldte den til Live, skyttes den ikke mod Bagtalesens Trækvind og Usamdrægtighedens Gjæring, saa gaar den under og efterlader i sin Undergang det Ønske, at den aldrig var bleven til; thi styrter Skolen, saa styrter i Verdens Omdømme Ideen, der skabte den og saa er den et Vaaben mere i Hænderne paa hine besynderlige Mennesker, der endnu bestandig tvivle og raabe: hvortil dog al den Oplysning?

¹ Denne artikel er baseret på historiespecialet "Landmaaling, Skjønsskrivning og Fædrelandets Historie – den tidlige højskolehistorie 1842-1856". Specialet er en gennemgang af de tidligste højskoler fra grundlæggelsen af den første højskole i 1842 til oprettelsen af Grundtvigs Højskole i 1856.

Ovenstående citat stammer fra en artikel, der blev bragt i *Frederiksborg Amtstidende* den 3. januar 1846. Artiklen omhandler Danmarks anden højskole – Den høiere Bondeskole i Sundbylille – og hvorledes denne skoles virke var til gavn for hele bondestanden, der siden århundredeskiftet havde efterspurgt en højere oplysning (Larsen m.fl. 2014, 24; 324-325). Forfatteren til artiklen er imidlertid ikke angivet, men det er slående, hvor godt vedkommendes beskrivelse af en nordvestsjællandsk højskole i 1846 sidenhen blev afspejlet i udviklingen af det højskolelandskab, man i midten af 1840'erne kun akkurat kunne ane de spæde konturer af.

Da de første skoler så dagens lys i 1840'erne, var de udtryk for en almen oplysningstrang, man kunne spore flere steder i Europa i begyndelsen af 1800-tallet. Skolerne kan man med rette betegne som oplysningsforsøg, da man på dette tidspunkt ikke anede, at skolerne med tiden ville udvikle sig til en national bevægelse, hvis levetid man skulle udmåle i århundreder. Manglende elevtilslutning fik ofte højskolernes virksomhed til at balancere mellem fortsættelse og nedlukning, og det er i det lys, at man skal anskue den tidlige højskolehistorie. Det var ikke givet, at højskoler ville få den udbredelse, de fik.

I modsætning til 1860'ernes højskolelandskab kendetegnes den tidlige højskolehistorie sig ved ikke at praktisere nogen form for tværinstitutionelt samarbejde. De første skoler var i reglen lokalt forankrede og blev ikke oprettet på baggrund af noget egentligt eller fælles skoleteoretisk grundlag (Skovgaard 2020). Af den grund er det væsentligt at undersøge, hvilke bevæggrunde der lå til grund for oprettelsen af de første danske højskoler, og hvilken skoleform man praktiserede på disse oplysningsinstitutioner.

Grundtvig og den højskolehistoriske ligning

Grundtvig bliver taget til indtægt for mangt og meget. Og højskolerne er ingen undtagelse. Imidlertid er hans indflydelse på højskolerne i deres ungdomstid diskutabel (Møller 2015; Hjermitsev 2020). Allerede i 1944 fremhævede Roar Skovmand, at forbindelsen mellem Grundtvig og de første højskoler ikke er så stærk, som man ellers har antaget, eftersom “det er paafaldende, hvor sjældent Grundtvigs Navn nævnes, naar Højskoleplaner drøftes i 1840'erne” (Skovmand 1944, 20-21).

Dette beskæftiger Knud Eyvin Bugge sig også indirekte med i *Skolen for livet*, hvor han beskriver tidens pædagogiske strømninger, og hvordan Grundtvig indoptog dem og blev rundet deraf. Bugge beskriver, at der i midten af 1800-tallet var en generel politisk opmærksomhed på at omlægge det daværende skolesystem til den nye tids krav (Bugge 1965, 243), at idéer om eksamensfri, mundtlig voksenundervisning ikke var opstået i Grundtvigs hoved alene, samt at det først var efter Grundtvigs død, at en egentlig interesse for hans skoleskrifter viste sig (Bugge 1965, 12-13, 347). Forfatteren beskæftiger sig imidlertid ikke med at diskutere, hvorvidt Grundtvig var ophavsmand til højskoletanken, men fokuserer primært på Grundtvigs pædagogiske påvirkninger og udvikling, som ifølge forfatteren med tiden får et originalitetens præg over sig.

I de senere år er der sat spørgsmålstegn ved Grundtvigs indflydelse på højskolebevægelsen. Blandt andet har Jes Fabricius Møller i "Grundtvigs betydning for samfundet" (2015) og *Grundtvigs død* (2019) forsøgt at nuancere forståelsen af Grundtvigs påvirkning på nogle af de samfundsindretninger (velfærdsstaten, højskolerne, forfatningen osv.), som den store salmedigter bliver taget til indtægt for.

I artiklen "Grundtvigs betydning for samfundet" forsøger Møller at kvalificere påvirkningsgraden af en persons virke på et samfund. Han opstiller en række forudsætninger, der skal være opfyldt, for at man kan antage, at en person har haft indflydelse på en samfundsudvikling. Ud over at det skal kunne godtgøres, at en given idé stammer fra den omhandlende person, skal idéen også være så konkret, at den er operationaliserbar og dermed kan omsættes til praksis (Møller 2015).

En af Møllers pointer er, at Grundtvigs tanker om en højere skole ikke var tilstrækkeligt realiserbare: "Grundtvigs svar var et tydeligt vidnesbyrd om, at han ikke begav sig af med praktiske anvisninger på, hvordan hans dannelsesfilosofi skulle omsættes i konkret skoledrift" (Møller 2015, 111).

Desuden fremhæver forfatteren, at Grundtvigs tanker om en højere skole, der skulle opkvalificere bondestanden, langt fra var originale. Flere i Europa havde gjort sig til talsmænd for en tilsvarende holdning. Dette ligger på linje med Bugges fremlægning: "Adskillige af de ideer, som i almindelighed anses for at være særegent Grundtvig'ske, blev i samtiden både fremsat og praktiseret ganske uafhængigt af ham" (Bugge 1965, 347). Samtidig fremfører Møller det synspunkt, at Grundtvigs særlige fokus på det historisk-poetiske var et produkt af den herskende tidsånd, som

i 1800-tallets fremvoksende nationalisme havde et stærkt krav om, at man skulle dannes gennem undervisning i fædrelandets historie og modersmålets litteratur (Møller 2015, 111). Det betyder, at selv om der blev oprettet skoler, hvis formål og indretning havde sammenfald med Grundtvigs idéer, var skolerne ikke nødvendigvis funderet på Grundtvigs skoletanker.

Man kan dog ikke slutte, at de første højskoleforstandere nødvendigvis skulle have været i personlig kontakt med Grundtvig, førend man kan sandsynliggøre, at en højskole er bygget på Grundtvigs principper. Dog må det ifølge Møller forventes, at de omhandlende højskolefolk henviser til Grundtvigs højskoleskrifter eller skoleplaner som det fundament, en skole er bygget på eller inspireret af. Eller at de opfatter sig selv eller deres skolevirksomhed som grundtvigske, hvilket Møller ikke finder belæg for (Møller 2015, 113).

En lignende problematik beskæftiger Hans Henrik Hjerimitslev sig med i artiklen "Grundtvigske seminarer 1840-1920". Her undersøger Hjerimitslev den grundtvigske påvirkning af den danske læreruddannelse fra 1840 til 1920. Og til trods for at artiklen omhandler seminarieskolerne, bevæger Hjerimitslev sig også ind på det højskolehistoriske spor for at eksemplificere virkningshistoriens væsen. Han beskriver her Grundtvigs forhold til de tidlige højskoler:

Mens Grundtvig trods alt stod i en ret tæt forbindelse med sin egen højskole, så var forholdet til den første såkaldte 'grundtvigske' folkehøjskole i Rødning noget mere distanceret. Grundtvig støttede og hyldede nok dens etablering, men han besøgte aldrig skolen, og hans egne ideer om et folkeligt akademi i Sorø lå ret langt fra den praksis, der blev realiteten på Rødning og de hundredvis af andre folkehøjskoler, der blev oprettet efterfølgende (Hjerimitslev 2020, 66).

Selv om man skulle tro, at Hjerimitslev med dette citat lægger op til at afskrive de første højskoler som udprægede grundtvigske, er det ikke tilfældet. I denne virkningshistoriske begrebsafklaring peger Hjerimitslev på et skel mellem direkte og indirekte påvirkning. Og i stedet for at fokusere på Grundtvigs direkte påvirkning af oprettelsen og indretningen af højskoler, som i forfatterens øjne var sparsom, fokuserer Hjerimitslev på den indirekte påvirkning i form af Grundtvigs arvtagere (Hjerimitslev 2020, 66). Arvtagerne – de såkaldte grundtvigianere – opfattede sig selv som

grundtvigske. Man kan ifølge Hjerimitslev med rette betegne de skoler, som blev oprettet af grundtvigianere, som grundtvigske.

Hjerimitslev peger dermed på, at Grundtvigs indflydelse skal ses som en intellektuel indirekte påvirkning:

Skolefolk kunne således forsvare og retfærdiggøre deres nye institution eller nye praksis ved at henvise til Grundtvigs sange og skrifter, der var spækket med brugbare begreber og spidsformuleringer, såsom det levende ord, skolen for livet, skolen for døden, levende vekselvirkning og folkelig dannelse og oplysning (Hjerimitslev 2020, 66).

Dette synspunkt, at arvtagere, der opfatter sig selv som grundtvigske, kan være bærere af en grundtvigsk praksis, strider ikke som sådan imod Møllers opfattelse. Dog fastholder Møller, at en given idé skal manifestere sig konkret i samfundet af de individer, der har overtaget idéen. Og det er her, striden står.

For spørgsmålet er, om Grundtvigs sange, skrifter og spidsformuleringer er tilstrækkelig konkrete til, at man kan bygge et helstøbt skolefundament på dem. Denne diskussion vil jeg dog ikke dykke længere ned i. Jeg må blot konstatere, at man i de tidlige højskolars interne arbejdsdokumenter såvel som officielle avertissementer ikke henviser til Grundtvigs skoletanker som et fælles referencepunkt (Skovgaard 2020).² Så selv om man kan ane et overlap mellem Grundtvigs idéer og de tidlige højskolars praksis, benytter de første højskolefolk ikke Grundtvig som løftestang til at forsvare eller retfærdiggøre deres kommende eller nyoprettede institutioner.³

Når denne artikel derfor har udeladt Grundtvig fra den højskolehistoriske ligning, er det ikke et aktivt fravalg eller for at skabe opmærksomhed ved at tage et ledigt standpunkt. Det skyldes, at Grundtvigs navn ikke optræder i kildematerialet til højskolernes ungdomstid. Man henviser ikke

² Nissen argumenterer for, at Christian Flor i 1840'ernes nationale arbejde ikke skilte unødigt med Grundtvigs navn for ikke at støde de politisk aktive liberale intellektuelle kredse i København fra sig, hvis støtte man appellerede til (Nissen 1994, 22). Dette gør sig imidlertid kun gældende for Rødning Højskole.

³ Rødning Højskole er her en undtagelse, da skolens bagmand, Christian Flor, var inspireret af Grundtvigs højskoletanker (Nissen 1994, 22). Dog beskrives Grundtvigs interesse for skolen af flere som distanceret (Møller 2015, 111; Hjerimitslev 2020, 66).

til Grundtvig fra de enkelte skolars side, og man reklamerer ikke i offentligheden med, at det er hans skoletanker, den enkelte skole er funderet på.

Det tidlige højskolelandskab – et broget billede

Det tidlige højskolelandskab tegner et broget billede af en håndfuld isolerede institutioner, der kendetegnes ved, at hver skole prøver sin egen form af uden at skæve til andre skolars indretning eller pædagogiske grundlag. Det er først i 1860'erne, at højskolerne bliver sat i samlet bevægelse. Det sker på baggrund af et tværinstitutionelt samarbejde, der opstår mellem skolerne i Askov, Vallekilde og Testrup (Skovmand 1944, 210-211).

Askov Højskole blev den dominerende højskole i det danske højskolelandskab fra 1870'erne, hvilket i høj grad skyldtes skolens forstander Ludvig Schrøder, der "blev anset som Folkehøjskolernes Førstemand" (Skovmand 1944, 210). Schrøder var teolog og havde i sin studietid tilhørt en studiekreds bestående af Henrich Nutzhorn, Ernst Trier, Jens Nørregaard og Christoffer Bågø, der fra 1865-66 var blevet forstandere og lærere på henholdsvis Askov, Vallekilde og Testrup Højskole (Skovmand 1944, 150). Disse højskolefolk var udtalte tilhængere af Grundtvig, og det er først gennem deres højskolevirke, at der bliver skabt en stærk forbindelse mellem Grundtvig – eller grundtvigianismen – og højskolebevægelsen (Skovmand 1944, 150-151, 195).

Schrøder var blevet forstander på Rødding Højskole i 1862, der efter nederlaget i 1864 så sig nødtvunget til at flytte sin højskolevirksomhed nord for den nye grænse – Kongeåen. Valget faldt på Askov, og i takt med at Schrøder fik fod på tingene, begyndte elevtallene at stige markant. Fra 26 elever i vinteren 1861-62 i Rødding til 121 elever i vinteren 1870-71 på Askov (Skovmand 1944, 93; Lund 1965, 107).

Askov Højskole var ikke blot en videreførelse af den eksisterende skolevirksomhed i Rødding (Skovmand 1944, 149), og kaster man et blik over det tidlige højskolelandskab, vil man ikke kunne få øje på nogen skole, der på samme måde som Askov indtager en fremtrædende stilling som bevægelsens førende skole. Imidlertid er der flere tilfælde i den højskolehistoriske litteratur, hvor Askov Højskoles popularitet er blevet parallelforskuet tilbage på Rødding-skolen, således at Rødding Højskole fremstår som en mere succesfuld og dominerende skole, end den egentlig var. Der

er dermed blevet skabt en fortælling om, at Rødding-skolen også var datidens toneangivende højskolehøjborg, hvor det hele begyndte (eksempelvis Vedel 1939, 224; Korsgaard 2023; Nissen 1994, 67-68).

Rødding Højskole var hverken den første eller den mest dominerende højskole. Alligevel indtager Rødding Højskole rollen som hovedperson i store dele af den højskolehistoriske litteratur, hvor den fremstår som den skole, hvorfra hele bevægelsen udsprang. Blandt andre hos Gunhild Nissen, der i *Udfordringer til højskolen – Danske folkehøjskoler 1844 til 1994* beskriver Rødding Højskole som en “enlig svale”. Denne udlægning er medvirkende til at sætte Rødding-skolen på en piedestal, og derigennem bliver de andre samtidige højskoler og deres betydning for højskolernes efterfølgende udvikling forsømt:

Hvordan påvirkede ændringen fra den enlige svale Rødding til en talstærk og vægtig højskoledrift over hele landet de danske folkehøjskolars fælles vilkår, arbejde og identitet? (Nissen 1994, 63).

Samtidig ser Nissen grundlæggelsen af Rødding Højskole som en manifestation af Grundtvigs tanker, idet hun beskriver visionerne bag oprettelsen af skolen som en “formidabel forlængelse af Grundtvigs fantasi” (Nissen 1994, 59-60).

En anden, for hvem Grundtvig er en uadskillelig del af højskolehistorien, er Ove Korsgaard, der i *Strejftog i højskolernes idéhistorie* fremhæver, at Grundtvig og den tidlige højskolehistorie er tæt forbundet: “Højskolens historie er uløseligt knyttet sammen med N. F. S. Grundtvig. Han betragtes med rette som dens fader og har med tiden udviklet sig til en legende” (Korsgaard 2019, 5). Alligevel afgrænser Korsgaard Grundtvigs påvirkning på den tidlige højskolehistorie i det følgende ved at fremføre:

Selv om Grundtvig i dag betragtes som højskolens fader, var det langt fra alle skoler, der blev oprettet de første 20 år, som gjorde det med henvisning til Grundtvig, faktisk var det sjældent (Korsgaard 2019, 20).

Hvis man sammenholder disse to citater, kan det forekomme vanskeligt at indfange Korsgaards læsning af Grundtvigs eksakte rolle. Ikke desto mindre lægger Korsgaard op til at udvide rammerne for, at andre end Grundtvig har haft indflydelse på udformningen af det tidlige højskolelandskab.

Korsgaard opererer med en inddeling af højskolernes idéhistoriske grundlag i tre underkategorier: en historisk-poetisk, en socialpolitisk/praktisk og en vækkelsespædagogisk/eksistentiel. Disse kategorier bliver ydermere forbundet med forskellige forstandere og højskolelærere, der var bannerførere for netop denne retning. Denne kategoriske tredeling medvirker til at flytte fokus væk fra Grundtvig og udvide handlemulighederne for højskolepraktikerne.

Alligevel kredser Korsgaard om Grundtvig og Rødding som udgangspunktet for den danske højskolebevægelse. I sin indledning til *Strejftog i Højskolernes idéhistorie* redegør Korsgaard for Grundtvigs forestillinger om dannelse gennem modersmålet samt vigtigheden af en opgradering af bondestandens stilling (Korsgaard 2019, 16-18). Ligeledes bliver det nationale aspekt fremhævet som en væsentlig del af Grundtvigs højskoleskrifter, og Korsgaard beskriver Rødding Højskole – som han tilligemed tildeler titlen som Danmarks første højskole – som et “skoleeksempel” på inkorporeringen af det nationale aspekt:

Et drama i Danmarkshistorien danner baggrund for den første danske højskole, der blev oprettet i Rødding i 1844. [...] det danske sprog var presset af tysk, hvilket var baggrunden for oprettelsen af Rødding Højskole. Skolens primære opgave var at styrke det danske sprogs stilling i hertugdømmet Slesvig (Korsgaard 2019, 11).

Denne udlægning af Røddings virksomhed som havende et nationalt ærinde er der belæg for i kildematerialet. Imidlertid blev det nationale aspekt aldrig praktiseret eller programsat på andre skoler i så udtalt grad, som tilfældet var med Rødding. På den måde er Korsgaard medvirken- de til at give Rødding Højskole en særstatus i historien ved at fremstille Grundtvigs højskoletanker som enhver højskoles idealform, hvilket harmonerer dårligt med den egentlige praksis, som den udfoldede sig på de mange højskoler, der blev grundlagt i midten af det 19. århundrede.

Korsgaard dvæler til tider også ved andre tidlige højskoler end Rødding. Blandt andet i *Kampen om lyset*, hvor han giver følgende fremstilling af det tidlige højskolelandskab:

På privat initiativ blev der fra begyndelsen af 1840-erne og frem til 1864 oprettet en række “bondehøjskoler”, der langt fra alle havde na-

tional dannelse som primært mål, men derimod erhvervsfaglig uddannelse. [...] disse bondeskoler var i overvejende grad præget af en rationalistisk og social tankegang (Korsgaard 1997, 192).

Desværre får disse tidlige skolars virke ikke nogen betydning for Korsgaards udlægning af den efterfølgende udvikling i det samlede højskolelandskab. Hvilket bevirker, at Korsgaard til stadighed bygger sin fortælling om den danske højskoles ungdomstid op omkring Rødding Højskole som manifestationen af Grundtvigs højskoletanker.

Dette kan skyldes at Korsgaard fokuserer på højskolernes idéhistoriske udvikling. Det er nemlig kun de færreste skoler, der bliver synlige, når man betragter det tidlige højskolelandskab gennem den idéhistoriske linse. Enkelte skoler såsom Rødding, Uldum og Hindholm er gennem deres forstandere til stede i den offentlige debat om folkeoplysningsagen (Skovmand 1944, 20-21, 79; Nissen 1994, 30-31), mens de resterende højskoler i overvejende grad gør sig gældende som stille praktikere. På denne måde kan enkelte skoler fremstå som fyrtårne i højskolelandskabet, uden at de nødvendigvis gjorde det på et praktisk plan i deres samtid.

Dette kommer til udtryk i titlen til *Højskoler for folket – 1844*, hvor Ove Korsgaard fastsætter den danske højskoles fødsel til Røddings grundlæggelsesår. Her beskæftiger Korsgaard sig imidlertid også med andre højskoler. Blandt andre højskolen i Rendsborg, der blev indviet to år inden Rødding-skolen. Korsgaard lister først lighederne mellem Rødding og Rendsborg op. Begge skoler blev grundlagt for at bibringe bondestanden en bedre oplysning i skyggen af oprettelsen af stænderforsamlingerne. Men derefter fejrer Korsgaard Rendsborg-skolen af bordet med henvisning til, at Rendsborg-skolen udelukkende havde et regionalt sigte med sin skolevirksomhed i modsætning til “Wegener, Flor og Grundtvig [der] tænkte i nationale baner” (Korsgaard 2023, 30).⁴

Korsgaard karakteriserer samtidig Rendsborg-skolen som “en kombination af en almen højskole og en landbrugsskole”, fordi der blev undervist i “almen viden om samfundet og faglige kundskaber om landbrug” (Korsgaard 2023, 30). Denne kombination af almen viden om samfundet og faglige landbrugsmæssige kundskaber er imidlertid meget rammende

⁴ Johan Wegener, forstander på Rødding Højskole 1844-45. Christian Flor, initiativtager til og senere forstander på Rødding Højskole.

for fagsammensætningen på de fleste højskoler i deres ungdomstid (Hjer-mitslev 2018, 172).

Ikke desto mindre har denne skelnen mellem landbrugsskolens nyttige kundskaber og den almene højskoles almene dannelse for Korsgaard det formål at diskvalificere højskoler med et tydeligt landbrugsmæssigt sigte for at være “ægte” højskoler. Og derved bliver udlægningen klar fra Korsgaards side: “den første danske højskole [lå] i Rødding” (Korsgaard 2023, 9).

Ved *ikke* at henlede opmærksomheden på den mangfoldighed af højskoletiltag, som præger tiden omkring midten af det 19. århundrede, eller hvilken indflydelse deres indretning og praktiske virke fik på det samlede højskolelandskab, får både Nissens og Korsgaards fremstillinger af den tidlige højskolehistorie en grundtvigsk og Rødding-fokuseret slagside. Det er væsentligt at inddrage disse oplysningsforsøgs skrøbelighed for at give en indføring i højskolernes usikre ungdomstid. At de danske højskoler skulle udvikle sig til at blive en succesfuld skoleform, var ikke givet ved Grundtvigs højskoletanker. Ej heller gav grundlæggelsen af Rødding-skolen i 1844 tydelige direktiver om, i hvilken retning den danske højskole ville bevæge sig.

Som citatet, der indledte denne artikel, berører, var enhver højskole i begyndelsen en skrøbelig størrelse, der på sit tidlige stadie nemt kunne modelleres og derfor også blev det, indtil højskolerne i sidste tredjedel af det 19. århundrede fandt en mere fast form (Skovmand 1944, 15).⁵ Ved at stille skarpt på de tidlige skolars børnesygdomme bliver det muligt at diagnosticere sig frem til, hvilke problemer de tidlige højskoler stod over for. Samt hvilke valg de traf for at løse disse. Kort sagt: Hvorledes forvandles den spinkle tråd, som højskolernes liv i begyndelsen hang i, til folkeoplysningens røde tråd?

Til kilderne

Kildematerialet til de tidlige folkehøjskolars fagfordeling og formålsbestemmelser er ikke identisk. Langt de fleste er fundet i avisartikler, nog-

⁵ Omend højskolerne ikke kunne beskrives ud fra noget “enhedspræg”, foranledigede et samarbejde på tværs af højskolerne, at skolerne i højere grad sparede med hinanden og derigennem fandt en mere fast form (Skovmand 1944, 210-211).

le er tilgået gennem personlige dokumenter såsom brevkorrespondancer samt dagbogslignende fortegnelser, mens et fåtal er tilgået i form af indberetninger til statslige organer. Sammenligningsgrundlaget er derfor ikke optimalt.

Enkelte skolars praksis er imidlertid yderst veldokumenteret. Her findes både timeplaner, åbningstaler og forstanderens overvejelser om oprettelsen og undervisningen udtrykt i korrespondancer til venner og bekendte. Imidlertid har det været væsentligt for denne undersøgelse, at det ikke er de få skoler med et tilfredsstillende kildegrundlag, der kommer til at dominere billedet af den tidlige højskolehistorie. Alle de tidlige højskoler er forsøgt inddraget. Kilderne er derfor udvalgt ud fra, at de til en vis grad skal være sammenlignelige. Dette har medført, at der er et særligt fokus på skolepraksis, da det er til at læse ud fra kildematerialet. Hvorimod diskussioner om den mundtlige undervisning, skolens pædagogik og eksamination eller ej kun optræder i kildematerialet for enkelte skoler.

Den historiske periode, som artiklen behandler, udspiller sig i tidsrummet, fra den første højskole blev grundlagt i 1842, til Grundtvig fik oprettet en skole i sit navn i 1856. Dog har det været nødvendigt at anvende kilder, som er forfattet uden for denne tidsmæssige afgrænsning. Det drejer sig både om skoleplaner, som har været forfattet forud for skolernes egentlige oprettelse, samt skoler, der på grund af at de er blevet grundlagt sent i denne periode, har et spinkelt kildegrundlag. I disse tilfælde er senere kilder blevet inddraget i mangel på andre inden for den periodemæssige afgrænsning.

Når jeg i det følgende har sat mig for at beskrive den tidlige højskolehistorie, bliver det med et forbehold, der lyder, at det langt fra er nogen udtømmende skildring. Jeg vil for så vidt forsøge at fremdrage forskelle og ligheder i det samlede højskolelandskab og på den måde opridse konturerne af hver enkelt skole.

En kasse til hver

Det sparsomme kildegrundlag giver imidlertid et par udfordringer. I reglen indeholder kildematerialet ikke oplysninger om, hvilket pædagogisk fundament skolen er grundlagt på. Man taler om skolens formål som bondestandens vej til oplysning i diverse åbningstaler. På samme måde

som undervisningsfagene bliver omtalt i avertissementer for at tiltrække mulige elever. Men de pædagogiske principper bliver sjældent omtalt. Det er derfor problematisk at kategorisere de forskellige højskoler ud fra et pædagogisk eller skoleteoretisk udgangspunkt. Der er skoler, hvis fagsammensætning minder mere om hinandens end andre skoler, men om disse skoler bedrev den samme pædagogik eller havde det samme skoleteoretiske udgangspunkt, er ikke altid til at sige.

Samtidig bliver disse skoler grundlagt i en tid, hvor det skolepolitiske fylder meget i den offentlige diskussion. Nye metoder og teorier om, hvordan man skal omdanne skolesystemet, dukker op, så uddannelsesinstitutionerne kan leve op til tidens opgave (Bugge 1965, 243). Det er gavnligt at læse højskolernes opståen som en side eller forlængelse af denne debat. Dog tyder meget på, at de fleste skoler ikke blev grundlagt på et bestemt skoleteoretisk princip, men udviklede det henad vejen.

Derfor vil jeg gerne udvide Korsgaards højskoleteoretiske tredeling (historisk-poetisk, socialpolitisk-praktisk og vækkelsespædagogisk-eksistentielt) med, at der i højskolernes ungdomstid var lige så mange højskoleretninger, som der var højskoler. Det kan i hvert fald ikke sandsynliggøres, at to skoler byggede deres skolevirksomhed på samme skolepædagogiske princip. Da det først var i midten af 1850'erne, at man begyndte at tage de indledende skridt til et muligt samarbejde, der gjorde det muligt at stå på skuldrene af hinanden i det brogede højskolelandskab (Skovmand 1944, 97-101).⁶

De fire faktorer

Når jeg i det følgende har valgt at anvende de fire faktorer kostskoleformen, alder, fagsammensætning og eksamination eller ej som en måde at beskrive de tidlige skolers praksis, er det ikke uden bivirkninger. Denne kategorisering er karakteristisk for den dominerende højskoleform i sidste tredjedel af det 19. århundrede (Skovgaard 2019). Der kan derfor være indlejret en grad af determinisme ved at anvende disse faktorer, da fakto-

⁶ En af grundene til, at Rødding har fået en højskolehistorisk særposition, kan være, at kildematerialet til skolen er særdeles velbevaret. Dette kan tilskrives skolens levetid, der, trods en større nedlukning, er markant længere end samtidige skoler, hvis levetid strakte sig fra et til otte år.

terne kan indeholde en forventning om en given udvikling, som ikke nødvendigvis gjorde sig gældende i højskolernes første år. Eksempelvis forholdt man sig overordnet væsensforskelligt til spørgsmålet om eksamination i den tidlige højskolehistorie i modsætning til et kvart århundrede senere. De nævnte faktorer skal derfor ikke ses som en måde til at bestemme, hvorvidt en højskole var "en virkelig højskole" i eftertidens forstand, men som en metode til at indkredse en skolepraksis på.

Storslyngelalderen eller Ur- og Pibehandelens Periode

Højskolehistorisk oversigt

- 6. oktober 1842 – Rendsburg höhere Volksschule
- 18. oktober 1844 – Den høiere Bondeskole i Sundbylille⁷
- 8. november 1844 – Rødding Folkehøjskole
- Efteråret 1845 – Gjeldsted høiere Bondeskole
- 10. november 1845 – Die landwirtschaftliche Lehr-
und Bildungsanstalt zu Töstrup
- November 1847 – Stenløse høiere Bondeskole⁸
- 1. november 1848 – Uldum Folkehøiskole
- 1. november 1851 – Den høiere Folkeskole i Ryslinge
- 1. november 1851 – Krejberg Bondehøiskole
- Efteråret 1851 – Den høiere Bondeskole i Vesterbrønderslev
- 1. november 1852 – Hindholm Folkeskole
- 1. oktober 1852 – Den høiere Bondeskole i Saxild
- 6. oktober 1853 – Staby høiere Bondeskole⁹
- 17. oktober 1853 – Den høiere Bondeskole i Uth
- 2. oktober 1854 – Gjedved Folkehøiskole
- November 1855 – Den høiere Landboskole i Smidstrup

Det er kendetegnende for samtlige af de tidlige højskoler, at de var sat i verden for at bibringe bondesønnerne undervisning og give dem en større indsigt. Dette kommer blandt andet til udtryk i beskrivelsen af grundlæg-

⁷ Skolens virksomhed var begyndt i 1841.

⁸ Samme år var der planlagt at oprette en højskole i Asperup på Fyn. Skolen var sat til at begynde den 8. november 1847. Dog kan ingen kilder bekræfte, om skolen nogensinde blev en realitet.

⁹ Skolens virksomhed var begyndt i 1852.

gelsen af *Den høiere Bondeskole i Sundbylille* (1844-48), hvor det hedder sig, at skolens virksomhed måtte betragtes som “et vigtigt Moment i Bondestandens Fremskriden til aandelig Cultur” (BPA 20/10-1844).

Denne fremskriden var der ellers forsøgt taget hånd om, eftersom Frederik den 6. i begyndelsen af århundredet ved lov havde sikret alle børn og unge minimum seks-otte års skolegang, som afsluttedes med konfirmationen (Larsen m.fl. 2014, 134-135). Alligevel kunne denne almueskole ikke stille 1800-tallets oplysningshungere, som også prægede bondestanden.

For mange var almueskolen ikke tilstrækkelig, og der blev derfor efterspurgt en højere uddannelse. Der opstod derved en række initiativer, der tilbød landboudomsten undervisning efter konfirmationen, der traditionelt markerede afslutningen på almueskolen. De skoler, der imødekom dette højere oplysningskrav, anvendte navne som bonde-, folke- og landbohøjskoler eller højere bonde-, folke- og landboskoler. Det var først i sidste tredjedel af det 19. århundrede, at man under ét besluttede sig for at kalde skolerne *højskoler* (Skovmand 1944, 194).

Forud for oprettelsen af *Uldum Folkehøjskole* (1848, 1851-i dag) anså den kommende forstander Rasmus Sørensen, at det netop var alderen efter konfirmationen, hvor eleverne var bedst modtagelige over for undervisning i en sådan grad, at de ifølge Sørensen følte en trang til skoleundervisning. Sørensen fremhæver, at det paradoksalt nok netop var i den alder, hvor eleverne var allermest modtagelige, at der ingen undervisning var at få:

Det er i Ynglings- og den mere modnere Alder ud over Drengæaarene, at Trangen til Skoleundervisning først selvbevidst føles, og Undervisningen først egentlig selvbevidst tilegnes. Den Klasse, der altsaa hidtil har maattet undvære Skoleundervisning i den frugtbringende Alder, det er Folkealmuen (HSB 28/12-1883).

At landboudomsten fortsat skulle oplyses efter konfirmationsalderen, gjorde rektoren på Danmarks første højskole *die höhere Volksschule in Rendsburg* (1842-48), Jürgen Pahl, sig ligeledes til talsmand for:

Wir sind übrigens nicht der Meinung, dass die Bauernsöhne ihre geistige Ausbildung mit der Confirmation als vollendet betrachten sollen; wir wollen keinesweges, dass sie aufhören zu lernen, wenn sich

die Fähigkeit dazu kaum in ihrem ganzen Umfange entwickelt hat (IHW 27/10-1843).

Den højere Folkeskole i Rendsborg blev grundlagt i Slesvig, som på daværende tidspunkt var en størrelse, der ikke nemt lader sig indfange. Hertugdømmet var underlagt den danske konge og indgik som en del af det danske rige. Dog var Slesvig ikke en del af helstaten Danmark, og befolkningen bestod af folk, der kulturelt set både vendte sig mod det danske, det tyske og ikke mindst det slesvig-holstenske. På Den højere Folkeskole i Rendsborg var undervisningssproget tysk. Imidlertid kan man ikke hævde, at skolen var udtalt tysksindet, men snarere slesvig-holstensk. Dette vidner undervisningen i historie om, eftersom denne både talte almen, tysk, dansk og slesvig-holstensk historie (Pingel 1999, 183).

Rendsborg-skolen tjente som inspiration for grundlæggerne af *Rødding Højskole* (1844-48, 1850-64, 1920-i dag). Som det fremgår af bladet *Dannevirke* den 19. august 1843, ønskede man at oprette en skole i Rødding magen til den i Rendsborg. En skole, der havde til formål at opkvalificere landbougdommen:

Naar Talen har været om en Høiere Bondeskole, saa har man næsten altid tænkt sig en Anstalt, hvor Bondesønner, efter at være confirmerede, kunde i et Par Aar lære noget Mere, end deres hidtilværende Skolegang gav Leilighed til. Den eneste, vi have her i Landet, den Rendsborger, er ogsaa anlagt efter denne Plan (DNV 19/08-1843).

Selv om skolen i Rendsborg tjente som et eksempel til efterfølgelse, fungerede den med sin tysksprogede skolevirksomhed også som modstykke til Rødding-skolens virksomhed. Med oprettelsen af Rødding Højskole ønskede grundlæggerne at tage afstand fra det tysksprogede slesvigske skolesystem og ville derfor skabe et danskorienteret alternativ, så dansksindede slesvigere kunne få en højere oplysning uden at gå på kompromis med deres kulturelle ophav:

Vi have til vort store Uheld intet af Sligt, og maae enten sende vore Sønner og Døtre, som skulle lære noget meer end deres Katechismus, ad Tydskernes slibrige Skolevei, eller lade dem opvoxe i Uvidenhed

om det Meste af hvad ethvert Menneske bør ønske at kjende (DNV 14/06-1843).

Selv om ønsket om en højere oplysning i ovenstående citat både gælder piger og drenge, blev højskolerne i første omgang tiltænkt bondesønner, og der skulle gå et kvart århundrede, inden bondedøtrene også fik adgang til skolerne. Som oftest inddelt i et sommerkursus for piger og et vinterkursus for drenge (Skovmand 1944, 248-249).

En undtagelse til denne kønsopdeling finder vi hos Christen Kold, hvis højskolevirksomhed ikke er særlig simpel at indfange, fordi han i løbet af godt ti år opretter tre forskellige højskoler, *Den høiere Folkeskole i Ryslinge* (1851-53), *Dalby* (1853-62) og *Dalum* (1862-86). Billedet af Kold som højskolemand bliver ydermere kompliceret af, at han primært udmærker sig ved sin børneskole, der i dag bedst ville kunne betegnes som en art friskole (Skovmand 1944, 71).

Allerede mens Kold holdt højskole i Ryslinge, begyndte han i 1852 at holde børneskole i Dalby på Hindholm på Fyn, hvor han sidenhen flyttede hele sin skolevirksomhed til. Her indrettede han en højskole bestående af to klasser – en højskoleklasse for ældre elever og en friskoleklasse for yngre elever. Det var hovedsagelig de yngre elever, Kold havde succes med, i al fald hvad elevantallet angår. Mens han havde 10 bønderkarle tilmeldt højskolen i 1856, havde han henholdsvis 50 drenge og 26 piger tilmeldt friskolen (Pedersen 1961, 51).

Måske af den grund anså Kold konfirmationsalderen som den bedste alder for en højskoleelev, da det ifølge ham var i den alder, at eleverne var mest modtagelige over for undervisningen:

18 Aars Alderen er Storslyngelalderen og allerede mere uimodtagelig for Poesiens Indtryk [end Konfirmationsalderen]. Det er Ur- og Pibehandels Perioden. Da begynder man at gøre Haneben, og den aandløse Betragtning af Menneskelivet har allerede taget fast Sæde (Skovmand 1944, 63).

Heller ikke på *Den høiere Bondeskole i Saxild* (1852-76) ønskede man at modtage elever, der var over 18 år, og indskrev derfor i loven for skolen, at eleverne skulle være konfirmerede og under 18 år for at kunne blive optaget på skolen (Skovmand 1944, 55). Højskolerne var tiltænkt den kon-

firmerede landboudom – det vil sige bondesønner, der havde afsluttet almueskolen. Men der var mange højskolemænd, der – i modsætning til Kolds og Saxilds aldersmæssige relativt lave barre – gerne så, at langt ældre elever også ville drage på højskole.

På *Hindholm Folkeskole* (1852-1916) var man fortalende for at undervise elever, der ikke for nylig var blevet konfirmeret, og forstanderen Anders Stephansen gav i 1855 en beskrivelse af, hvordan en kommende højskoleelev har bedst af at tjene et par år efter konfirmationen, inden vedkommende opsøger en højskole:

jeg vilde [...] gjerne lægge Forældrene paa Hierte: helst at bie med at sende Sønnerne til Høiskolen, indtil de ere 17-18 Aar, da de yderst sjældent i den yngre Alder ere istand til at interessere sig for Livets alvorlige Anliggender, eller anvende den korte Tid vel. Det synes mig rigtigst, at Sønnen bruger de første 2-3 Aar efter Confirmationen til legemligt Arbeide, og til at vedligeholde paa egen Haand det i [Almue]Skolen lærte (Stephansen 1855, 13).

Også på Rødding Højskole så man gerne, at eleverne havde en vis alder og dermed tilsvarende modenhed, inden de opsøgte højskolen, og man satte her den nedre aldersgrænse for en højskoleelev ved 17 år, men meget gerne højere:

Alderen fra 15 til 17 Aar vistnok er meget vel skikket til at lære udenad, men ingenlunde til at erhverve det Slags Indsigter og Oplysninger, som især kan gøres fornødne og frugtbringende (DNV 19/08-1843).

Selv om højskolerne forsøgte at appellere til den ældre del af landboudommen, var det ikke altid, at dette afspejlede sig i højskoleelevernes aldersfordeling. Eksempelvis var man på Den høiere Bondeskole i Sundbylille interesseret i at få elever, der var ældre end de gennemsnitlige 14 år (FBA 14/11-1846). Grunden til, at man efterstræbte et højere aldersgennemsnit, var, at man ønskede at få et elevhold, der var modtagelige over for højskolens undervisningsmetoder, som fordrede en højere grad af selvstændighed:

Saameget mere maae vi anbefale “den høiere Bondeskole” i Sundbylille. Her fortsættes Undervisningen ud over Confirmationstiden til en Alder, hvor den Unge formaaer at aanvende sin Tænkraft paa det Lærte (FBA 14/11-1846).

Elevgrundlaget for de første højskoler var landbounghdommen, og med enkelte undtagelser efterstræbte højskolerne en aldersfordeling, der strakte sig fra konfirmationsalderen til et par og 20 år. Imidlertid stødte skolerne her på en af deres første udfordringer, eftersom det ikke altid lykkedes højskolerne at tiltrække elever med den ønskede alder. Det var derfor tilfældet flere steder, at aldersgennemsnittet blev væsentligt lavere, end hvad skolen kunne ønske sig.

At højskolernes kundegrundlag var den mandlige landbounghdom, ses også tydeligt på de mange skolelukninger, som ramte skolerne i Rendsborg, Sundbylille, Rødding, *Die landwirtschaftliche Lehr- und Bildungsanstalt zu Tøstrup in Angeln* (1845-48), *Gjældsted Høiere Bondeskole* (1845-48) og *Stenløse høiere Bondeskole* (1847-48), da alle måtte lukke ved Treårskrigens udbrud i 1848, og hvor kun skolerne i Rødding og Tøstrup genåbnede.

Grunden til, at skolerne så sig nødsaget til at lukke, var, at deres kundegrundlag med ét var væk. Hvis ikke eleverne var indkaldt til militærtjeneste, blev mange hjemkaldt til de fædrene gårde, som grundet krigen manglede arbejdskraft (Carstensen 1878, 319).

Logis, Kost og Vadsk

da den nye Skolebygning er fuldført, seer [jeg] mig istand til at imødekomme Fleres Ønske: at modtage Elever der skulle dannes til Landvæsenet, i Huset hos mig mod en aarlig Betaling af 125 Rbd., hvorunder er indbefattet saavel Honoraret for Underviisningen som Betaling for Logis, Kost og Vadsk; dog maa Enhver, der saaledes antages som Kostgænger, medbringe Seng og Sengklæder (AMV 01/01-1845).

Således lød forstander Callesens avertissement for Den høiere Bondeskole i Sundbylille i januar 1845, der så småt begyndte at implementere kost-

skoleformen i sin skolevirksomhed. Sundbylille-skolen er et godt eksempel på, at højskolerne ikke fra begyndelsen praktiserede kostskoleformen, men at denne hjemlige skoleform langsomt blev indført. Samtidig var der flere skoler, som aldrig kom til at praktisere kostskoleformen, selv om denne form optrådte som efterstræbelsesværdig skoleindretning for langt de fleste af de tidlige højskoler.

Kostskoleformen var fra begyndelsen en praktisk nødvendighed. For at få skolen i gang havde den brug for elever. Og da man ikke nødvendigvis kunne samle nok elever til et elevhold på de lokale egne, måtte man udvide rekrutteringsområdet. Det var derfor væsentligt for skolernes overlevelse at kunne tilbyde et sted at bo til elever, der kom langvejsfra.

Kostskoleformen var imidlertid også kostbar. Ikke nødvendigvis at praktisere, men at opbygge. Derfor nøjedes mange højskoler med at indlogere eleverne i skolens nærhed hos forskellige velvillige gårdmænd. Dette er blandt andet tilfældet på *Gjeldsted høiere Bondeskole* (1845-48), hvor "Logi m. v. for disse kan erholdes hos Beboerne i Gjelsted By" (FSA 02/07-1845), samt på Den høiere Bondeskole i Saxild, hvor "Contingentet for hver Elev er 10 Rdr., hvilke erlægges ved Indtrædelsen. Kost og Logis ville kunne erholdes hos Beboerne i Saxild By" (AST 08/08-1854).

Derudover praktiserede flere skoler en blandingsmodel, hvor man på skolen havde mulighed for at have en vis andel elever på kost og logi, og hvor resten var overladt til indlogering på omkringliggende gårde. For eksempel på *Den høiere Bondeskole i Uth* (1853-54) anvendte man denne form: "For Kost og Logis maa Eleverne selv sørge, hvorhos dog bemærkes, at Skolens Lærer vil have Plads for 6 Elever i sit Huus" (AST 09/09-1853).

Det samme gjorde sig gældende på *Gjedved Folkehøjskole* (1854-81), hvor man året efter skolens oprettelse grundlagde en egentlig skolebygning med plads til, at enkelte elever kunne bo: "Kost og Logis, hvorfor Eleverne selv maa sørge, vil uden Vanskelighed kunne erholdes i Byen, og paa selve Skolen er Logis for 8 Elever" (AST 06/08-1856).

En anden skole, som med tiden også indførte den delvise kostskoleform, var *Krejberg Bondehøjskole* (1851-1908). Efter fire års skolevirksomhed flyttede Krejberg-skolen til en nyopført skolebygning i Odense og skiftede ved den lejlighed navn til *Oddense Højskole*. Den nye skolebygning skulle have givet mulighed for omtrent otte-ti kostelever, dog blev det endelige resultat, at man kun kunne huse fire-fem elever (Husted 1924, 28, 35, 59).

Samtidig var der skoler, som fra deres begyndelse havde indrettet sig på en sådan måde, at de havde plads til mange, hvis ikke alle deres elever. Blandt andet havde *Die landwirtschaftliche Lehr- und Bildungsanstalt zu Töstrup in Angeln* (1845-48) følgende prisfordeling for et højskoleophold:

An Schulgeld zahlt jeder Eleve 28 ₣, für Logis, Kost, Erleuchtung und Erwärmung der Stube jährlich 65 ₣, für ärztliche Behandlung 1 ₣ und für die Bibliothek und Apparate 1 ₣ also zusammen 95 ₣ (Hirschfeld 1847, 306).

Også Hindholm Højskole kunne tidligt huse de fleste af deres elever. Efter blot tre års skolevirksomhed lykkedes det Hindholm-skolen at samle midler nok til at kunne rejse forskellige bygninger – heriblandt en relativt stor spisesal:

32 Fag Huus af Bindingsværk, til Beboelse og Skoler for Eleverne, til Kamre for Lærerne og til Gjemmested for Skolens Bøger og Naturalier. Dette Huus indeholder 14 Værelser, foruden en lang Gang og en rummelig Stue med Vandpost, til Paaklædnngsværelse. Dernæst 16 Fag Huus af Bindingsværk til Bryggerse, Folkestue, Huggerhuus ec., hvilke Lokaler før vare i Elevhuset. Ligeledes 6 Fag grundmuret Huus til Beboelse for Oeconomen, med en Kjælderetage til Spisestue for indtil 80 Mennesker (Stephansen 1855, 11).

Samtidig var der enkelte skoler, som formentlig ikke praktiserede nogen form for kostskole. Blandt andre *Den høiere Bondeskole i Vesterbrønderslev* (1851-55), der i det tilgængelige kildemateriale slet ikke berører muligheden for at modtage kost, hverken på skolen eller på nærtliggende gårde. Samtidig var prisen for et ophold på Vesterbrønderslev Højskole tilsvarende prisen for undervisningen på andre skoler, som havde opgjort prisen separat for henholdsvis undervisning, kost og logi (ASA 16/06-1852, jævnfør AMV 28/06-1852).

Den hjemlige kostskoleform var en praktisk foranstaltning, som med tiden er blevet en væsentlig grundsten i højskolernes sjæl. I den tidlige højskolehistorie var det generelt eftertragtet at anvende kostskoleformen. Dog var det langtfra alle skoler, der havde midler til at etablere rammerne for at kunne praktisere den. Nogle skoler kom med tiden til at praktisere

kostskoleformen så godt som fuldt ud, mens andre skoler kun praktiserede den i et begrænset omfang. Dog var der også skoler, som aldrig indførte muligheden for at få kost og logi på skolen. Om dette skyldtes modvilje mod formen eller manglende midler, er ikke til at sige. Det kan dog også være et udtryk for, at skolen var og forblev lokalforankret, hvorfor det ikke kunne betale sig at indrette mange beboelseslokaler på skolen, hvis eleverne alligevel kom fra det omkringliggende opland. Dette var muligvis tilfældet på *Staby Højere Bondeskole* (1853-94) og Den høiere Bondeskole i Sundbylille, der begge kendetegnes ved primært at have elever, som blev rekrutteret inden for skolernes amtsgrænse (Skovmand 1944, 54; FAT 14/11-1846).

Landmaaling, Skjønsskrivning og Fædrelandets Historie

Fagsammensætningen – eller undervisningsgenstandene, som de omtales i samtiden – på de tidlige højskoler havde en fast kerne af fag, som var så godt som identisk på de forskellige skoler. Derudover blev højskoleskemaet suppleret med fag, som kan siges at være karakteristisk for hver enkelt skole, uden at man dog kan tale om en egentlig højskoleprofilering.

Således så fagfordelingen ud på Den høiere Bondeskole i Sundbylille, Vesterbrønderslev og Saxild:

Underviisningsgjenstandene ere: Religion, Bibelhistorie, Dansk, Tydsk, Fædrelands- og Verdenshistorie, Geographie, Naturhistorie, Naturlære, Geometrie, Regning, Retskrivning, Skjønsskrivning, Tegning, Jorddyrkningschemie og Haugevæsen (FAT 14/12-1844).

Og:

Underviisningsgjenstandene ere: Danmarkshistorie, Verdenshistorie, Geographie, Naturhistorie, Naturlære, Agerdyrknings-theorie, Regning, Skrivning og Retskrivning, samt Øvelse i at affatte Breve, de almindeligste Documenter og skriftelig at udvikle opgivne Themaer. Desuden ville Eleverne til næste Aar blive gjort bekendte med endeel af de vigtigste Landbolove (ASA 16/06-1852).

Boglæsning, Skriftlæsning, Grammatik, Stiil, udvalgte Steder af det nye Testamente, Geographi, Fædrelands- og Verdenshistorie, Naturhistorie, Regning og Sang.

Skolen vil i kommende Vinter tillige meddele Underviisning i de almindeligste Læresætninger i Landocconomien og Agerdyrkningschemien, samt Landmaaling og geometrisk Tegning (AST 23/08-1853).

Disse tre skolars fagsammensætning indeholder en række fag, som går igen på de andre samtidige skoler med forskellige tilføjelser og variationer. Disse fag er dermed at betragte som en slags kernefag. Kernefagene kendetegnes ved at have almindeligt dannende fag som historie, geografi, naturhistorie og sang samt mere kundskabsorienterede fag som regning, grammatik og landbolovgivning samt i landbrugsmæssigt henseende mere praktiskanvendelige fag som havevæsen, agerdyrkningskemi og undervisning i landmåling.¹⁰

At det landbrugsmæssige havde en fremtrædende plads på højskoleskemaet, hang sammen med, at det udelukkende var bondesønner, der frekventerede skolerne. Her kunne alle eleverne få gavn af at få udvidet deres landbrugsmæssige horisont ud fra et praktisk såvel som et teoretisk udgangspunkt. Denne praktiske undervisning optræder enkelte steder som et krav fra forældrenes side ud fra den devise, at hvis forældrene skal betale for at sende deres søn på højskole, så skal han også få nogle konkrete færdigheder efter endt ophold (Hjermitsev 2018, 174-175).

Omend skolerne ikke profilerede sig på at være særligt landbrugsorienterede eller særligt alment dannende, kan man, som et analytisk greb, indplacere skolerne på en akse udstrakt mellem praktiske landbrugsmæssige færdigheder og almen dannelse. Ingen skoler kan imidlertid siges at ind-

¹⁰ Det kræver en længere udredning at kunne lave en udførlig beskrivelse af begrebet *almen dannelse*. I denne sammenhæng er begrebet *alment dannende fag* anvendt om fag, der ikke er lette at omsætte til praksis. Det vil sige fag, som ikke har et kundskabsmæssigt sigte, men som har til formål at udvikle elevernes åndsevner og udfolde deres forståelse for menneskets kultur gennem tiden. Hvad der er *alment*, er imidlertid ikke en eksakt størrelse. Og man kan dermed sagtens forestille sig, at skoler med et mere landmæssigt tilsnit har opfattet deres skolevirksomhed som mere *almen*, end den fremstår i sammenligning med andre.

finde sig i nærheden af denne akse yderpoler, men akse kan fungere som et redskab til at nuancere de forskellige skolars overordnede faglige fokus.

En af de skoler, der ligger i den mere landbrugsmæssige del af spektret, er Tøstrup-skolen, hvis undervisningsfag talte:

Die Theorie der Schleswig-Holsteinischen Landwirtschaft; landwirtschaftliche Haushierkunde; Thierzucht und Heilkunde; Physik; Agricultur-Chemie; Naturgeschichte; deutsche Sprachlehre; Styl- und Redeübungen; Entwerfung von Geschäftsaufsätzen; allgemeine und vaterländische Geschichte; Kunde der statistisch-communalen Verhältnisse des Vaterlandes; Mathematik; praktisches Feldmessen; landwirtschaftliche Buch-führung; Riß-Zeichnen; Singen nach Noten; Anstandslehre; Gymnastik; Reiten, Fahren und alle mechanischen Uebungen zu Erlangung der Fertigkeit in Handhabung der Werkzeuge im Felde, Garten und im Hause (Hirschfeld 1847, 306).

Trods det høje landbrugsmæssige fokus i både praktisk og teoretisk henseende fik de mange landbrugsorienterede fag følgeskab af mere åndeligt og alment dannende fag såsom historie, sang (efter noder), matematik, fysik og gymnastik. Alligevel har fagsammensætningen en overvægt af praktiske landbrugsorienterede fag. Det være sig praktisk landmåling, ridning og ridstegning samt redskabslære til brug i mark, have og hus. Disse flankeres af en række teoretiske fag, der også havde et landbrugsmæssigt sigte. Hvilket gælder fag som slesvig-holstensk landbrugsteori, landbrugsmæssigt husdyrskundskab, dyreavl, agerdyrkningskemi (*Agricultur-Chemie*) samt landbrugsmæssig bogføring. Samtidig er der en del fag af samfundsmæssig relevans. Disse vil blive behandlet i et senere afsnit.

Tættere på midten af spekteret finder vi eksempelvis skolerne i Gjedved og Gjældsted, hvor førstnævnte på vinterkurset 1856-57 havde følgende fagfordeling:

Bog- og Skrivtlæsning, Skjønsskrivning, Grammatik, Stil og Retskrivning, Tavle- og Hovedregning, Begyndelsesgrundene i Geometri og Landmaaling, Fædrelands- og Verdenshistorie, Geographi, Kirkehistorie, Naturhistorie, Naturlære, Sang, Veiledning i Træplantning og Havedyrkning (AST 06/08-1856).

Her er fordelingen af landbrugsmæssige og mere alment dannende fag mere jævn, og de praktiske landbrugsmæssige fag begrænser sig til træplantning og have dyrkning. Det samme gør sig stort set gældende på Gjeldsted høiere Bondeskole, hvor fagene forud for skolens begyndelse i 1845 talte:

... følgende Underviisningsgjenstande [ere] foreløbigt bestemte: Religion, Dansk, Fædrelandshistorie, samt kort Udtog af Verdenshistorien, Geographi, Naturhistorie, samt Plante- og Naturlære, Geometri, Regning, Skrivning, Tegning og Sang; naar Skolen kommer i fuldstændig Gang, meddelelse desuden Underviisning i Tydsk, Agerdyrkningslære og Havekultur samt Kjendskab til dansk Retslære (FSA 02/07-1845).

Disse undervisningsgenstande fik efter to år følge af agerdyrkningslære og landbolovgivning, og på den måde blev mængden af de landbrugsorienterede fag forstørret (FSA 04/11-1847).

Rødding Højskole havde foruden et stort nationalt fokus et udtalt dannende formål, eftersom skolen gennem et højskolekursus ønskede, at "Den Unge Hjerter skulde indpodes Kjærlighed til Fædrelandet, Kundskab til dets Sprog, dets Historie, dets Skikke, Sæder og Indretning; [...] Uden dette var al Lærdom en Ulykke" (DNV 13/11-1844).

Trods det nationalkærlige og opbyggelige formål fandt mange kundskabsmæssige og praktiske fag også vej til skoleskemaet. Dette hang sammen med, at der over sommeren 1846 kom en ny lærer til skolen – "den unge Naturforsker" – dr.phil. Poulsen (Flor 1846, 7), som havde taget farmaceutisk eksamen, og som ifølge forstander Christian Flor satte sit alt andet end beskedne naturvidenskabelige aftryk på højskolens faglige profil (Rosendal 1894 II, 40, 48).

Undervisningen i Naturvidenskaberne var der indrømmet en meget betydelig Plads paa Skolen [...] Han [Dr. Poulsen] havde faaet anlagt en lille Forsøgsmark, hvori han dyrkede forskellige evropæiske Kulturplanter, og en Træskole, som havde til Hensigt at give Sønderjyderne Smag for Træplantning og Øvelse i Frugttræers Forædling. Videre blev der anlagt en Humlehave og en Køkkenhave, inderrettet et

Laboratorium og en Udstilling af de særdeles righoldige naturhistoriske Samlinger (Rosendal 1894 II, 48-49).

At en enkelt lærer kan få så stor indflydelse på en højskoles fagsammensætning, er et vidnesbyrd om, hvor påvirkelige højskolerne var i deres ungdomstid. Og til trods for at en enkelt lærer også i dag kan have stor indvirkning på en given højskoles fagprofil, er Poulsens indtog på Rødding Højskole et vidnesbyrd om, at højskolerne i deres ungdomstid var meget modtagelige for mange forskellige fag – også dem, der formidlede praktisk naturvidenskab og landbrugskundskaber.

Bevæger vi os væk fra aksens midte ud mod den “alment dannende” pol, finder vi skolerne i Ryslinge og på Hindholm. På disse skolars fagfordeling optræder der mange alment dannende fag på bekostning af mere landbrugsorienterede fag. Hos Kold i Ryslinge var de fag, der lå uden for det, som Kold selv betegner som almindelige skolekundskaber, stort set udelukkende alment dannende fag såsom historie og myter i forskellige afskygninger samt litteratur, sang og poesi:

Underviisningsgjenstandene ville blive:

- a) Et mundtligt Foredrag af Verdenshistorien i store Omrids.
- b) Mundtligt Fortælling af Bibelhistorien.
- c) Kirkehistorie, grupperet om enkelte Hovedpersoner, mundtlig Fortælling
- d) Nordens Mytologi og Danmarkshistorie.
- e) Geografi, først efter Globus i store Omrids, hvortil vil blive forelæst Skildringer af Folk og Lande. Dernæst Danmarks Geografi, som vil blive ledsaget med statistiske Bemærkninger.
- f) Udvalgte Frembringelser af danske Forfattere ville i Form af Aftenunderholdning blive forelæste 3 Aftener om Ugen.
- g) Sang.

Og endelig fortsættes Undervisningen i de almindelige Skolekundskaber, især for at gøre dem frugtbringende for Livet (AMV 15/09-1851).¹¹

¹¹ Hvad der skal forstås ved de almindelige skolekundskaber, er ikke til at sige med sikkerhed, men det har givetvis været fag som religion, dansk, fædrelandshi-

På Hindholm blev der i modsætning til på Ryslinge også undervist i fag, der havde et tydeligt landbrugsmæssigt sigte. Det være sig kemi, naturlære, naturhistorie, agerbrug og kvægavl foruden landmåling, landøkonomisk bogholderi samt tegning af agerdyrkningsredskaber (Stephansen 1855, 17). Trods denne fagrække var det de alment dannende fag, som forstander Anders Stephansen i sommeren 1852 forud for skolens åbning samme år fremhævede som dens væsentligste:

Skolens formaal er, at udvikle den Unges Sjæleevner, og hæve hans Sind ved levende Fremstilling af Fædrelandets Historie, Literatur og Poesie; gjøre ham bekendt med dets Naturfrembringelser og dets borgerlige Forhold; øve ham i mundtlig og skriftlig at udtale sig om, hvad han veed, samt i det hele lede ham til Selvflid, og til at glæde sig over og anvende det Lærte. I Sang og Musik, Regning og Skrivning, Verdenshistorie og Geografie vil der blive givet Underviisning, efter Lyst og Leilighed, og til at lære enkelte Sprog er der ogsaa Adgang for dem, der maatte ønske det (AMV 28/06-1852).

Her bliver der lagt vægt på at "udvikle den Unges Sjæleevner", "hæve hans Sind" samt "levende Fremstilling", og Stephansen skriver sig herigennem ind i en række af forstandere, der var fortalere for, at højskolens hovedvægt blev lagt på de dannende fag, samtidig med at man underviste med udgangspunkt i det levende ord.

En modsætning til den opfattelse af den levende fremstilling af det formidlede lærestof finder vi imidlertid på Uldum Højskole. Mens alle andre skoler lukkede ned i forlængelse af udbruddet af den første slesvigske krig, blev Uldum-skolen til, mens krigen hærgede. Det var Rasmus Sørensen, der længe havde agiteret for folkeoplysningens vigtighed, der begyndte at holde skole i Uldum den 1. november 1848. Dog kunne eleverne grundet krigen ikke nå frem til skolen før efter nytår, og skolen måtte ligeledes på grund af krigen lukke allerede efter det første vinterhold 1848-49 (Kristensen 1909, 7). Skolen genopstod imidlertid i 1851, og der blev skaffet midler til at oprette en egentlig skolebygning, som blev opført året efter (Kristensen 1909, 24). Skolen blev genåbnet på Sørensens initiativ, men

storie, geografi, naturhistorie, tabel- og hovedregning (Skovmand 1944, 17).

det var ikke den tidligere forstander, som kom til at lede skolen fremover, men derimod skolens nye forstander, Elisius Rotwitt.

I den korte tid Rasmus Sørensen var forstander for skolen, gav han en beskrivelse af sin forholdsvis repetitive undervisningsmetode:

Jeg læste for dem og fortalte og klarede derpaa, hvad jeg læste for dem; saa læste de for mig og fortalte og klarede ligesaa – om igjen, hed det ikke sjældent! Jeg fortalte og skrev for dem, eller sagde dem sammenhængende, hvad jeg vilde skrive: derpaa fortalte og skrev de det samme, skjønt ikke en eneste af dem fortalte og skrev Sammensætningen af Indholdet som jeg, eller som nogen af de andre. Jeg regnede og udviklede for dem, hvorpaa de regnede og udviklede for mig og for dem selv ovenpaa (HSB 28/12-1883).

Umiddelbart virker det ikke, som om den levende fremstilling af det formidlede lærestof var en del af Sørensens undervisningsmetoder, ligesom denne praksis, som han beskriver i ovenstående citat, heller ikke leder tankerne hen på at udvikle den unges sjæleevner.

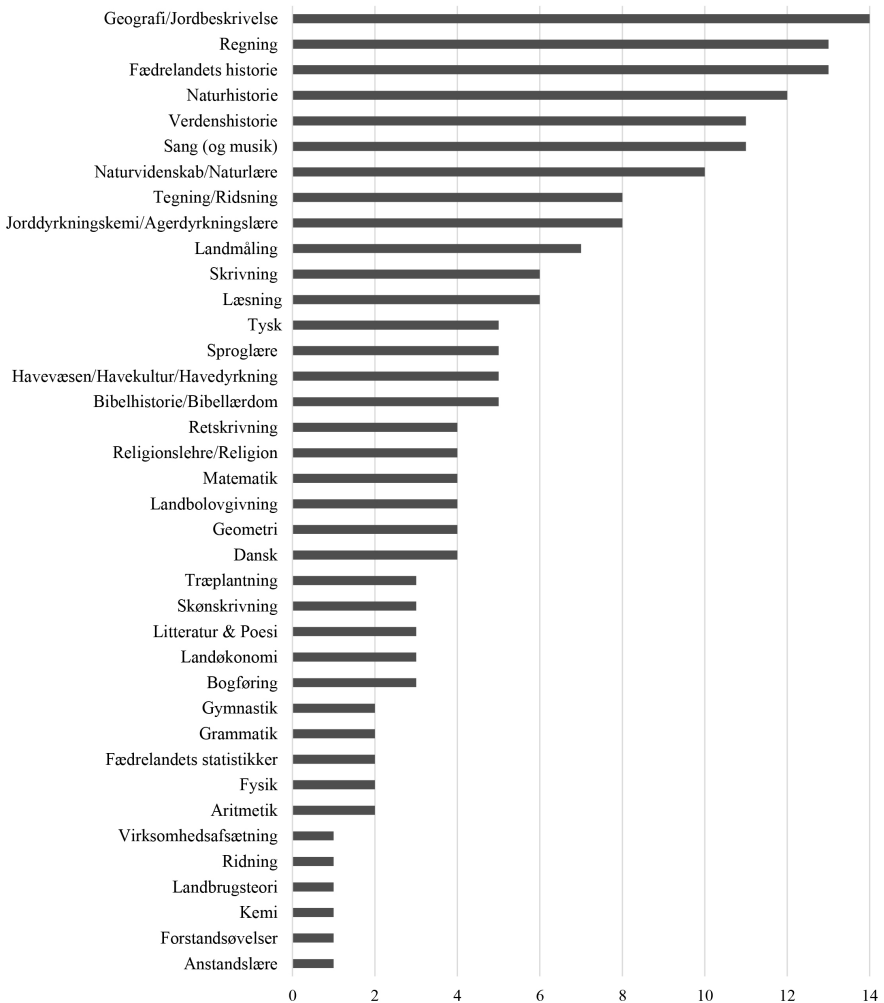
En anden skoleleder, som i analytisk henseende udgør en modpol til Stephansen på Hindholm, er Thomas Bjørnbak, der på *Den høiere Landboskole i Smidstrup* (1855-82) gjorde sig til talsmand for, at skolens formål var at gøre skolen så praktisk som muligt for livet (Skovmand 1944, 57). I sin indberetning til Kultusministeriet i januar 1857 bedyrede Bjørnbak tillige, at skolens hovedvægt lå på kundskabstilegnelse, eftersom han anførte, at han havde:

... stadig først for Øie, at det ikke gjælder saa meget, at bibringe Eleverne et Maal af Kundskaber, hvormed de kunne brillere ved en offentlig Overhøring, som at disse ere sundt opfattede og saaledes tilegnede, at de til given Tid og Leilighed kunne fremdrages og bringes i Anvendelse under Livets forskjellige Forholde (Skovmand 1944, 57-58).

Der findes imidlertid ikke nogen komplet beskrivelse af fagfordelingen på Smidstrup-skolen. Få brudstykker giver dog et praj om enkelte af fagene. Blandt andet averterer Bjørnbak med følgende i foråret 1856: "Hr. Skolelærer, Landmaaler Madsen i Veiby [har] paa Skolen aabnet Cursus

i Landmaaling og Korttegning,” som skal meddeles til almen kundskab (ASA 12/03-1856). Samt følgende opstilling af fag, da der forud for vinterkurset i 1858 averteres for en andenlærer, som bør kunne varetage følgende fagområder: “Naturhistorie, Naturlære, Agerdyrkningschemie og Mathematik” (ASA 01/09-1858).

Kildematerialet til fagsammensætningen i højskolernes ungdomstid er som nævnt ikke det bedst sammenlignelige. Alligevel har jeg tilladt mig at liste de fag op, som fandt vej til de tidlige højskoleskemaer.

Fagfordelingen på de tidlige folkehøjskoler (1842-56)

Historie og sproglære er i denne sammenhæng svært håndterbare størrelser, eftersom historie på flere skoler bliver opdelt i flere underkategorier: dansk, tysk, slesvig-holstensk historie og verdenshistorie (og i et enkelt tilfælde slet og ret historie). Ligeså optræder både sproglære, dansk, læsning, litteratur og poesi, ret- og skønskrivning som selvstændige fag, hvilket kan give det indtryk, at de tidlige højskoler generelt ikke havde et stort fokus på sproglære. Det havde de – det var bare fordelt på mange forskellige underkategorier.

Til trods for denne usikkerhed tegner der sig et billede af folkehøjskolerne generelle fagfordeling med historie, geografi/jordbeskrivelse, regning, naturhistorie samt sang – og i nogle tilfælde musik – i den absolutte top. Foruden regning, der er at betragte som et kundskabsorienteret fag, der kan anvendes i praksis, har disse fag ikke umiddelbart noget praktisk sigte, men kan derimod siges at tilhøre et mere alment dannende fagområde.

Herefter følger en række fag, som både har alment dannende og kundskabsmæssige karaktertræk, såsom naturvidenskab/naturlære, jorddyrkningskemi/agerdyrkningslære, skrivning og læsning. Imidlertid kan disse fag tages i praktisk anvendelse i modsætning til eksempelvis historie og sang, mens fag som tegning/ridsning og landmåling udelukkende har et praktisk sigte.

Ser man på den samlede fagfordeling, tegner denne et billede af et tidligt højskolelandskab, som opretholdt en balance mellem alment dannende såvel som kundskabsmæssige fag. Heraf kunne nogle af de kundskabsmæssige fag såsom træplantning og havevæsen anvendes direkte i det praktiske landboliv, hvorimod kundskabsorienterede fag som naturhistorie, landblovgivning og regning havde en mere indirekte praktisk dimension.

Jævnfør artiklens indledende citat var de tidlige højskoler fundamentet så skrøbelige, at enkelte lærere kunne få en stor indvirkning på skolerne og deres fagsammensætning. At en skole kan omstille sig, er imidlertid ikke et negativt karaktertræk. Det vidner blot om, at de enkelte skolars fagsammensætning nemt kunne påvirkes i højskolernes ungdomstid.

Et uvæsen eller et nødvendigt inspektionsinstrument?

Mens fagfordelingen på de tidlige skoler tegner et forholdsvist homogent billede af de tidlige højskoler, var spørgsmålet om eksamensafholdelse og overhøring noget, der delte de undervisningsmetodiske vande. Mens højskoler og eksamen i dag er to uforenelige størrelser, var det mere reglen end undtagelsen, at der blev afholdt eksamener på højskolerne i deres ungdomstid. Den første højskole er her ingen undtagelse. Her var prøver en integreret del af et højskolekursus:

Die am 14ten und 15ten d. Monats stattgehabte öffentliche Prüfung in unserer höheren Volksschule hat hinsichtlich der Fortschritte des Instituts und der von den Schülern abgelegten Proben sehr befriedigende Resultate geliefert (...) (IHW 23/08-1844).

Imidlertid lader det ikke til, at de mange skoler, der anvendte eksamen og overhøring, havde taget et aktivt valg om at praktisere en sådan undervisningsmetode. I kildematerialet forefindes der ikke en diskussion hos de skoler, der går ind for eksamination, af, hvorfor man har valgt en skoleform, der afsluttes med eksamen. Eksamen og overhøring optræder i højere grad som en selvfølge, når man driver skolevirksomhed. Samtidig kan de offentlige prøver også have været en måde, hvorpå skolerne kunne mane skolemodstandernes oplysningsskepsis til jorden, som denne artikels indledende citat vidner om, ved gennem eksamen at vise offentligheden skolens værd.

På baggrund af en notits bragt i Horsens Avis i foråret 1852 er det tydeligt, hvilket opbud en sådan eksamen afstedkom. I notitsen er der lagt vægt på den tilfredshed, de tilsynsførende udviste over for eleverne, hvilket er med til at indikere, at skolens eksistens var velberettiget:

Den 30te Marts. d A. blev der afholdt Examen paa den oprettede Bondehøiskole i Uldum pr. Veile, over 22 unge Mennesker af Bondestanden i en Alder fra 16 til 25 Aar, i Overværelse af Hs. Høiærværdighed Hr. Provst Wulff i Hveisel, Stedets ansvarlige Capellan, Hr. Pastor Schaff, den ansvarlige Capellan for Aale og Tørring Hr. Pastor Riber, og 16 af Omegnens hæderlige Skolelærerstand, foruden mange af Bondestanden der erkjender en større Oplysnings Nødvendighed. De Gienstande, der ere lagte til Grund for Underviisningen, [...] ble-

ve gennemgaaede, hvorefter Provsten i et kraftigt Foredrag udhævede Skolens Vigtighed og Betydning, og udtalte sin fuldkomne Tilfredshed over den Fremgang Eleverne havde gjort i de 5 Vinter-Maaneder, hvori de havde frekventeret Skolen (HOA 03/04-1852).

Samme eksamensvillighed gjorde sig gældende hos forstander Callesen i Sundbylille, hvor et referat bragt i *Almuevennen* vidner om, at skolens gavn og værdighed var på spil i en sådan eksamenssituation, hvilket blev bekræftet i form af den tilsynsførendes gunst og de tilstedeværendes tilfredshed med overværelsen af eksaminationen.

Saa vel Prøvens gode Udfald, som det, saaledes som det forekom Anm. [den tilsynsførende], friere og aandeligere Præg, der udtalte sig i hele Børnenes ydre Væsen, opfyldte ham og vistnok ogsaa de andre Tilstedeværende med en glad Følelse af, at dette vigtige Værk var lykkedes, og at dets Følger for Bondestandens videre Uddannelse i denne Egn uden tvivl ville være meget velsignelsesrige (AMV 04/01-1843).¹²

Også hos Bjørnbak i Smidstrup blev der afholdt eksamen, til trods for at han var af den overbevisning, at det væsentlige ved undervisningen ikke var at kunne imponere ved en overhøring, men derimod at de tillærte kundskaber ville berige eleverne i deres praktiske virke (Skovmand 1944, 57-58).

Den høiere Landboskole i Smidstrup under Hr. Bjørnbaks Ledelse afholdt i Torsdags sin 2den Examen, der overværedes af [...] Censorer og gav et i alle Henseender glædeligt Vidnesbyrd baade om Lærerens praktiske Dygtighed og Underviisningens gode Frugt hos Eleverne [...]. Examen indleddes og sluttedes med Sange, af hvilke den sidste meget vakkert var forfattet af en af Eleverne (ASA 08/04-1857).

Eksamensmodstanderne talte imidlertid skolerne i/på Rødding, Ryslinge, Vesterbrønderslev, Hindholm og Uth. Mens det ikke fremgår tydeligt af kildematerialet, hvorvidt de skoler, der afholdt eksamener, havde taget et

¹² Grunden til, at kilden er dateret et år, før skolen officielt blev grundlagt, er, at Callesen holdt en art fortsættelsesskole, inden skolen blev "endelig grundlagt", på Sundbylille Mark i oktober 1844 (BPA 28/10-1844).

aktivt valg herom, fremgår det tydeligt, at de skoler, der ikke anvendte eksamen, havde taget et aktivt valg om ikke at benytte den undervisningsmetode.

På Hindholm blev eksamener omtalt som et "uvæsen", der "ingen steder hørte hjemme på skolen" (Skovmand 1944, 80). Ligeledes anså man på Rødding Højskole eksamen og overhøring som uforeneligt med den ønskede frie undervisningsform:

Afgangs-Examen have vi heller ikke. Det Vigtigste ved Underviisningen paa vor Høiskole er ikke de positive Kundskaber og Færdigheder, som vi søge at bibringe Eleverne, men snarere det hele aandelige Liv, som bliver vakt og næret hos dem, saa at deres Forstand bliver skarpere, deres Dømmekraft modnere, deres Hierte aabnere og ædlere, at der vækkes hos dem Sands for Orden, Skønhed og et smagfuldt Liv, at Lyst til Beskæftigelse kan træde istedetfor den sædvanlige Dorskhedsvane, at deres Sind og derved deres Væsen kan blive frimodigere, deres Følelse for Kammeratskab og Fædreland blive vakt, næret og styrket. Alt dette kan ikke godt stilles til Skue ved en offentlig Examen. Men hvis det virkelig er tilstede, vil det efter deres Ophold paa Høiskolen nok vise sig i deres hele Liv og Opførsel, og erfares Intet deraf i deres senere Liv, saa nytter det ikke, om de ved en Afgangsexamen fra Høiskolen havde formaaet at aflægge et Slags Vidnesbyrd derom (Flor 1846, 13).

At undervisningen skulle sættes fri, gjorde sig også gældende hos Kold i Ryslinge, der var af den overbevisning, at det ikke var højskolens opgave at sikre sig, at eleverne gennem en overhøring kunne huske, hvad de var blevet lært, men derimod at vække en lyst til oplysning, som i Christen Kolds udgave fik et udpræget kristeligt aspekt:

Maaskee havde det været mere overensstemmende med [...] det høje Ministeriums Anskuelse at Examen var bleven afholdt; men da Skolens Hensigt, som i Indberetningen er antydnet, mindre har været at meddele Eleverne en Kundskabsmasse, de ved en saadan kunne gjen- give, som at vække og klare det christelige og nationale Liv, vil Deres Højærværdighed selv indsee at Examen ikke er overensstemmende med Skolens Natur og Væsen (Skovmand 1944, 67).

I ovenstående citat nævner Kold selv, at hans eksamensfri skole muligvis var i strid med ministeriets retningslinjer. Disse retningslinjer kom Kold senere på kant med, da provst Engelbreth i april 1852 indsendte en tilsynsberetning, der konkluderede, at provsten ingen mening kunne danne sig om skolens fremgang, såfremt der ikke blev afholdt eksamen. Kold havde modtaget statsstøtte til begge sine vinterhold, men med sådan et skudsmål fra den tilsynsførende provst lod ministeriet ham vide, at Kold for fremtiden skulle sikre sig, at den tilsynsførende var tilfreds med skolens fremgang, hvis han skulle gøre sig forhåbninger om at modtage statstilskud, hvilket i dette tilfælde krævede, at eleverne blev eksamineret (Skovmand 1944, 67).

I løbet af det følgende år flyttede Kold sin højskolevirksomhed fra Ryslinge til Dalby på Hindholm (på Fyn) og skiftede ved denne flytning også provsti, således at Kold kom under tilsyn af provst Heiberg i Kerteminde, som var mere venligstillet over for Kolds eksamensfri skoleform (Skovmand 1944, 70-71). Imidlertid blev provst Heiberg i Kerteminde udskiftet i slutningen af 1850'erne til fordel for provst Rohmann, og Kold blev tvunget til at afholde eksamen (Skovmand 1944, 72).

Også skolerne i Vesterbrønderslev og Uth måtte rette ind efter de tilsynsførendes afgørelser. Endnu en gang var det understøttelsen, som ministeriet truede med at fratage skolerne, hvis ikke de indførte eksaminer. Og selv om forstander Jens Peter Grønborg skulle have udtalt: "at han hellere vilde renoncere paa fremtidig Understøttelse end underkaste sin Virksomhed en offentlige Prøve, hvorved Friheden i Undervisningen vilde blive indskrænket" (Skovmand 1944, 69), var skolen så afhængig af de offentlige midler, at man alligevel indførte eksamen på Den høiere Bondeskole i Vesterbrønderslev (Skovmand 1944, 68-69).

På Den høiere Bondeskole i Uth var det ligeledes de tilsynsførende, som forstander Morten Eskesen var kommet på kant med, og efter at have sat sig imod at afholde eksamen måtte han alligevel rette ind. I en artikel bragt i Højskolebladet i 1903 huskede han tilbage på sin tid på Uth Højskole således:

Der maatte ses efter med os, og da vi saa alle som een nægtede at holde Eksamen paa Skolen, saa blev Haandfæstningen sat i Kraft paa ny, og saa maatte vi holde inde (HSB 16/10-1903).

Som modsætning til skolerne i Ryslinge, Vesterbrønderslev og Uth og disses kamp med de tilsynsførende finder vi Staby Højere Bondeskole. Her blev der afholdt eksamen, hvilket imidlertid ikke huede den tilsynsførende amtmand Schulin, der i en indberetning til ministeriet kom med den bemærkning, at hvis forstander Schøler ikke stoppede brugen af prøver, ville det føre til, at undervisningen, ligesom i det øvrige skolevæsen, ville blive tilrettelagt for at tilgodese eksamenerne og ikke være en skole for livet (Skovmand 1944, 53).

Af de 15 første højskoler (foruden Stenløse) var der fem erklærede eksamensmodstandere, mens de ti resterende indskriver sig i historien som mere eller mindre passive tilhængere af denne undervisningsform, eftersom ingen af de ti skoler har nogen udtalt holdning til dette spørgsmål. Trods den erklærede modstand var det dog ikke alle skoler, som fik lov til at praktisere den eksamensfrie skoleform med understøttelsen i behold, hvorfor flere af eksamensmodstanderne alligevel så sig nødsaget til at indføre eksamen på deres skoler.

At ministeriets kontrol gennem de tilsynsførende var så massiv, kan skyldes, at højskoleformen var så relativt ny, og at det derfor var væsentligt for ministeriet at kunne kontrollere, hvilken gavn denne nye skoleform bragte. Og i denne sammenhæng var eksamination det rette inspektionsinstrument. I forlængelse af dette kan de mere passive eksamenstilhængere som nævnt også have anset eksamen som en måde, hvorpå man har kunnet vise offentligheden sin skoles værd, samtidig med at det har været en selvfølge, at en undervisningsinstitution gjorde brug af overhøringer – herunder også højskoler.

Ydermere er de mange tilsynsførendes indberetninger et vidnesbyrd om, at de tidlige højskolars indretning og eventuelle eksamensmodstand eller -villighed i høj grad var påvirket af den lokale tilsynsførendes egen holdning til forskellige skoleformer. En tilsynsførendes venligstillede skudsmål over for eksamensfrihed eller det modsatte foranledigede gerne, at skolerne rettede ind, så de kunne få del i de eftertragtede støttemidler.

Det er således et kendetegn for den tidlige højskolehistorie, at der var en udpræget brug af eksamen. Dette billede ændrer sig imidlertid. Allerede i sidste tredjedel af det 19. århundrede var den generelle holdning en anden, og selv om der stadig var skoler i 1870'erne, som anvendte eksamener, erklærede de mest toneangivende højskoler sig som udtalte eksamensmodstandere (Skovmand 1944, 210-213).

De forandrede forhold i vort fædreland

I første halvdel af 1800-tallet fæg de demokratiske vinde ind over Europa. I Danmark gav dette sig udslag i oprettelsen af en række repræsentative organer såsom stænderforsamlingerne (1834) samt by- og landsognekommunalrådene (1838 og 1842). Denne demokratiske forandring fik en ikke ubetydelig plads på højskoleskemaet, og hvad man i dag kunne betegne som demokratisk dannelse, blev væsentligt for den brede befolkning og kom til at udgøre en grundsten i højskolernes formålsbestemmelse og berettigelse (Carstensen 2019).¹³

Som nævnt er det påfaldende, hvor sjældent Grundtvigs navn nævnes i forbindelse med de tidlige højskoler (Skovmand 1944, 20-21). Derimod er det ofte tilfældet, at stænderforsamlingerne, kommunalrådene eller den nye regeringsform, der kom med Junigrundlovens indførelse, optræder i forbindelse med de tidlige højskolars oprettelse og virke.

Dette gjorde sig blandt andet gældende på Krejberg Bondeskole, hvor landets nye styreform i forstander Bertel Nørgaards optik krævede en bedre uddannet bondestand, hvis ikke denne skulle blive løbet over ende af bedre uddannede befolkningsgrupper:

Betragter vi den nye Regeringsform, de kommunale Institutioner m.m., som Bonden skal arbejde med, saa er det min Overbevisning, at faar han ikke Oplysning, da vil han blive ringere stillet, end han var før. Da vil der blive Tilbagegang i Stedet for Fremgang. Der er i Bondestanden Trang til Oplysning, men der maa være Steder, hvor Forældrene kan sende deres Børn hen, og hvor de kan faa de Kundskaaber, som kan gøre dem skikkede til at udfylde deres Plads som gode Borgere i Staten (Husted 1924, 5).

Med Junigrundlovens indførelse var standsbegrebet på retræte, da de tidligere standsprivilegier blev udjævnet til fordel for fælles borgerrettigheder.

¹³ Begrebet "demokrati" var i midten af 1800-tallet stadig kontroversielt, da det med sine tråde tilbage til den franske revolution havde anarkistiske og revolutionære konnotationer. Derimod blev betegnelser som "den folkelige sag" eller "den bevidste folkemagt" i samtiden anvendt som udtryk for den styreform, man indførte med Junigrundloven (Nevers 2011, 113, 129-130).

Ifølge Nørgaard havde højskolerne deres berettigelse ved at danne bønderne til at kunne udfylde deres plads som gode borgere i staten.

Samme problemstilling er på spil på Rendsborg-skolen, hvor skolen havde til formål at forberede landboudommen på at deltage i det offentlige liv, hvilket krævede en højere dannelse:

... ihrer [der Bauernstand] Theilnahme an der Communalverwaltung, oder von Einzelnen gar an der Landesvertretung, einer höhern Intelligenz bedürfen: da wird auch für sehr viele Landleute eine weiterführende Bildung, als ihnen die Dorfschule zu geben vermag, ein höchst dringendes Bedürfniss (IHW 06/10-1843).

Denne samfundsændring, som Kold benævnte “de forandrede Forhold i vort Fædreland” (AMV 15/09-1851), var også udgangspunktet for forstander Rotwitt på Uldum Folkehøjskole, der var af den overbevisning, at man ved at oprette en højskole:

... vilde bidrage til at de [egnens befolkning] derfra kunde hente dygtige Mænd, saavel til at bestyre deres communale Anliggender, som til at tale deres Sag paa Rigsdagen (ASA 08/08-1855).

Rotwitt agiterer i ovenstående citat for, at skolerne ikke udelukkende vil højne bondestandens dannelsesniveau i bred forstand, men også hvorledes man i praksis ville kunne rekruttere tidligere højskoleelever til at tage sæde i såvel kommunalrådene som i Rigsdagen og på den måde skabe nogle forstandige folk, der kunne tale bøndernes sag.

Den mest praktiske beskrivelse af, hvorledes højskolerne virkede demokratisk dannende, forfattede Rasmus Sørensen i 1843, fem år før han kunne kalde sig forstander på Uldum Højskole. I Sørensens beskrivelse tager han os helt med ind i stændersalen og beskriver, hvorledes forhandlingerne vil tage sig ud, hvis ikke de deputerede fra bondestanden forstår at tale deres egen sag:

Tillige have Bønderne mærket, at, naar Talen var om deres egne Anliggender, som de kjende godt til eller som de i det mindste have en bestemt Mening om og et ivrigt Ønske for, [...] saa kunde de, af Mangel paa Talegaver, dog ikke forfægte deres Paastande imod Modstander-

nes Angreb saa godt, at de kunde faae trukket de mange tvivlrædige og ubestemte Medlemmer over paa deres Side, men maatte lade sig nøie med at holde fast ved deres eget Ja eller Nei, og endda være glade ved, at de ikke havde ladet sig forføre af de Andres Tale-Færdighed. De ere altsaa komne til den Dom om deres Plads i Folkeraadet (eller Stænderforsamlingen, som det sædvanlig kaldes), at h v i s de kunde erhverve sig de fornødne Talegaver, saa kunde de undertiden seire, hvor de nu maae give tabt, og at hvis de kunde skaffe sig de nødvendige Kundskaber, saa kunde de med Sikkerhed vide, om de skulde stemme Ja eller Nei, for at fremme det Rette (DNV 19/08-1843).

Det var en stor samfundsopgave, højskolerne stod over for at løfte i deres ungdomstid. De skulle bibringe bondestanden kundskaber, dannelse og folkeoplysning i en sådan grad, at de kunne begå sig i de nye repræsentative organer.

Dette gav sig også udslag i forskellige fag, som primært prægede den tidlige højskolehistorie. Her finder man blandt andet følgende undervisningsgenstande, der havde et højt samfundsmæssigt – eller hvad man i dag kunne kalde demokratisk dannende – sigte. Det være sig: “Der Verfassung des Landes im Allgemeinen und der Communalverhältnisse im Besonderen. Der landwirthschaftlichen und gewerblichen Verhältnisse unsere Landes” (Pingel 1999, 183). “Kunde der statistisch-communalen Verhältnisse des Vaterlandes” (Hirschfeld 1847, 306), “Landøkonomi, Aviser, Rigsdagstidende, nogle forordninger, Indkaldelser, Stævninger, Indlæg for Retten, Hartkorns Skatteafgifter” (HSB 28/12-1883), “Landbolovgivning” (FSA 04/11-1847), “Statsborgerlige og landøkonomiske Genstande” (Kristensen, 1909, 20-21) og “Landcommunalvæsenets vedkommende Lovgivning” (FDL 13/12-1851).

Da man med indførelsen af Junigrundloven tog et skridt i en mere demokratisk retning, krævede dette, at den befolkning, som man var begyndt at overdrage magten til, var i stand til at træffe de rette valg. I den forbindelse blev det væsentligt, at folk på ethvert trin af samfundsstigen, der havde mulighed for at yde indflydelse på samfundets beslutninger, besad et vist dannelsesniveau. Hvad bondestandens dannelsesniveau angik, spillede højskolerne en væsentlig rolle. Både i form af en agitation for nødvendigheden af et højere dannelsesniveau samt eksekveringen af at undervise og uddanne landboudommen i en samfundsdeltagende henseende.

Hvortil dog al den oplysning?

Den tidlige højskolehistorie er kendetegnet ved, at hver skole havde sin egen tilgang til, hvordan man skulle indrette sin skolevirksomhed. Målet om at oplyse og uddanne landbougdommen var enslydende på tværs af landets højskoler, men vejen derhen var der ikke enighed om. Dette gav et mangfoldigt højskolelandskab, og det er en foregribelse af den historiske udvikling at beskrive de tidlige højskoler som en samlet bevægelse med retning mod 1870'ernes samarbejdende højskolevirksomheder.

I begyndelsen var der ingen sparring skolerne imellem, og de første højskoler var så modellerbare, at en enkelt lærer kunne få afgørende betydning for den enkelte skoles udvikling og fagsammensætning. Hvilket ikke ville have været muligt, hvis skolerne stod på et solidt skoleteoretisk grundlag. Men selv om de tidlige skoler ikke byggede deres højskolevirksomhed på noget fælles grundlag, var der fællestræk skolerne imellem.

Højskolerne var tiltænkt den konfirmerede mandlige landbougdom. Dog var der ikke udbredt enighed om, hvilken alder der var den mest optimale for en højskoleelev. Mens nogle holdt på, at de ikke måtte være ældre end 18 år, så andre gerne, at alderen på en højskoleelev nærmede sig de 20 år.

Kostskoleformen var en praktisk indretningsform, som de fleste skoler abonnerede på fra begyndelsen for at sikre sig en tilstrækkelig elevtilslutning fra et større rekrutteringsområde. Dog tog det ofte flere år, inden alle skolerne fik implementeret denne boform – enten delvist eller fuldstændigt.

Hvad fagsammensætningen angik, udviste nogle skoler en større praktisk landbrugsmæssig dimension, mens andre skoler havde et mere dannende eller kundskabsmæssigt sigte. Hvor stor den egentlige forskel fra skole til skole var, er svær at sige præcis, og ser man på den generelle fordeling af fag, tegner der sig en forholdsvis harmonisk fagsammensætning med en fin balance mellem de dannende og de praktiske fag.

Noget, der imidlertid kunne splitte højskolelandskabet, var spørgsmålet om eksamination og overhøring. Mens nogle skoler anvendte eksamener – muligvis for at bevise deres værd og anseelse som læringsanstalt – udviste andre skoler en decideret eksamensmodstand. Denne modstand blev dog kun opretholdt, i det omfang skolen kunne klare sig uden de støttemidler,

som ifølge de lokale tilsynsførende for de fleste skolars vedkommende var forbundet med afholdelse af eksamen.

Omend den tidlige højskolehistorie er svær at indfange på grund af dens mangfoldige udtryk, er der imidlertid ét karaktertræk, som kendetegner de første højskoler i modsætning til senere tiders skoler. Højskolernes udtalte formål var som nævnt at opkvalificere landbougdommen, så denne kunne tage plads i landets begyndende demokratiske institutioner og repræsentative organer såsom Rigsdagen, stænderforsamlingerne og de kommunale råd. Dette forklarer muligvis, hvorfor højskolerne netop kom til verden, på det tidspunkt de gjorde.

For selv om dette demokratiske formål ikke decideret glider ud af højskolernes program senere i århundredet, har den demokratiske omstilling en langt større vægt i højskolernes ungdomsår. Her kommer det til udtryk i meget specifikke fag, som har *Rigsdagstidende* eller de kommunale råd som omdrejningspunkt. Fag, som man ikke finder på 1870'ernes højskoleskema. Ligeledes bliver de nye demokratiske institutioner fremhævet i 1840'ernes offentlige debat som argumentation for at oprette en af disse skolevirksomheder. Hvorimod det i sidste tredjedel af det 19. århundrede er ønsket om at højne elevens åndelige liv og den almindelige folkelige dannelse, der vægter tungest i skolens formålsbeskrivelse.¹⁴

En tidlig højskole kan bedst betegnes som et slags lokalforankret oplysningsforsøg. Mens nogle med tiden voksede sig store, kom andre aldrig sig over deres børnesygdomme og gik under, før de kom i gang. Foruden skolernes egne opstartsvanskeligheder – med elevtilslutning som den absolut største forudsætning for succesfuld skolevirksomhed – mødte denne nye skoleform også megen kritik, der ikke anså bondestandens kald for foreneligt med folkeoplysningstanken. Alligevel sejrede denne skoleform og mødte, i takt med at den blev mere og mere udbredt, mindre og mindre modstand.

¹⁴ Eksempelvis "Folkehøjskolen skulde føre sin Lærlinger ind i det Folks aandelige Liv, som de fra Fødselen af tilhørte" (Schrøder 1889) eller "Skolens Formaal er at hjælpe den voksne Ungdom til den almindelig menneskelige og folkelige Dannelses allerførste Begyndelse" (Statens Arkiver, *Andragender om tilskud til folkehøjskoler og landbrugsskoler*, arkivpakke: 1884-85, Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, 2. kontor (1867-1915)).

Litteratur

- Bugge, Knud Eyvin (1965), *Skolen for livet – studier over N. F. S. Grundtvigs pædagogisk tanker*, G.E.C. Gads Forlag.
- Carstensen, Edvard (1878), *Hjørnlunde Sogns Historie*, forlagt af G. E. C. Gad, trykt hos Nielsen & Lydiche.
- Carstensen, Martin Ø. (2019), “Stænderforsamlingerne 1834-1848”, Danmarks-historien.dk – Aarhus Universitet, senest tilgået den 24. oktober 2019 via <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/staenderfor-samlingerne-1834-1848/>.
- Flor, Christian (1846), *Beretning om Folke-Høiskolen i Rødning*, trykt hos J. C. Scharling.
- Hirschfeld, Wilhelm (1847), *Wegweiser durch die Herzogthümer Schleswig und Holstein, für die Mitglieder der XI Versammlung deutscher Land- und Forstwirthe*, Kiel.
- Hjermitslev, Hans Henrik (2018), “Mellem dannelse og nytte”, *Norsk Pædagogisk Tidsskrift*, vol II, årgang 102, Universitetsforlaget.
- (2020), “Grundtvigske seminarier 1840-1920”, *Tidsskriftet Uddannelseshistorie*, bind 54.
- Husted, N. Olesen (1924), *Oddense Højskoles Historie*, Skive Folkeblads Bogtrykkeri.
- Korsgaard, Ove (2023), *Højskoler for folket – 1844*, 100 danmarkshistorier, Aarhus Universitetsforlag.
- (1997), *Kampen om lyset – dansk voksenoplysning gennem 500 år*, Gyldendal.
- (2019), *Strejftog i højskolernes idéhistorie*, FFD's forlag.
- Kristensen, K. (1909), *Et Mindeskrift om Uldum Højskole – En historisk Fremstilling*, Rasmussen & Olsens Bogtrykkeri.
- Larsen, Christian, Nørr, Erik og Sonne, Pernille (2014), *Dansk skolehistorie Bind II – Da skolen tog form 1780-1850*, red. Charlotte Appel og Ning de Coninck-Smith, Aarhus Universitetsforlag.
- Lund, Hans (1965), *Askov Højskole 1865-1915*, Gyldendals Forlagstrykkeri.
- Møller, Jes Fabricius (2015), “Grundtvigs betydning for samfundet”, *Grundtvig-Studier*, årgang 66, nr. 1.
- (2019), *Grundtvigs død*, Aarhus Universitetsforlag.
- Nevers, Jeppe (2011), *Fra skældsord til slagord – Demokratibegrebet i dansk politisk historie*, Syddansk Universitetsforlag.

- Nissen, Gunhild (1994), *Udfordringer til Højskolen – Danske folkehøjskoler 1844 til 1994*, AiO Tryk.
- Pedersen, Johannes (1961), *Fra friskolens og bondehøjskolens første tid – Striden paa Hindsholm ved Kerteminde i 1850'erne*, G.E.C. Gads Forlag.
- Pingel, Wulf (1999), *Landvolks Bildung – Landes Wohl – Die Institutionalisierung deutscher Heimvolkshochschulen zwischen Königsau und Eider in den Jahren von 1769 bis 1921*, Busdorf, im Juli 1999, der Universität Flensburg.
- Rosendal, Hans (1894), *Nogle Bidrag til Rødding Højskoles Historie*, Konrad Jørgensens Forlag.
- Schrøder, Ludvig (1889), *Den danske folkehøjskole – et brev til en engelsk lærer*, Karl Schønbergs forlag.
- Skovgaard, Mikkel (2020), *Landmaaling, Skjønkrivning og Fædrelandets Historie – den tidlige højskolehistorie 1842-1856*, historiespeciale.
- (2019), "Legemsøvelser og våbenbrug på højskoleskemaet", *Passé – Tidsskrift for de historiestuderende*, nr. 13, Saxo-instituttet, Københavns Universitet.
- Skovmand, Roar (1944), *Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892 – Studier over en Oplysningsbevægelse i det 19. Aarhundrede*, Det Danske Forlag.
- Stephansen, Anders (1855), *Meddelelser om Folkeskolen paa Hindsholm – Tredje Skoleaar*, trykt hos A.P. Bang.
- Vedel, Anders (red.) (1939), *Den Danske Folkehøjskole gennem hundrede Aar – bind I*, Skandinavisk Bogforlag A/S.

Kilder

- Almuevennen (AMV) 04/01-1843, 01/01-1845, 15/09-1851 & 28/06-1852
- Berlingske Politiske og Avertissements-Tidende (BPA) 28/10-1844.
- Dannevirke (DNV) 19/08-1843 & 13/11-1844.
- Frederiksborg Amtstidende (FBA) 14/12-1844, 03/01-1846 & 14/11-1846.
- Fyens Stifts Kongelig ene privilegerede Adresse- og politiske Avis (FSA) 02/07-1845 & 04/11-1847.
- Fædrelandet (FDL) 13/12-1851.
- Horsens Avis (HOA) 03/04-1852.
- Højskolebladet (HSB) 28/12-1883 & 16/10-1903.
- Itzehoe Wochenblatt (IHW) 06/10-1843, 27/10-1843 & 23/08-1844.
- Statens Arkiver, *Andragender om tilskud til folkehøjskoler og landbrugsskoler*, 1884-85, Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, 2. kontor (1867-1915).

Aalborg Stiftstidende og Adresse-Avis (ASA) 16/06-1852, 08/08-, 12/03-1856,
08/04-1857 & 01/09-1858.

Aarhus Stift Tidende (AST) 23/08-1853, 09/09-1853, 08/08-1854 & 06/08-
1856.

Et forsvar for Grundtvig-Rødding-tesen

Hans Henrik Hjerimitslev

Historikere har de seneste år sat spørgsmålstegn ved Rødding Folkehøjskoles status som landets første højskole og ved, hvorvidt den var en grundtvigsk folkehøjskole fra begyndelsen i 1844. I denne artikel ses denne revisionistiske historieskrivning efter i sømmene, og det konkluderes, at Rødding Højskole med god ret kan siges at være landets første højskole, og at den fra begyndelsen var grundtvigsk.

I 2019 fejrede Folkehøjskolernes Forening i Danmark (FFD) 175-året for oprettelsen af den første højskole i Rødding. Det var der som sådan ikke noget nyt ved. Også 50-året, 100-året og 150-året for Rødding Folkehøjskoles oprettelse i 1844 blev markeret som hele højskolebevægelsens fødselsdag med blandt andet udgivelse af jubilæumsbøger (Rosendal 1894; Skovmand 1944; Arnfred, Bækhoj & Christiansen 1944; Nissen 1994; Korsgaard 2019; Hjerimitslev 2021; Korsgaard 2023).

Imidlertid kastede to historikere fra Københavns Universitet, lektor Jes Fabricius Møller og hans specialestuderende Mikkel Skovgaard, kritiske blikke på jubilæet ved at problematisere på den ene side, at Rødding var hjemsted for den første højskole, og på den anden side, at N.F.S. Grundtvig var fader til højskolen. De pirkede således til den populære historiske fortælling om, at Grundtvig udtænkte de første højskoleidéer, og at de blev til virkelighed for første gang i Rødding i 1844 (Skovgaard 2019a, 2019b, 2019c; Fabricius Møller 2019).

Deres omfortolkning af forholdet mellem Grundtvig er ikke taget ud af den blå luft. Som Skovgaard gjorde opmærksom på, fandtes der nemlig allerede to højskoler i landet, inden Rødding Folkehøjskole blev indviet, og Grundtvigs direkte indflydelse på oprettelsen af Rødding Folkehøjskole var formodentlig også mindre, end de fleste troede, som Fabricius Møller

påpegede. I 2023 bidrog Ove Korsgaard yderligere til den nye forståelse af Rødding. Han havde ellers understreget i sit jubilæumsskrift i 2019, at Grundtvig med rette skulle betragtes som højskolens fader. Nu hævdede han imidlertid, at Rødding Folkehøjskole først kom til at hvile på et klart grundtvigsk idégrundlag i 1850, da Sofus Høgsbro blev forstander. Rødding Folkehøjskole var med andre ord ikke klart grundtvigsk fra begyndelsen. Tre fortolkere har således med baggrund i historisk forskning problematiseret det, man kunne kalde Grundtvig-Rødding-tesen (Skovgaard 2019a, 2019b, 2019c; Fabricius Møller 2015, 2019; Korsgaard 2019, 2023).

Ikke desto mindre er det ambitionen med denne artikel at forsvare den traditionelle historieskrivning, som FFD er eksponent for. I det følgende vil jeg således argumentere for, at den første folkehøjskole i Danmark blev oprettet i Rødding, og at denne højskole var grundtvigsk lige fra begyndelsen.

Var Rødding Folkehøjskole landets første højskole?

Mikkel Skovgaard hævder, at Rødding Folkehøjskole, der blev indviet den 7. november 1844, ikke var landets første højskole, da der allerede var oprettet lignende skoler i Rendsborg i Slesvig og i Sundbylille på Sjælland. De blev åbnet henholdsvis 6. oktober 1842 og 18. oktober 1844 under navnene Rendsburg Höhere Volksschule og Den højere Bondeskole i Sundbylille. De måtte begge lukke ved udbruddet af Første Slesvigske Krig i 1848 (Skovgaard 2019a, 2019b).

Spørgsmålet er nu, om disse kortlivede skoler kan kategoriseres som højskoler eller folkehøjskoler, som var betegnelsen for skolen i Rødding, der oprindeligt benævntes Folkehøjskolen i Rødding. Det var hovedmanden bag Rødding Folkehøjskole, Christian Flor, der i 1843 første gang benyttede ordet "folkehøjskole" (Skovmand 1983, 316). Folkehøjskole er det officielle navn hos FFD og i lovgivningen i dag.

Skovgaard og for så vidt også Korsgaard og Fabricius Møller argumenterer for, at skolerne i Rendsborg og Sundbylille godt kan defineres som højskoler, da der var stor mangfoldighed blandt de 32 højskoler, der blev oprettet fra 1842 til 1864, og kun et fåtal var direkte inspireret af Grundtvig og bar navnet højskole eller folkehøjskole. De fleste blev benævnt "højere bondeskoler", der også var den officielle betegnelse fra 1848. De højere

bondeskoler var i reglen ikke grundtvigske, men snarere rationalistiske, mens Grundtvig selv i sine skoleskrifter fra 1830'erne og 1840'erne brugte betegnelsen “folkelig højskole” eller blot “højskole” (Center for Grundtvigforskning 2024). Det var først efter 1864, at højskolerne fik et mere ensartet navn og en fastere form modelleret efter Flors Højskole i Askov fra 1865, der var en fortsættelse af Rødding Folkehøjskole. Derfor blev den gængse historie, at den første højskole blev oprettet i Rødding, hævder Skovgaard. Rødding-Grundtvig-tesen opstod således, fordi de grundtvigske højskoler vandt magtkampen efter 1864 og dermed også kampen om historien (Bjørn 2023; Korsgaard 2019; Fabricius Møller 2019; Skovgaard 2019a, 2019b, 2019c).

Det skal bemærkes, at det ikke er Skovgaard alene, der gør opmærksom på, at der eksisterede en form for højskoler før Røddings oprettelse. Som Skovgaard også anerkender, havde allerede Roar Skovmand behandlet såvel Rendsborg som Sundbylille i sin disputats fra 1944 (Skovmand 1944). Skovmand var dog ikke som Skovgaard villig til at kalde den højere bondeskole i Sundbylille en højskole, da den ifølge Skovmand “ikke var andet end et landligt Sidestykke til Byernes Realskoler” (Skovmand 1944, 17). Hvad den manglede for at blive klassificeret som højskole, var for det første, at den ikke, eller kun delvist, var en kostskole, og for det andet, at den afholdt eksamen, som også var normalt på de andre højere bondeskoler. De fleste af eleverne var desuden børn, og kun nogle få var konfirmerede.

Hvis minimumsdefinitionen for en folkehøjskole – som jo er det officielle navn i FFD, der fejrede jubilæum i 2019 – er, at den er *en eksamensfri kostskole for unge over 18 år eller i det mindste for den konfirmerede ungdom*, lever den ikke op til dette. Benyttes denne minimumsdefinition ikke, kan man hævde, at mange af de aftenskoler og andre oplysningstiltag for unge på landet, der dukkede op i kølvandet på skoleloven af 1814, var højskoler, og så bliver begrebet meningsløst.

Ligesom Sundbylille var skolen i Rendsborg – ud over at være tysksproget og slesvig-holstensk-sindet – også en eksamensskole. De fleste af eleverne var over 18 år, men de boede formentlig ikke på selve skolen, men var indlogeret i nærheden (Skovgaard 2019c). Selv om skolen i Rendsborg i nogen grad lignede skolen i Rødding, og folkene bag Rødding Folkehøjskole også lod sig inspirere af Rendsborg-skolen med dens ambition om almen oplysning til landbostanden – Rødding skulle være et dansksindet alternativ til skolen i Rendsborg – var der afgørende forskelle. Eksamens-

friheden og kostskoleformen, hvor eleverne boede og spiste på skolen, var centrale træk i Rødning og på de højskoler, der bragte bevægelsen videre efter 1864. Uden disse kendetegn kan man ikke tale om højskoler, da begrebet så kommer til at inkludere en mængde andre skoleformer såsom realskoler, aftenskoler og fortsættelsesskoler. Jeg kan dermed tilslutte mig Skovmands vurdering af, at Rødning “var den første rigtige Højskole på dansk Grund” (Skovmand 1944, 20).

Summa summarum: Rødning var ikke den første skole for den konfirmerede ungdom på landet. Der var aftenskoler fra 1814 og kortlivede højere folke- eller bondeskoler i Rendsborg i Slesvig og Sundbylille på Sjælland. De afholdt eksamen og var *muligvis* eller *delvist* kostskoler. Men Rødning var den første skole, der benyttede navnet *folkehøjskole*, og den første, der fungerede som en eksamensfri kostskole for unge over 18 år. Derfor kan den med god ret kaldes Danmarks første højskole.

Var Rødning Folkehøjskole en grundtvigsk højskole fra begyndelsen?

Den anden problematik, der har rejst sig, er, om Rødning Folkehøjskole var grundtvigsk fra begyndelsen, som Grundtvig-Rødning-tesen hævder. Både Fabricius Møller og Korsgaard går i rette med denne påstand. Fabricius Møller skriver således:

Skolens program endte med kun i begrænset omfang at indeholde elementer, der kan kaldes et specifikt resultat af grundtvigske skoletanker. Først i 1850'erne kom der en fastere forbindelse mellem Rødning og Grundtvig. Skolen begyndte at kalde sig grundtvigsk, og Grundtvig selv blev medlem af skolens tillidsmandskreds – dog stadig uden nogensinde at besøge skolen. Og han anerkendte aldrig skolen som en frugt af sine tanker (Fabricius Møller 2019, 28).

Korsgaard følger trop ved også at hævde, at Rødning først blev klart grundtvigsk i 1850'erne:

Det var dog først, da grundtvigianeren Sofus Høgsbro (1822-1902) på såvel [H.N.] Clausens som Grundtvigs anbefaling blev forstander på

stedet fra 1850 til 1862, at skolen blev funderet på et klart grundtvigsk idégrundlag (Korsgaard 2023, 19).

Fabricius Møller og Korsgaard har uden tvivl ret i, at Rødding Folkehøjskole fra begyndelsen ikke udelukkende var påvirket af Grundtvigs skoletanker. Skolen var først og fremmest oprettet som det, Korsgaard med et ord fra Grundtvigs tale på Skamlingsbanken den 4. juli 1844 kalder “en grænsefæstning” for at værne om danskheden og det danske sprog i Slesvig (Korsgaard 2023, 16, 18). Dette var ikke kun en grundtvigsk ambition, men blev også delt af de nationalliberale. Initiativtageren til højskolen i Rødding var dansk lektor og titulær professor ved universitetet i Kiel Christian Flor, der havde gode forbindelser til de nationalliberale i København og fik en komité med den nationalliberale teologiprofessor H.N. Clausen i spidsen til at stå for hovedparten af finansieringen af højskolen. Samtidig så Grundtvig ikke selv Rødding Folkehøjskole som virkeliggørelsen af sin vision om en folkelig højskole på Sorø Akademi. Den endte således, med Fabricius Møllers ovenstående ord, “med kun i begrænset omfang at indeholde elementer, der kan kaldes et specifikt resultat af grundtvigske skoletanker”. Fabricius Møller hævder, at Grundtvig ikke havde synderlig interesse i Rødding, ud over “nogle enkelte begejstrede ord” på Skamlingsbanken i 1844, og at Flor, for at holde sig på god fod med de nationalliberale, der betalte gildet, “heller ikke havde interesse i at gøre for meget væsen af sin grundtvigianisme” (Fabricius Møller 2019, 28).

Min påstand vil være, at både Korsgaard og Fabricius Møller overvurderer de nationalliberales indflydelse og undervurderer den grundtvigske indflydelse på Rødding, og særligt initiativtageren Christian Flors betydning for at gøre Rødding til en grundtvigsk højskole fra begyndelsen. Jeg vil således argumentere for, at *Rødding Folkehøjskole blev funderet på et klart grundtvigsk idégrundlag og indeholdt elementer, der var et specifikt resultat af grundtvigske skoletanker.*

I denne argumentation vil jeg hovedsageligt trække på Thorkild C. Lybys studie af Grundtvigs forhold til Rødding Højskole og mine analyser af grundtvigsk virkningshistorie, der er inspireret af Quentin Skinners tilgang til intellektuel historie med fokus på, hvordan sprog og handling hænger sammen. Ifølge Skinner kan et vokabular med et positivt talehandlingspotentiale benyttes til at legitimere bestemte handlinger og der-

med skabe forandring. Sproget kan således inspirere og legitimere og dermed påvirke praksis (Lyby 1999; Hjermitslev 2020, 2022; Skinner 2002). Denne tilgang problematiser Fabricius Møllers forståelse af indflydelse, der udelukker en indirekte eller åndelig påvirkning, og fokuserer på, om Grundtvig direkte påvirkede Rødding Højskoles praksis gennem konkrete handlingsanvisninger eller gennem ledelse af skolen (Fabricius Møller 2015). Jeg mener, at man bør forstå indflydelse mere bredt som ikke alene en direkte påvirkning, men også som inspiration og som legitimation. Modsat Fabricius Møller vil jeg således medregne skoler, hvis ledere forsøgte at føre det, de opfattede som Grundtvigs skoletanker, ud i livet som grundtvigske. Min forståelse af indflydelse er dermed på linje med Lybys:

Egentlig mener jeg ikke, man kan stille andre krav til en skole, der skal kaldes grundtvigsk, end at den skal være ledet af folk, der vedkender sig en inspiration fra Grundtvigs højskole-tanker, at de bevidst prøver at omsætte denne inspiration i praksis, og at man i denne deres praksis kan genkende væsentlige grundtvigske tanker om folkelighed og folkeoplysning (Lyby 1999, 68).

For at identificere en grundtvigsk indflydelse foreslår jeg, at man med fordel kan undersøge skolernes selvforståelse, vokabular, praksis og netværk (Hjermitslev 2020, 2022):

- Selvforståelse: Identificerede skolerne og lederne sig som grundtvigske?
- Vokabular: Benyttede skolens ledere og lærere grundtvigske nøglebegreber? (For eksempel livsoplysning, historisk-poetisk dannelse, folkelighed og levende vekselvirkning).
- Praksis: Var hverdagen præget af grundtvigske praksisformer? (For eksempel foredrag, fortælling, fællessang, hjemlighed og eksamensfrihed).
- Netværk: Var skolens ledere og lærere tilknyttet grundtvigske grupper, foreninger eller institutioner? (For eksempel folkehøjskoler, seminarier, vennekredse, Kirkeligt Samfund og Dansk Skoleforening).

For at der kan siges at være tale om en grundtvigsk skole, skal det efter min mening kunne dokumenteres, at den enten lever op til det første kriterium, at skolens ledere eksplicit opfattede sig som grundtvigske, eller, hvis dette ikke kan dokumenteres, alle de tre øvrige for at undgå, at idéer, der ikke nødvendigvis stammer fra Grundtvigs skoletanker, bliver taget til indtægt for at være grundtvigske (Hjermitsev 2020, 70). Der var for eksempel, som Fabricius Møller også påpeger, andre end Grundtvig, der var kritiske over for “den sorte skole” og argumenterede for oplysning af bondestanden og national opdragelse (Fabricius Møller 2015, 110).

Der var i tiden for Rødding Folkehøjskoles oprettelse i 1844 ikke etableret en fast grundtvigsk praksis, et udbredt vokabular eller officielle grundtvigske foreninger. De grundtvigske praksisformer, nøglebegreber og netværk udviklede sig da også med tiden. Hver tid kan siges at have sin Grundtvig. Alligevel vil det være givtigt at se nærmere på Rødding Højskole ud fra disse kriterier, da det kan belyse, i hvor høj grad skolen kan siges at være grundtvigsk præget.

Hvis vi begynder med skolens ledende mænd, var det nationalliberale bagland i København, der var organiseret i Den slesvigske Hjelpeforening og underkomitéen Syvstjernen, ikke grundtvigsk. Til gengæld identificerede alle forstanderne i 1840'erne sig som grundtvigske eller som “Grundtvigs venner”, der var den gængse betegnelse, før “grundtvigsk” og “grundtvigianer” blev almindeligt som andet end skældsord i 1860'erne. Det gælder således Johan Wegener (1844-45), Christian Flor (1845-46) og Frederik Helveg (1846-48), der alle læste Grundtvigs skoleskrifter med billigelse og var en del af uformelle grundtvigske netværk.

Særligt Christian Flor var central, da han var initiativtager og formand for skolens direktion og derfor afgørende for udpegelsen af forstandere. Han var en fuldblods discipel af Grundtvig, som han også havde et om ikke tæt så dog venskabeligt forhold til, og han korresponderede med andre af Grundtvigs arvtagere. Allerede fra 1829, da Grundtvig spiste middag hos Flor i Kiel på vejen hjem fra sin første englandsrejse, opfattede Flor sig som discipel af Grundtvig, og få læste i 1830'erne Grundtvigs historiske og mytologiske skrifter med større indsigt og begejstring end litteraten på uriasposten i det holstenske Kiel. Flor anså fra denne tid Grundtvig for at være såvel sin personlige ven som Nordens åndelige anfører (Skovmand 1960; Ægidius 1994, 88-265; Lyby 1999, 69-90).

Ét er naturligvis at identificere sig som grundtvigsk, benytte et grundtvigsk vokabular og deltage i grundtvigske netværk, som særligt Flor og Helveg gjorde (Lyby 1999, 76-79). Noget andet er, hvordan det kom til udtryk i praksis. Her er det påfaldende, i hvor høj grad de konkrete skoleplaner og undervisningen faktisk var inspireret af Grundtvig. Man skulle umiddelbart tro, at de nationalliberales økonomiske magt kunne veksles til pædagogisk indflydelse, men det var kun tilfældet i begrænset omfang (Lyby 1999; Skovgaard 2019c).

Ifølge Lyby ønskede Syvstjernen at oprette en dansk latinskole og et dansk seminarium i Nordslesvig som modpoler til de tilsvarende tyske institutioner, der var enerådende på dette tidspunkt. Altså eksamensskoler for eliten, og ikke eksamensfrie skoler for bondestanden. Imidlertid fremlagde Flor den 19. august 1843 en skoleplan, der tydeligt bar præg af Grundtvigs højskoleidéer og tog afstand fra ikke alene latinskolerne, realskolerne og seminarierne, men også fra den højere folkeskole i Rendsborg, der var blevet oprettet året før. Flor lagde vægt på en “folkelig dannelse” og “oplivelse” frem for videnskabelig dannelse og positive kundskaber og færdigheder, og han afviste adgangs- og afgangseksaminer, men ønskede et skoleråd med elevindflydelse. Eleverne skulle være over 18 år. Hans skoleplan var således uden tvivl modelleret efter Grundtvigs højskoleskrifter og hans idé om en medborgerskole i Sorø, der skulle ruste folket til at deltage i stænderforsamlingerne. Efter indvendinger fra det nationalliberale bagland måtte Flor gå på kompromis med sin skoleplan. Han medtog nu en afdeling for unge på 16-18 år, der mindede om en realskole – dog uden eksamen – for at få Clausen med ombord. Hverken formanden, Flor, eller forstanderen, Wegener, brød sig om dette, men de kunne glæde sig over, at skolen fik lov til at opretholde en grundtvigsk praksis med eksamensfrihed og fokus på folkelig dannelse, oplysning og vækkelse til et åndeligt liv. I sin beretning om folkehøjskolen i Rødding fra 1846 er Flor klar i mælet om prioriteringen, der entydigt trak i Grundtvigs retning:

Det Vigtigste ved Underviisningen paa vor Høiskole er ikke de positive Kundskaber og Færdigheder, som vi søge at bibringe Eleverne, men snarere det hele aandelige Liv, som bliver vakt og næret hos dem (Flor 1846, 13).

Eleverne var også hovedsageligt unge over 18 år, og en realskolepræget afdeling for de yngste blev aldrig ført ud i livet. Da Helveg blev forstander i 1846, fulgte han samme linje. Det lykkedes således Wegener, Flor og Helveg at gennemføre en grundtvigsk praksis i 1840'erne, indtil skolen blev midlertidigt lukket på grund af krigen i 1848, trods de nationalliberales forbehold (Lyby 1999, 70-80). Roar Skovmand vurderer da også, at den reviderede skoleplan var "grundtvigsk i sin kerne" (Skovmand 1960, 31). Såvel Skovmand som Lyby tilslutter sig litteraturhistorikeren Vilhelm Andersens vurdering af, at Rødding Folkehøjskole under Flors ledelse var "højgrundtvigsk", som Andersen havde hævdet i sin litteraturhistorie fra 1924 (Andersen 1924, 205; Skovmand 1960, 31; Lyby 1999, 78). Deres argumentation synes overbevisende.

Skovgaard dokumenterer også i sit studie af Rødding Folkehøjskoles første tid, at den skilte sig tydeligt ud i grundtvigsk retning i forhold til skolerne i Rendsborg og Sundbylille og de senere højere bondeskoler. Eksamensfriheden og et flertal af elever over 18 år – gennemsnitsalderen på det første elevhold var 21 år – var således et særkende for Rødding. Det var også prioriteringen af det nationale i form af undervisningen i modersmål og fædrelandshistorie gennem foredrag og samtale. Desuden var Rødding i højere grad en kostskole end skolerne i Rendsborg og Sundbylille. Allerede fra 1845 kunne de fleste elever således bo og spise på selve højskolen (Skovgaard 2019c, 29-34; Ægidius 1994, 234-235).

Hermed skulle det være klart, at Rødding Folkehøjskole blev funderet på et klart grundtvigsk idégrundlag og indeholdt elementer, der var et specifikt resultat af grundtvigske skoletanker. På den baggrund kan det undre, at Fabricius Møller har strammet sin vurdering af Røddings manglende forbindelse til Grundtvig mellem 2015 og 2019. I 2015 medgiver han således, at Grundtvig kan siges implicit at have anerkendt Rødding som en frugt af sine tanker, og at Grundtvig i kraft af sin betydning som legitimerende figur faktisk havde en væsentlig, om end indirekte, indflydelse på nogle af de første højskolars oprettelse (Fabricius Møller 2015, 112-114).

Konklusion

Formålet med denne artikel har været at forsvare det, jeg har kaldt Grundtvig-Rødding-tesen – nemlig at Rødding Højskole var landets første folkehøjskole, og at den var grundtvigsk lige fra begyndelsen i 1844 – mod de revisionistiske tolkninger, der i de senere år er blevet foretaget af Mikkel Skovgaard, Jes Fabricius Møller og Ove Korsgaard. Det har jeg gjort ved at påpege, at Rødding var den første skole, der benyttede navnet *folkehøjskole*, og den første, der fungerede som en eksamensfri kostskole for unge over 18 år, der nu er definitionen på en folkehøjskole hos såvel FFD som i lovgivningen. Derfor kan den med god ret kaldes Danmarks første folkehøjskole. Ydermere har jeg ved at benytte en virkningshistorisk tilgang inspireret af Quentin Skinner og mit tidligere arbejde med grundtvigske skoler dokumenteret, at Rødding Folkehøjskole allerede fra 1844 i forhold til såvel selvforståelse som vokabular, praksis og netværk kan defineres som en grundtvigsk skole.

Rødding Folkehøjskoles grundtvigske praksis fra 1840'erne blev i høj grad den model, som højskolerne efter 1864 blev modelleret efter. Som Skovgaard med rette påpeger, vandt Røddings arvtagere i Askov, Testrup og Vallekilde således kampen om at definere, hvad en højskole er: en eksamensfri kostskole for unge over 18 år. Det er denne type skole, der fejres ved højskolejubilæerne, og derfor giver det god mening at begynde historien med Folkehøjskolen i Rødding fra 1844.

Litteratur

- Andersen, Vilhelm (1924), *Den danske Litteratur i det nittende Aarhundredes første Halvdel*, Gyldendal.
- Arnfred, J.Th., Bækhoj, Lars og Christiansen, C.P.O. (red.) (1944), *Danmarks Folkehøjskole 1844-1944*, Det danske Forlag.
- Bjørn, Lars Thorkild (2023), Navne på Danmarks Højskoler 1842-1864, notat til Højskolehistorisk Forening.
- Center for Grundtvigforskning (2024), *Grundtvigs Værker*, www.grundtvigsværker.dk.
- Fabricius Møller, Jes (2015), "Grundtvigs betydning for samfundet", *Grundtvig-Studier*, 103-130.

- (2019), *Grundtvigs død 1872*, Aarhus Universitetsforlag.
- Flor, Christian (1846), *Beretning om Folke-Høiskolen i Rødding*, J.C. Scharling.
- Hjermitslev, Hans Henrik (2020), "Grundtvigske seminarier 1840-1920", *Uddannelseshistorie*, 63-96.
- (2021), "Højskolens 175-års jubilæum: Er Grundtvig stadig relevant i dag?", *Grundtvig-Studier 2020-2021*, 115-121.
- (2022), "Grundtvig og erhvervsskolen", *Uddannelseshistorie*, 131-159.
- Korsgaard, Ove (2019), *Strejftog i højskolernes idéhistorie*, FFD's Forlag.
- (2023), *Højskoler for folket 1844*, Aarhus Universitetsforlag.
- Lyby, Thorkild C. (1999), "Grundtvig og Rødding Højskole", *Grundtvig-Studier*, 65-93.
- Nissen, Gunhild (1994), *Udfordringer til Højskolen – Danske Folkehøjskoler 1844 til 1994*, Foreningen af Folkehøjskolars Forlag.
- Rosendal, Hans (1894), *Danmarks Folkehøjskoler og Landbrugsskoler*, Foreningen for Folkehøjskoler og Landbrugsskoler, Milo'ske Bogtrykkeri.
- Skinner, Quentin (2002), *Visions of Politics. Volume 1: Regarding Method*, Cambridge University Press.
- Skovgaard, Mikkel (2019a), "Højskolebevægelsen begyndte ikke, hvor de fleste tror", *Kristeligt Dagblad*, 4. oktober, 1. sektion, 9.
- Skovgaard, Mikkel (2019b), "Højskolerne fejrer 175-års jubilæum. Forskning viser at det er to år for sent", *Politiken*, 3. november, 4. sektion, 4.
- Skovgaard, Mikkel (2019c), *Landmaaling, Skjønkrivning og Fædrelandets Historie. Den tidlige højskolehistorie 1842-1856*, Speciale i Historie ved Københavns Universitet.
- Skovmand, Roar (1944), *Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892*, Det danske Forlag.
- Skovmand, Roar (1960), "Grundtvig og den første folkehøjskoles mænd", *Grundtvig-Studier*, 26-46.
- Skovmand, Roar (1983), "Den grundtvigske folkehøjskole", i Christian Thodberg og Anders Pontoppidan Thyssen (red.), *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys*, 314-334, Anis.
- Ægidius, Jens Peter (1994), *Christian Flor. Pædagogen, politiker, folkeoplyser. En Biografi*, Odense Universitetsforlag.

Meddelelser

Grundtvigs Værker – status 2024

Krista Stinne Greve Rasmussen

Denne artikel ligger i forlængelse af mit tidligere bidrag til *Grundtvig-Studier*: “*Grundtvigs Værker* – midtvejsstatus” (Rasmussen 2022). *Grundtvigs Værker* er en digital, videnskabelig udgave af alt, som Grundtvig lod publicere i sin levetid. Udgaven blev påbegyndt i 2009 og afsluttes med udgangen af 2029. Vi er mere end halvvejs med projektet og har i maj 2024 med version 1.23 udgivet 58 procent af korpus.

Dette kronologiske overblik giver læseren indblik i de værker, vi har udgivet siden version 1.19 i maj 2022, hvor den forrige oversigt sluttede. Jeg nævner i oversigten de enkelte værkers fulde titler, men man skal være opmærksom på, at de i værkoversigten i den digitale udgave kan optræde i forkortet form. Fremstillingen er kronologisk. Kantede parenteser, [], betyder, at udgiver har angivet en titel, fordi værket ingen havde fra starten. Udgivelsesdato angives, så vidt den kendes. Oftest ved vi kun, hvornår en titel er blevet annonceret til salg, i så fald nævnes dette. Om end de bibliografiske oplysninger i denne oversigt er sporadiske, er de frugtbare og giver eksempelvis et overblik over de forlag og tidsskrifter, Grundtvig anvendte. De omtalte værker i denne oversigt kan med deres indledninger, tekstregørelser (med mere fyldige bibliografiske oplysninger), punktkommentarer og ikke mindst faksimiler findes på grundtvigsværker.dk.

Et par ord om Grundtvigs bidrag til aviser: Grundtvig var en flittig bidragsyder til især *Kjøbenhavns kongelig alene privilegerede Adressecomptoirs Efterretninger*, kendt som *Adresseavisen*, og *Den til Forsendelse med de Kongelige Brevposter privilegerede Berlingske politiske og Avertissements-Tidende*, kendt som *Berlingske Tidende*. Deres titler optræder begge i oversigten i forkortet form. Derudover bidrog han flittigt til *Fædrelandet*, der eksiste-

rede fra 1834 til 1882, samt til *Dansk Kirketidende*, der begyndte at udkomme i oktober 1845. Tidsskriftet findes stadig under navnet *Grundtvigsk Tidende*, som det skiftede navn til i 2020.

1823

Danmarks Krønike af Saxo Grammaticus. Tredie Deel (trykt i det Schultziske Officin og bekostet af "Kronikens Danske og Norske Venner", juni)

Grundtvigs oversættelse af Saxos Danmarkskrønike er nu udgivet i sin fuldstændighed. Den består af tre dele, som Grundtvig selv kalder en fordanskning.

1838

"[Hænder kolde, Hjerter varme]" (*Adresseavisen*, nr. 30, 5. februar)

"[Tør Taaren af, imens den flyder]" (*Adresseavisen*, nr. 42, 19. februar)

"Hr. Jetsmark og 'Foreningen'" (*Dagen. Tidende for Politik og Dagshistorie*, nr. 47, 23. februar)

Grundtvig indgik i starten af 1838 i en polemik om fattighjælp. Vinteren var dette år usædvanlig hård, hvilket fik digteren og avisredaktøren Jens Jetsmark til at starte en velgørenhedsforening, der skulle stille varme lokaler til rådighed for frysende enlige mødre, så de kunne varetage deres arbejde i ly for kulden og dermed fortsat forsørge sig selv. Imidlertid endte foreningen i modvind, da de hjalp andre end de tiltænkte enlige mødre. Debatten førte fra Grundtvigs side også til en kritik af det offentlige fattigvæsen: "Grundtvig modsatte sig, at godgørelse generelt skulle styres af principper. Han mente, at denne tilgang hæmmede de frivillige donationer, hvilket havde resulteret i, at nøden hos de fattige var blevet så stor, at den var uoverkommelig" (Kylsø Pedersen 2022).

1839

Aabent Vennebrev til en Engelsk Præst (Wahlske Boghandels Forlag, annonceret 21. juni)

Pamflet, der indeholder et brev til den engelske præst Nugent Wade samt Grundtvigs tiltrædelsesprædiken i Vartov.

1840

“Thyra Dannebod” (i *Viser og Sange for Danske Samfund*, trykt hos J.D. Qvist, 1. hæfte, februar)

“Danske Samfund” (notits i *Adresseavisen*, nr. 146, 25. juni)

“Jødernes Valgbarhed til det Danske Folkeraad” (*Brage og Idun, et nordisk Fjærdingårsskrift, udgivet, med Bistand af Danske, Svenske og Normænd, af Frederik Barfod, Student*, august)

1841

Himmelbjergs-Vise (trykt hos J.D. Qvist, omdelt til folkefest på Himmelbjerget 3. august)

Sange ved Indvielsen af Den ny Asylskole, 1841 (trykt hos J.D. Qvist, formentlig omdelt ved indvielsen af Caroline Amalies asylskole 19. september)

1842

Ved Kongens Fødselsdag i Danske Samfund (trykt hos J.D. Qvist, formentlig omdelt i forbindelse med Grundtvigs tale den 19. december i Danske Samfund)

Sang i Dronningens Asyl paa Marmorpladsen den 3. October 1842 (trykt hos J.D. Qvist, formentlig omdelt i forbindelse med åbningen af Dronningens Asyl på Store Kongensgade den 3. oktober)

1843

Ved Broder Ottos Kiste, (den 21de Januar 1843.) (trykt hos J.D. Qvist i forbindelse med Otto Grundtvigs begravelse, også udgivet i aviser den 21. januar)

“Lovise Augusta” (*Adresseavisen*, nr. 22, 26. januar)

Confirmations-Psalmer (privattryk til Meta Grundtvigs konfirmation i Vartov Kirke den 23. april)

“Velkommen i den grønne Lund” (udkom som en del af artiklen “Maifesten i Mehrn Hestehave” i *Berlingske Tidende*, nr. 163, 21. juni)

1844

“Til Professor Schouw” (*Adresseavisen*, nr. 59, 9. marts)

“Til Dannemænd om Hr. Baron Dirckinck-Holmfeld” (*Fædrelandet*, nr. 1553, 13. april)

“En Bonde ovenpaa en Herremand” (*Fædrelandet*, nr. 1559, 22. april)

Indlægget var en del af en landbodebat i foråret om herremændenes ejendomsret og fæstebøndernes stilling. I debatten var der “indlæg i hhv. *Berlingske Tidende* (her taltes herremændenes sag) og *Fædrelandet* (her taltes bøndernes sag). Debatten kom til primært at dreje sig om herremændenes ejendomsret og statens rolle heroverfor.” Grundtvig stillede sig på almuens side, selv om han ikke synes “at have haft noget særligt indgående kendskab til de daglige forhold for landboerne, interessen synes mere at udspringe fra et højere standpunkt” (Holst 2023).

“Storfyrrinde Alexandra” (*Berlingske Tidende*, nr. 222, 18. august)

Høst-Sang (trykt hos J.D. Qvist, sandsynligvis bestilt af sognepræst Peter Rørdam i Mern), indeholder første version af “Nu falmer Skoven trindt om Land”.

Confirmations-Sang paa Tuborg (trykt hos J.D. Qvist), indeholder salmen “Barne-Livets faure Dage”, trykt til konfirmation af en norsk pige på Store Tuborg den 7. oktober.

1845

“Bakkehuset (til den 28de Juni 1845)” (*Berlingske Tidende*, nr. 152, 28. juni)

“Kirke-Klokken” (*Dansk Kirketidende*, nr. 3, 19. oktober)

“Færinge-Saga” (i *Skandinavisk Folke-Kalender* for 1846, C. Steens forlag)

“Julenats-Engelen” (*Dansk Kirketidende*, nr. 15 og 16, 28. december)

1846

“Mange paa Haand har Fingre fem” (i *Album af nulevende danske Mænds og Qvinders Haandskrifter i lithographerede Facsimiler*, udg. Israel Levin, B.A. Meyers forlag, annonceret 17. januar)

“Morten Luthers Dødsdag” (*Dansk Kirketidende*, nr. 23, 15. februar)

“[Frihed, Tro og Moders-Maal]” (digt på ovalt stålstik udsendt ved Martin Luthers 300-års dødsdag 18. februar)

“Digtet blev ifølge Steen Johansen udsendt i forbindelse med Martin Luthers 300-års dødsdag 18. februar 1846. Grundtvigs fire verslinjer

forekom angiveligt under et ovalt 8° stålstick forestillende en ældre Luther. Under billedet skulle Luthers navn stå samt fødsels- og dødsår.

I Det Kongelige Biblioteks Kort- og Billedsamling findes to kopier af portrættet med digtet, som samlingen modtog i gave. Det ene blev doneret af H.P. Langkilde i 1932, og det andet er givetvis kommet ind i samlingen før 1953, men ikke registreret tidligere, hvorfor det heller ikke er muligt at identificere gavegiveren” (Kylsø Pedersen 2023).

“Herrens Fristelse” (*Dansk Kirketidende*, nr. 25, 1. marts)

“Opstandelsen” (*Dansk Kirketidende*, nr. 31, 12. april)

“Pindse-Sang” (*Dansk Kirketidende*, nr. 38, 31. maj)

“Fuglesangs-Kilden. (28de Juni.)” (*Berlingske Tidende*, nr. 151, 3. juli)

“Nathanael” (*Dansk Kirketidende*, nr. 47, 16. august)

“Hyrderne ved Bethlehem” (*Dansk Kirketidende*, nr. 65, 20. december)

“Nytaars-Sang” (*Dansk Kirketidende*, nr. 66, 27. december)

1847

“Den Danske Kongedatter” (*Berlingske Tidende*, nr. 49, 27. februar)

“Danskheden, vi Danske og x” (*Berlingske Tidende*, nr. 55, 6. marts)

“Marias Bebudelse” (*Dansk Kirketidende*, nr. 78, 21. marts)

“Danskheden og Sorø” (*Berlingske Tidende*, nr. 70, 24. marts)

“Marie Magdalene” (*Dansk Kirketidende*, nr. 80, 4. april)

“Nordens Evangelister” (*Dansk Kirketidende*, nr. 87, 23. maj)

“Den Danske Christendom” (*Dansk Kirketidende*, nr. 87, 23. maj)

“Den Kongelige Fødselsdag” (*Tillæg til Berlingske Tidende*, nr. 218, 18. september)

“Den levende Christus” (*Dansk Kirketidende*, nr. 113, 28. november)

1848

“Kong Christian d. Ottende” (*Berlingske Tidende*, nr. 18, 22. januar)

Om Forslaget til en ny Valglov (flyveblad, uden trykkested, udkom omkring 1. maj og omdelt til medlemmerne af stænderforsamlingen i Roskilde ved valglovsforhandlingernes begyndelse)

Om Jyllands Befrielse den 11. maj 1848 (flyveblad, trykt hos J.D. Qvist, til salg for 2 skilling)

Til de stemmegivende Herrer i Hovedstadens ellefte Valgkreds (pamflet udsendt 30. september, trykt hos J.D. Qvist)

“[Svarartikel til P.F. Lunde 2. oktober 1848]” (*Berlingske Tidende*, nr. 246, 2. oktober)

“[Klage til Den Grundlovgivende Rigsforsamling over uregelmæssigheder ved valget i Nyboder 5/10]” (*Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen*, nr. 2, Bianco Luno)

Paa Rigsdagsfesten den 22. October 1848 (sangblad, trykt hos J.D. Qvist)

Bededags-Tale for Rigsdagen i Danmark (trykt hos Louis Klein, annonceret 11. november)

Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen (trykt og forlagt af Bianco Luno) – heri Grundtvigs taler i den grundlovgivende Rigsforsamling.

“Ved valget i Præstø-kredsen den 6. november 1848 blev N.F.S. Grundtvig indvalgt i Den Grundlovgivende Rigsforsamling, og den 8. november indtog Grundtvig for første gang sin plads i forsamlingen (Bjørn 2007, s. 68 f). Forsamlingen havde til opgave at tilvejebringe en dansk grundlov. Den var blevet nedsat af den delvist liberale regering, som kong Frederik 7. havde udpeget i marts 1848 som følge af, at en stor gruppe københavnske borgere havde krævet af kongen, at han udpegede en ny regering. Det blev enden for enevælden (Knudsen 2009, s. 113-117). Udkastet til grundloven, som forsamlingen tog udgangspunkt i, var udarbejdet af Marts-regeringens kirke- og undervisningsminister D.G. Monrad. Samlingen afholdt sit sidste møde den 4. juni 1849, dagen inden Grundlovens underskrivelse den 5. juni 1849.

I denne periode bidrog Grundtvig som medlem af forsamlingen med en lang række indlæg og ændringsforslag. Som de øvrige indlæg og forslag blev også Grundtvigs udgivet i *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen*. Det er i denne form, de bringes her” (Wendel-Hansen 2024).

1849

C. Flor. Den 1ste Januar 1849 (trykt hos Louis Klein)

Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen (trykt og forlagt af Bianco Luno) – heri Grundtvigs taler i den grundlovgivende Rigsforsamling.

Danskeren (tidsskrift udg. af Grundtvig, bd. 2, 52 numre, trykt hos J.D. Qvist)

1850

Velkomst til Brudefolkene. Den 5. Februar 1850 (trykt hos Bianco Luno)

Grundlovens Aarsdag Den 5te Juni 1850 (trykt hos Bianco Luno)

Seiers-Torsdagen i Juli 1850 (trykt hos J.D. Qvist) – Grundtvigs sang med førstelinjen “Jeg gik mig ud en Sommerdag at høre”

Holger-Danske-Slaget den 25. Juli 1850 (trykt hos J.D. Qvist, 3. august)

“Vilhelm Blom. (Falden blandt de Forreste i Morgenstunden paa Seiersdagen)”
(*Berlingske Tidende*, nr. 199, 27. august)

“Nydansk Folke-Sang” (*Fædrelandet*, nr. 211, 11. september)

Danskeren (tidsskrift udg. af Grundtvig, bd. 3, 52 numre, trykt hos J.D. Qvist)

1851

[*Bidrag i “Ludvig Christian Müllers Eftermæle”*] (Mindeskrift for *Ludvig Christian Müllers Eftermæle*, hvor Grundtvig bidrog med digtet “Ludvig Christian Müller” med førstelinjen “Naar Graven sig oplader” samt mindeord uden overskrift, trykt hos J.C. Scharling, annonceret 15. september)

1852

“[Tale ved J.F. Schouws jordefærd 2. maj]” (*Fædrelandet*, nr. 102, 3. maj)

[*Indskrift på mindestenen for Ludvig Christian Müller*] (Indskrift på mindestenen på Ludvig Christian Müllers grav på Sønder Starup kirkegård ved Haderslev, formentligt rejst i dagene op til den 20. juli)

“Moses og Jesus” (*Dansk Kirketidende*, nr. 369, 31. oktober)

1853

“Lykkens Foranderlighed” (*Fædrelandet*, nr. 27, 2. februar)

“Den apokryphiske Beretning om de fyenske Bønder til Hove” (*Fædrelandet*, nr. 43, 21. februar)

Indbydelse til en Dansk Forening (trykt hos J.D. Qvist, dateret 23. februar)

“Foreløbige Bestemmelser ved Grundelsen af ‘den Danske Forening’” (*Dannebrog. Et Ugeblad for den Danske Forening*, nr. 1, 21. maj)

“Indbydelse til en Dansk Forening” (*Dannebrog*, nr. 1, 21. maj)

“Det Danske Folk” (digt trykt i *Dannebrog*, nr. 1, 21. maj)

“Den Danske Forening” (digt trykt i *Dannebrog*, nr. 2, 28. maj)

“Velkomst til den Danske Forening” – tale (tale trykt i *Dannebrog*, nr. 2, 28. maj)

“Valg-Dagen” (digt trykt i *Dannebrog*, nr. 2, 28. maj)

I forbindelse med oprettelsen af Den Danske Forening udgav Grundtvig indbydelser med stadigt flere underskrivere. I ugebladet *Dannebrog* udgav han desuden digte til anledningen samt den tale, han gav ved foreningens første officielle møde i Casino den 3. maj 1853. Foreningen “blev dannet på baggrund af de politiske følger af Første Slesvigske Krig (1848-1851) og de politiske udfordringer, der fulgte af, at Frederik 7. sandsynligvis ikke kom til at efterlade sig en arving til den danske trone” (Ravn 2024).

“Den Danske Nødvendighed” (*Dannebrog*, nr. 5, 17. juni)

“Nytaars-Ønske” (i *Folkekalender for Danmark. 1854*, udg. af C.C. Lose, O.H. Delbanco og C.G. Iversen, annonceret 30. november)

1854

“Det Høinordiske Forbund” (*Fædrelandet*, nr. 121, 27. maj)

[Notits om Marie Grundtvigs død] (*Adresseavisen*, nr. 161, 14. juli)

“Rønnebæksholm. (i September 1854)” (*Dannebrog*, nr. 39, 6. oktober)

“Hun er ei død, hun sover kun” (*Dansk Kirketidende*, nr. 471, 8. oktober)

“Aa-Fruen” (*Dannebrog*, nr. 43, 27. oktober)

Grundtvigs anden kone, Marie Toft, dør den 9. juli 1854. Grundtvig bringer en notits i *Adresseavisen* om hendes død. Han udgiver senere flere tekster til minde om Marie, hvis død rammer ham hårdt, heriblandt de ovenfor anførte tre digte i *Dannebrog* og *Dansk Kirketidende*. De følgende udgivelser fra 1855 tager også udgangspunkt i Maries død.

1855

Den 3die Juni 1855 – sang med førstelinjen “Det er saa yndigt at følges ad” (folder, trykt hos J.D. Qvist & Comp., formentlig uddelt ved P.A. Fengers sølvbryllup den 3. juni)

En af Grundtvigs mest berømte sange, “Det er så yndigt at følges ad”, var oprindeligt en sølvbryllupsvis, bestilt af sønnen til Grundtvigs gode ven P.A. Fenger i anledning af dennes sølvbryllup. Kort efter

omskrev Grundtvig den sidste strofe, så sangen også kunne bruges til bryllupper. Sangen er skrevet midt i Grundtvigs sorg over Maries død:

“Da Grundtvig digtede sølvbryllupssangen i 1855, nærmede årsdagen for Maries død sig (9. juli 1854), og tre dage efter Fenger-parrets sølvbryllup – den 6. juni 1855 – skulle hendes kiste nedsættes i familiegravstedet ved Køge Ås på Gammelkjøgegaard. (...)”

På trods af at Grundtvig oplevede et sølvbryllup med sin første kone Lise, var det sandsynligvis nærmere Marie, han havde i tankerne, da han digtede ‘Det er saa yndigt at følges ad’. Dette ses i strofe 1 og 4, som begge indeholder formuleringen om to, ‘som gjerne vil sammen være’ – denne formulering hentyder til Maries yndlingsudtryk, som hun yndede at sige til Grundtvig, når de sad sammen: ‘jeg vil gjerne være hos dig’ (Grundtvig 1855, s. 12). I artiklen ‘Fru Maries Bautasteen ved Rønnebæksholm’ beskriver Grundtvig, hvordan han i disse situationer havde været forundret over, at en kvinde, der ellers var rig på smukke ord, ‘kunde have et saa fattigt Liv-Udtryk for sin Kiærlighed’. Det var først efter Maries død, at Grundtvig forstod dybden i hendes ord, og efterfølgende blev det også hans eget yndlingsudtryk (Grundtvig 1855, s. 12)” (Vad 2023).

Indvielsen af Claras Kirkegaard og Maries Hvilested (formentlig privattræk, Thieles Bogtrykkeri, udkom antagelig i juni)

“Opreisningen” (*Dannebrog*, nr. 28, 13. juli)

“Fru Maries Bautasteen ved Rønnebæksholm” (*Dannebrog*, nr. 34-35, 25. august)

1858

“N. M. Spandet” (*Dansk Kirketidende*, nr. 51, 28. november)

1862

“Menneskets Herlighed” (i tryk med begravelsessange til Nanna Reedtz’ begravelse den 20. marts, trykt i Horsens)

“Dronning Caroline Amalie. Den 28de Juni 1862” (*Illustreret Tidende*, nr. 144, 29. juni)

1863

“Lykke-Varslet” (*Fædrelandet*, nr. 131, 10. juni)

“Dane-Kongerne Frederik den Syvende og Christian den Niende” (*Berlingske Tidende*, 18. november)

Ved Sørge-Høitiden for Kong Frederik den Syvende den 19de December 1863 (trykt hos Louis Klein)

1864

Kong Frederik den Syvendes Ihukommelse (Karl Schönbergs forlag, omkr. 5. januar)

1865

“Deres Majestæt Dronning Caroline Amalie!” (*Dansk Kirketidende*, nr. 32, 23. juli)

1866

Til Pigeskolen paa Marielyst, aabnet den 8de Mai 1866 (trykt hos Thieles Bogtrykkeri)

“Til Dronning Caroline Amalie’s Fødselsdag 1866” (*Dansk Folketidende*, 29. juni)

1868

Den christelige Børnelærdom [2. udgave] (Karl Schönbergs Forlag, midt-oktober)

De 21 artikler i bogudgaven af *Den Christelige Børnelærdom* havde tidligere været trykt i *Kirkelig Samler* i årene 1855-61. Grundtvig angiver i sin foretale til bogudgaven, at den trykkes efter “venners ønske”. Almindeligvis udgiver vi ikke andenudgaver i *Grundtvigs Værker*, men vi gør en undtagelse i dette tilfælde, da andenudgaven dels indeholder en nyskrevet foretale, dels er den form, hvori de fleste læsere kender *Den Christelige Børnelærdom*. Både første- og andenudgaven findes derfor i *Grundtvigs Værker*. De er forsynet med indledninger af Anders Holm.

1869

“[Tale ved åbningen af Marielyst Højskole 4. november 1869]” (*Dansk Folketidende*, 12. november)

1871

“Tale ved Kr. Køsters Jordefærd” (*Dansk Kirketidende*, nr. 12, 26. marts)

Litteratur

- Bjørn, Claus (2007), *Grundtvig som politiker*, udg. Thorkild C. Lyby. Frederiksberg.
- Holst, Stine Guldahl (2023), “Indledning til ‘En Bonde ovenpaa en Herremand’” i *Grundtvigs Værker*, udg. af Center for Grundtvigforskning ved Aarhus Universitet (grundtvigsværker.dk).
- Grundtvig, N.F.S. (1855), “Fru Maries Bautasteen ved Rønnebæksholm” i *Dannebrog*, nr. 34-35, 25. august, sp. 1-13. København.
- Knudsen, Tim (2009), *Fra enevælde til folkestyre. Dansk demokratihistorie indtil 1973*. København.
- Kylsø Pedersen, Stine (2022), “Indledning til ‘[Hænder kolde, Hjerter varme]’, ‘[Tør Taaren af, imens den flyder]’ og ‘Hr. Jetsmark og ‘Foreningen’” i *Grundtvigs Værker*, udg. af Center for Grundtvigforskning ved Aarhus Universitet (grundtvigsværker.dk).
- Kylsø Pedersen, Stine (2023), “Tekstreddegørelse til ‘[Frihed, Tro og Moders-Maal]’” i *Grundtvigs Værker*, udg. af Center for Grundtvigforskning ved Aarhus Universitet (grundtvigsværker.dk).
- Ravn, Kim Steen (2024), “Indledning til *Indbydelse til en Dansk Forening*, *Indbydelse til en Dansk Forening*, ‘Indbydelse til en Dansk Forening’, ‘Foreløbige Bestemmelser ved Grundelsen af ‘den Danske Forening’, ‘Det Danske Folk’, ‘Den Danske Forening’, ‘Velkomst til den Danske Forening’ og ‘Valg-Dagen’” i *Grundtvigs Værker*, udg. af Center for Grundtvigforskning ved Aarhus Universitet (grundtvigsværker.dk).
- Rasmussen, Krista Stinne Greve (2022), “*Grundtvigs Værker* – midtvejsstatus” i *Grundtvig-Studier 2022*, 181-215.
- Vad, Kirsten (2023), “Indledning til *Den 3die Juni 1855*” i *Grundtvigs Værker*, udg. af Center for Grundtvigforskning ved Aarhus Universitet (grundtvigsværker.dk).
- Wendel-Hansen, Jens Lei (2024), “Indledning til *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen [1848-49]*” i *Grundtvigs Værker*, udg. af Center for Grundtvigforskning ved Aarhus Universitet (grundtvigsværker.dk).

Meddelelser fra Grundtvig-Selskabet

Jes Fabricius Møller

Ved selskabets årsmøde den 30. november var overskriften for den tematiske del “Kampen om højskolernes historie”. Ved et velbesøgt heldagsseminar på Københavns Universitets Søndre Campus (tidligere kendt som KUA). Medarrangør var SAXO-Instituttet, Højskolehistorisk Forening, Center for Grundtvigforskning og Selskabet for Skole- og Uddannelseshistorie. Ove Korsgaard talte om at skrive højskolehistorie med udgangspunkt i sit eget mangeårige virke inden for dette felt. Jonas Møller bidrog med betragtninger om at skrive højskolehistorie i dag. Derefter fulgte en længere drøftelse. Efter frokost fulgte kortere oplæg af Mikkel Skovgaard, Jes Fabricius Møller og Hans Henrik Hjerimitslev med udgangspunkt i diskussionen om, hvorvidt Rødding var den første højskole. Derefter talte Lone Kølle Martinsen om højskolemiljøet i Odense. Krista Stinne Greve Rasmussen, Kjeld Krarup, Ingrid Ank og Anders Holm holdt orienterende oplæg om hhv. digitaliseringen af Højskolebladet, udgivelsen af en bog med programmatisk højskoletekster samt om Grundtvig og højskolerne i verden. Flere af bidragene til seminaret vil man kunne finde i skriftlig form i dette årsskrift.

Den efterfølgende generalforsamling var med dagsorden ifølge vedtægterne. Hans Henrik Hjerimitslev blev genvalgt til styrelsen. Kontingentet blev forhøjet til hhv. 250 og 300 kroner inklusive indenlandsk forsendelse. Efter årsmødet konstituerede bestyrelsen sig med Jes Fabricius Møller som formand, Ingrid Ank som næstformand, Anders Holm som sekretær og Hans Henrik Hjerimitslev som kasserer.

2024 har været et år med stor interesse for Grundtvig. Danmarks Radio havde i foråret 2024 en stor satsning med Grundtvig som tema, bl.a.

en biografisk dramadokumentarisk serie i bedste sendetid søndag aften på DR1, en anden mere dokumentarisk på DR2 og adskillige radioprogrammer og podcasts også på DR. Grundtvigforskere var i flere måneder i foråret i sjælden grad efterspurgt. Også flere af styrelsens medlemmer har bidraget som eksperter, manuskriptkonsulenter eller deltagere i programmerne, som generelt har nydt positiv opmærksomhed.

I august måned påbegyndtes forskningsprojektet Grundtvigs Manuskripter Online. Formålet er at lave en transskription og tilgængeliggørelse af Grundtvigarkivet på Det kongelige Bibliotek i form af en onlineplatform. Denne platform etableres ved hjælp af Transkribus, en software til håndskriftgenkendelse, der med brug af kunstig intelligens vil foretage en transskribering af alle arkivets 90.000 håndskrevne sider – en opgave, som på grund af materialets omfang tidligere har været uoverkommelig at gennemføre manuelt. Gennem dette arbejde, hvor Grundtvigs arkiv vil blive søgbart og læsbart på en helt ny måde, tages et stort og vigtigt skridt i den fortsatte udforskning af Grundtvigs liv og værker. Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, og Det Kgl. Bibliotek har modtaget en større bevilling fra Augustinus Fonden og Aage og Johanne Louis-Hansens Fond til at gennemføre arbejdet. Projektet ledes af lektor Anders Holm fra Det Teologiske Fakultet og specialkonsulent Jakob K. Meile fra Det Kgl. Bibliotek. Desuden medvirker ph.d. Nanna Eva Nissen og lic.theol. Kim Arne Pedersen samt seks studentermedhjælpere, der skal træne en såkaldt model, der kan læse de mange sider.

Styrelsen har i årets løb især været beskæftiget med at finde afsætning for de 100.000 kroner, som N.F.S. Grundtvigs Fond har betroet i vores varetægt med henblik at give støtte til udgivelser, der kan indgå i styrelsens skriftserie. Flere tilsagn er allerede givet til kommende udgivelser, og flere er på vej.

Styrelsen glæder sig over de mange initiativer, årets mange udgivelser om Grundtvig såvel som det gode samarbejde med Grundtvigsk Forum og Grundtvig-Akademiet i forbindelse med fejringen af Grundtvigs fødselsdag i Vartov, som alt sammen bidrager til at opfylde selskabets formål, at udbrede kendskabet til N.F.S. Grundtvig og fremme studiet af hans virke og hans stilling i åndslivet i og uden for Danmark.

Anmeldelser

Den store mand

Freja Lillevang Sørensen

Lone Kølle Martinsen (red.), *Den store mand. Nye fortællinger om Grundtvig*, Gads Forlag, 2022, 352 sider, 349,95 kr.

Antologien *Den store mand* er en rig og facetteret udgivelse, der inviterer både Grundtvigkendere, -nybegyndere og -skeptikere ind i den uudgrundelige mands liv og i særdeleshed efterliv.

At få har haft et efterliv så vidtforgrenet som Grundtvig, betones allerede i Lone Kølle Martinsen (red.) og Katrine Frøkjær Baunvigs forord. Det er således bogens afsæt, at "Grundtvigs styrke som stor mand ikke alene beror på hans faktiske liv, værk og virke – men nok så meget på hans efterliv og på hans mytedannende tiltrækningskraft."

En sådan antologi, der går tematisk til værks, må også have mange kategorier og "Grundtviger", historiske som nutidige, at forholde sig til og forstå sig selv ud fra. Det har *Den store mand* – og det er værket vel bevidst om. At de forestillinger, fænomenet Grundtvig har været og er indspundet af, er farvet af den (historiske) kontekst, den er spundet fra, er således en gennemgående refleksion i *Den store mand*.

Antologien består af 16 kapitler, der er inddelt i seks sektioner: kultur, kunst, politik, religion, samfund og afsluttende essay, som dækker over afdøde Michael Herslunds ufærdige kapitel "Den europæiske Grundtvig", der trods sin korthed formår at samle flere væsentlige pointer i et tværfagligt perspektiv.

Karakteristisk for flere af kapitlerne er interessen for at fremdrage nye erhvervs- og samfundsgrupper, som har influeret Grundtvig og vice versa. Mens bonde- og andelsbevægelsen i knap et århundrede har været synonymt med Grundtvigs virke, graver antologien, hvor den er allerbedst, efter nye geografiske, kulturelle og sociale felter, hvorunder personen eller fænomenet Grundtvig har spillet en rolle.

Med titler som "Den grønne Grundtvig", "Den hedenske Grundtvig" og "Den feministiske Grundtvig" byder antologien ind med bud på kategorier, Grundtvig kan og ikke kan forstås ud fra.

Selv om Grundtvig således bydes op til dans under toner, der ikke har spillet i hans egen levetid, er der (heldigvis) ikke et ønske om at modernisere Grundtvig ved at forsøge at få ham til at passe ind i en nutidig, økokritisk, feministisk dagsorden. Lige så ofte som det modsatte påpeges Grundtvigs utilstrækkelighed, regressivitet og utilpassethed i de moderne politiske agendaer, han gennem tiderne er forsøgt indpasset – som billedet af et helt menneske må tegnes, hvis det skal være troværdigt.

Jeg tillader mig at nøjes med at fremhæve de for mig mest tankevækkende af de 16 kapitler.

Krista Stinne Greve Rasmussen lægger passende for dagen med sit kapitel “Den skrivende Grundtvig”, som beskriver både Grundtvigs egen redigeringsproces og Center for Grundtvigforskningens omfattende projekt, *Grundtvigs Værker*, der på nuværende tidspunkt har indsamlet trykte tekster tællende knap 30 mio. tegn. Kapitlet giver et interessant indblik i Grundtvigs forhold til sine egne tekster – foruden at vække respekt for det enorme editionsfilologiske arbejde, der ligger bag at kortlægge Grundtvigs mastodontiske arbejde.

I kapitlet “Den maritime Grundtvig” argumenterer Kasper Rathjen sikkert og overbevisende for, at den agrare Grundtvig også har en nautisk side, der er blevet underbetonet, formentlig fordi det maritime ikke fyldte meget hos grundtvigianerne – mens det modsatte var tilfældet for “de konkurrerende sjælesørgere i Indre Mission fra slutningen af 1800-tallet”, der her begyndte deres missionsarbejde blandt søfarende i København.

Som Rathjen beskriver, var Grundtvig barn og ung under “søfartsnationens midlertidige kulmination”, den florissante periode fra 1778 til 1807, og tidens store maritimteknologiske fremskridt gik ikke Grundtvigs næse forbi, som Rathjen finder det beskrevet i afhandlinger og artikler fra Grundtvigs hånd.

Han tager udgangspunkt i en af Grundtvigs hyppigt anvendte figurer, havfruen. Figuren optræder bl.a. som symbol for det personificerede Sjælland i *Mands Minde*-foredragene og som billede på hele den danske sjæl i den ottende sang af *Nyaars-Morgen*. Havet fungerer, mener Rathjen, som “en metafor, der skulle bestemme danskernes folkekarakter”, men også som “en mulighed for at skabe mening i en ellers turbulent og uigen-

nemskuelig eksistens”, som Grundtvig eksempelvis beskriver det i *Nordens Mythologi* (1832).

Havmetaforikken er tidligere blevet grundigt behandlet af bl.a. Toldberg (1950) og Auken (2000), hvorfor forfatterens “korrektiv” måske nok ikke er helt så originalt, som det først fremstilles. Alligevel er kapitlet i sin grundige og gennearbejdede opridsning af søfartsnationens vækkelse yderst interessant, fordi den historiske baggrund er med til at sætte en scene for, hvorfor det maritime spillede så stor en rolle for Grundtvigs forståelsesverden og forfatterskab.

Kristoffer Garne kapitel “Den grønne Grundtvig” beskriver højskoleinstitutionens “åndelige bagage” mest indgående ved at dykke ned i analyser af højskolesangbogens grønne eller sorte islæt.

Af selvindlysende årsager kan man ikke tale om klimabevidsthed inden for Grundtvigs livsverden, men ikke desto mindre er spørgsmålet om, hvordan man forvalter den danske kulturarv som led i den grønne omstilling, relevant, ikke mindst i højskoleøjemed, hvor klimabevidsthed, som Garne også skriver, fylder mere og mere på dagsordenen.

I sit kapitel beskriver Garne bevægelsen fra Grundtvigs betoning af, at mennesket er hævet over naturen, i eksempelvis “Et jævnt og muntert, virksomt liv på jord” og “Menneskelivet er underligt” til bl.a. Jakob Knudsens tematisering af naturen som selvstændigt (omend romantisk). “Skal man lede efter en klimabevidsthed i Højskolesangbogen, så ligger den nok i den sans for og glæde over naturens gang, som findes i digtene fra efter århundredeskiftet,” skriver Garne, selv om han også peger på nyere, mere klimakritiske bidrag til sangbogen som Jens Sejer Andersens “Universet var tavst”.

Kapitlet fortjener ros for sin bestræbelse, selv om det er uklart, hvilke kriterier Garne opfatter grøn bevidsthed ud fra. Således beskrives det aldrig, hvorfor de klimabevidste højskolesange som Andersens, der påpeger menneskets skyld i klimakatastroferne og lader Gud uden for regnskabet, ikke er “på omgangshøjde” med de mere mørke økologer, der betoner den ambivalente skillelinje mellem de menneskeskabte og naturskabte klimaforandringer – og om den vurdering er teologisk eller litterært funderet. Kapitlets konklusion lyder ligegyldigt hvad, at der gemmer sig et grønt potentiale i de af højskolesangbogens naturbesyngelser, der med lidt god vilje kan siges at formidle klimakrisens paradoks; at den natur, kulturen har tæmmet, nu vender sig imod kulturen.

Slutteligt må jeg fremhæve hele antologiens politiksektion, da samtlige tre kapitler skiller sig ud.

Jens Lei Wendel-Hansen lægger i kapitlet "Den politiske Grundtvig" ud med at slå fast, at Grundtvigs manglende evner som praktisk politiker et langt stykke ind i sin karriere gjorde ham til en "politisk-diplomatisk katastrofe". Som beskrevet af Wendel-Hansen gjorde Grundtvigs kompromisløse og uforsonlige stil ham til en fjende af de fleste under sin deltagelse i Den Grundlovgivende Rigsforsamling 1848-49 – hvorved det bl.a. lykkedes ham, som den nok eneste danske parlamentariker i historien, at få et lovforslag enstemmigt forkastet. Dog beskriver Wendel-Hansen også Grundtvigs efterfølgende politiske aktivitet i Rigsdagens Folketing, hvor det til en vis grad lykkedes ham at bidrage til egentlige resultater; bl.a. med sin støtte til forslaget om sognebåndsløsning, der vedtoges i 1855. Alligevel er det Wendel-Hansens konklusion, at Grundtvigs resultater var sparsomme, når det kom til at føre konkret og pragmatisk politik, fordi "hans praktiske indlæg var negativt formulerede", og han først sent i sin politiske karriere formåede at henlægge (det værste) kværulanteri og oparbejde en vis grad af samarbejdsvilje.

Samtidig havde Grundtvig, som Wendel-Hansen citerer Christian Flor for at have sagt, "som bekendt, det Uheld, at næsten ingen, selv ikke hans bedste Venner, véd, hvad han mener". Det har betydet, som Wendel-Hansen beskriver, at Grundtvig for moderate venstrefolk og senere en bredere skare har spillet rollen som "en slags dansk politisk pendant til Delfis orakel".

At Grundtvig således har fungeret som skydeskive for den ene politiske holdning efter den anden i historiens løb, uddybes i Ove Korsgaards artikel "Den republikanske Grundtvig", der originalt og overbevisende argumenterer for, at Grundtvig hverken betragtede sig som liberal eller liberalist (eller konservativ for den sags skyld), som diskussionen tidligere har gået, men derimod republikaner – i den latinske forståelse *Res Publica*, "det fælles bedste".

Korsgaard redegør for den afgørende forskel, at "mens individet udgør grundlaget for liberalismens frihedsbegreb, udgør borgeren grundlaget for det republikanske", og netop Grundtvigs ideer om medborgerskab er oplagte at kæde til republikanismens ligevægtede friheds- og fællesskabssyn. Artiklen er oplysende for forståelsen af både den politiske og den filosofiske Grundtvig, fordi selve den "gyldne middelvej", Grundtvig taler om,

bygger på en filosofi, hvor lige dele frihed og patriotisk solidaritet er nødvendige i den samfundsmæssige bestræbelse på at opnå “det fælles bedste”.

Redaktør Lone Kølle Martinsen bidrager selv med kapitlet “Den feministiske Grundtvig”, der udmærker sig ved et fokus på de underkendte grundtvigianske (højskole)kvinder, som tog Grundtvigs ord om ikke kun at “høre, men også føre ordet” til sig med i deres feministiske arbejde. Fra den kendte historie om Grundtvigs støtte til den feministiske forfatter Mathilde Fibiger til den samtidige fynske gårdmandskone Ane Jensen, som fostrede idéen om, at kvinder også skulle på højskole, eller lærerinden Louise Skrike, der forlod Indre Mission for at arbejde dedikeret for den grundtvigianske bevægelse og kvindesagen, bl.a. som underviser på Vrå Højskole.

En interessant pointe er her, at disse kvinder ikke kun er skrevet ud af den almene historie, men også kvindehistorien, dels fordi de virkede i den geografiske periferi af Danmark, dels fordi deres protofeministiske arbejde var knyttet til kristendommen. En instans, der i rødstrømpebevægelsens øjne var indbegrebet af det patriarkat, der måtte gøres op med. Kapitlet stiller ikke så meget spørgsmålet: Var Grundtvig (proto)feminist?, hvilket nok er fornuftigt. Som kapitlet indleder, er mandens eftermæle også her delt i to, og han er blevet kaldt både kvindesagsforkæmper og borgerlig patriark (som Martinsen påpeger, er der også her “grund til at antage, at den radikale historietradition har spillet ind på fortolkningen af Grundtvigs eftermæle for kvindesagen”).

Antologiens pointe om, at fortolkningen af Grundtvig er gennemgående farvet af sin egen historiske kontekst – således også bidragsydernes kontekst – gentages til tider måske nok så tilstrækkeligt kapitlerne igennem, at det som sammenhængende læseoplevelse kan blive lidt trægt. Dog er det en vigtig (selv)bevidsthed, der netop er fin at understrege i en antologi, som går tematisk og ikke kronologisk til værks.

At de diskurser, vi bruger til at forklare verden i dag, havde en anden betydning i Grundtvigs tid, er en grundlæggende pointe i *Den store mand*, som yder originale og indsigtfulde bidrag til historien om fænomenet Grundtvig.

Som læser sidder man på mange måder oplyst forvirret tilbage efter endt læsning – dog ikke negativt forstået, snarere som resultat af den samtale, et udvalg af nutidens Grundtvig-forskere har haft med Grundtvigs man-

gestemmige og til tider modsatrettede liv og efterliv. Antologien giver et nuanceret portræt af en stor mand, hvis kværulantiske, polemiske og moralsk ambivalente sider ikke bliver nedtonet. Ambivalensen får modspil af de parallelle historier om Grundtvigs arvtagere, hvis projekter som oftest træder tydeligere frem og løfter *Den store mand* i sin sammensatte fortælling om en "arv, der bliver ved med at kaste nyt fra sig".

Grundtvigs skolevej

Merethe Roos

Thorstein Balle, *Grundtvigs skolevej. Bidrag til en forståelse av fenomenet 'Grundtvigs virkningshistorie' - belyst gjennom begrebsanalyse og empiriske undersøkelser af Grundtvigs virkning i folkeskolen i perioden 1930 til 1960*, Aarhus, Aarhus Universitets Forlag 2022, 499, 95 kr.

I boka *Grundtvigs skolevej. Bidrag til en forståelse av fenomenet 'Grundtvigs virkningshistorie' - belyst gjennom begrebsanalyse og empiriske undersøkelser af Grundtvigs virkning i folkeskolen i perioden 1930 til 1960* undersøker Thorstein Balle Grundtvigs innflytelse på den danske folkeskolen. Balles tese er at Grundtvigs virkningshistorie i folkeskolen i tidsperioden som er angitt er betinget av ulike former for bruk, eller med andre ord, ulike “Grundtvig-figurer”. Disse “Grundtvig-figurene”, som kommer i tillegg til den “historiske” Grundtvig (1783-1872), bestemmes som “teksten Grundtvig”, “symbolet Grundtvig”, “resepsjonen Grundtvig”, “Grundtvigs arvtagere” og “konstruksjonen Grundtvig”. Ingen av disse Grundtvig-figurene er entydige. For eksempel er “teksten Grundtvig” forutsatt av at Grundtvig utviklet seg gjennom forfatterskapet, og at Grundtvigs tekster brukes forskjellig avhengig av hvem som bruker tekstene. Likeens er “resepsjonen Grundtvig” bestemt hva hvem som fortolker.

Og med dette utgangspunktet er Balles formål først og fremst å undersøke hvordan Grundtvigs anvendes inn i folkeskolen i årene mellom 1930 og 1960, eller med andre ord: hvordan Grundtvigiansk tankegods har blitt en del av skolens strukturer, lovbestemmelser, faglige innhold og verdier. Undervisningsminister Jørgen Jørgensen (1888-1974), som hadde avgjørende innflytelse på danske skolelover på 1930, -40 og -50-tallet, får dermed stor betydning i Balles bok. Forfatteren går grundig til verks i diskusjonene av Jørgensens betydning som lobbyist, folketingsmedlem og undervisningsminister, på bakgrunn av grundige analyser av en rekke tekster. Det metodiske grepet er basert på ti diskursmarkører som kan identifisere en grundtvigsk skoletenkning, “etableret på grundlag af en tolkning av så vel Grundtvigs grundopfattelser som den grundtvig-kold-

ske skoletradition" (s.158). Disse ti diskursmarkørene er 1) livsopplysning, 2) det hele mennesket, 3) det levende ord, 4) historisk-poetisk undervisning, 5) levende vekselvirkning, 6) opplevelse og opplysning, 7) fellesskap av individer, 8) skolen som hjemmets forlengelse, 9) troen er ikke en skolesak og 10) lokal og individuell frihet i forhold til staten. På samme måte identifiseres åtte diskursmarkører for å kunne spore mulig påvirkning på lærerutdannelsen: 1) forestillingen om seminarlederens personlige og karakttermessige utvikling, 2) forestillingen om at det eksisterer en særlig dansk lærerutdanningstradisjon, 3) forestillingen om at lærerutdannelsen skal være særlig rettet mot klasselæreren, 4) nedprioritering av eksamen eller karakterer, 5) innrømmelse av stor frihet for det enkelte seminar, 6) manglende elitisme, 7) folkelæreridealet og 8) selvstendighet fremfor kontroll og påhør (s 442-444). Disse diskursmarkørene gir et gode grunnlag for å kunne drøfte dimensjonene i den grundtvigianske innflytelse i den undersøkte perioden, i dansk politikk så vel som i den praktiske utdannelsen av lærere. Balles argumentasjon for hvordan grundtvigianske tanker, ideer og verdier har preget dansk skolepolitikk og undervisningstradisjon i en avgjørende periode i det 20. århundre blir dermed transparent, og gir leseren mulighet for å gjøre seg opp sine egne meninger om forholdet mellom empiri og konklusjon. Boka har også et "omriss" av Grundtvigs virkningshistorie i perioden fra 1960 til i dag, men dette er mer som et appendiks å regne, og når ikke opp til nivået av grundighet som preger bokas hoveddel.

Balles store og monumentale verk (boka teller totalt over 600 sider) har sine sterke og mindre sterke sider. En av de sterkeste er allerede antydnet over, en imponerende grundighet kombinert med et metodisk rammeverk som tydeliggjør sannsynlige (og ikke sikre) påvirkninger. Denne sannsynligheten, som er et bærende premiss i Balles verk, er og bør være (men er ikke alltid) et grunnpremiss i all humanistisk vitenskap. Kombinasjonen av diskursmarkører og grundighet er dermed forbilledlig. En annen styrke ved boka er den imponerende oversikt Balle viser over tidligere analyser og undersøkelser av Grundtvig, og evnen til å sette disse analysene inn i større systemer.

Men i grundigheten ligger også bokas mindre sterke sider. Lest med norske øyne er dette en vanskelig tilgjengelig bok, fordi den forutsetter en inngående kjennskap til dansk historie. historiefortolkning og grundtvig-resepsjon som neppe kan forventes å eksistere utenfor de mest innvidde

kretser. Slike kretser må forutsettes å være betinget av nasjonale diskurser, ikke minst gitt Grundtvigs store betydning for det danske nasjonalnarrativ og danske nasjonalmyter. Bokas vanskelige tilgjengelighet forsterkes av Balles hang til å bruke forkortelser, både på figuranter og metodiske grep. Her brukes forkortelsene GV, GDM, GDML og JJ (for å nevne noen svært få) med den største selvfølgelighet, og leseren må stadig minne seg selv på at bokstavene (i dette tilfellet) betyr Grundtvigs virkningsforhold, Grundtvigske diskursmarkører, Grundtvigske diskursmarkører på lærerutdanningsområdet og Jørgen Jørgensen. Slike forkortelser forvirrer mer enn det forenkler, særlig når de er brukt i den utstrekning som Balle gjør i denne boka. Balles utgivelse blir også utilgjengelig gjennom at det er valgt et avhandlingsformat heller enn en narrativ framstilling. Dette gis for eksempel ved at problemstillinger deduseres fram, heller enn at de diskuteres kontekstuellt. Det kan også stilles spørsmål ved den metodiske tilnærmingen, selv om den (som nevnt over) fungerer godt. Hvorfor brukes diskursmarkører, og ikke pragmatiske tilnærminger (som for eksempel Quentin Skinners teorier) eller begrepshistorie ala Reinhart Koselleck? De metodiske valgene burde vært begrunnet bedre enn hva som gjøres i denne boka.

Disse innvendingene hindrer imidlertid ikke inntrykket av et svært solid og grundig verk basert på imponerende og transparente analyser. Boka kan stimulere til videre diskusjoner av hva som har påvirket og påvirker dansk skole.

Højskoler for folket

Henrik Yde

Ove Korsgaard, *Højskoler for folket*, Aarhus Universitetsforlags serie “100 danmarkshistorier”, 2023, 100 sider, 129,95 kr.

Højskoler for folket er et bind i serien “100 danmarkshistorier”, der udgives af Aarhus Universitetsforlag i form af 100 bøger a 100 sider.¹ Her fortæller forskere “i et lettilgængeligt sprog” om danmarkshistoriens vigtigste begivenheder. De enkelte bind udkommer i bogform, som lydbøger og på forskellige digitale platforme. Og man kommer vidt omkring i overkommelige bidder fra den sidste viking (1066), over bajersk øl (1847) til Slaget på Grønttorvet (1918) – og meget mere.

Det var oplagt at bede Ove Korsgaard, der har et omfattende forfatterskab om folkeoplysningshistorie bag sig, om til denne serie at skrive om højskolebevægelsen. På sine egne præmisser giver bogen udsyn over en mental udviklingshistorie (med Korsgaards ord “en transformationshistorie”) fra den nationale rejsning under de slesvigske krige frem til ungdomsoprøret, folkeafstemningen i 1972 om EF, 1970’ernes politiske vækkelse til nutidens selvudviklingskurser.

Bogen indeholder tankevækkende refleksioner over demokrati, højskoleledelse versus akademisk dannelse og humanioras krise. Den rummer også gode miniatureportrætter af Christian Flor, Christen Kold, Ludvig Schrøder, senere om Hal Koch, Kaj Thaning, Vilhelm Nielsen og andre grundtvigske koryfæer.

Om Grundtvigs egne højskoleskrifter 1836-47 og senere hedder det i al korthed, at de ikke rummede “én samlet vision, men var en række forskellige udkast og planer om en højskole”.

Det er en noget stedmoderlig og ikke ganske retvisende behandling af disse skrifter. I skiftende samtidspolitiske (forfatningspolitiske, skolepolitiske og udenrigspolitiske) situationer kredser Grundtvig i dem alle om, hvorledes en ny type højere læreanstalt kunne danne myndige statsborgere

¹ På 100danmarkshistorier.dk findes noter og litteraturliste til bogen.

og selv udgøre en forskole til aktiv deltagelse i det politiske liv, ikke mindst det repræsentative i stænderforsamlingerne, senere på Rigsdagen.

Det undrer også, at Korsgaard kolporterer forlydendet om, at Grundtvig i sin tale til de unge kvinder på Marielyst Højskole i 1868 skulle have advokeret for kvinders deltagelse i det politiske liv i dette begrebs moderne forstand. Hvad Grundtvig ønskede sig af kvinderne, var dog ikke, at de gennem kvindelig valgret eller lignende selv skulle gå ind i offentlig politik, derimod at de skulle gøre 'hjertelig' indflydelse gældende derhjemme, gennem deres *mænd*.

Og nu vi er ved kvinderne: Om Mathilde Fibigers lille brevroman *Clara Raphael* fra 1850 hedder det, at den "betragtes som den første kvinde-sagsroman i Danmark"; og det er sandt, at den, ikke mindst i grundtvigske kredse, ofte betragtes sådan. Imidlertid er den det ikke. Det er derimod Ludvig Holbergs roman *Niels Klims underjordiske rejse* fra 1741, der i øvrigt har anderledes radikale visioner end Fibigers (og Grundtvigs) om kvindens ligestilling med manden.

På bogens bagside præsenterer forlaget Korsgaard som "dansk højskole-verdens grand old man". Uden at forklejne Korsgaards omfattende CV så har han dog ikke siden 1991 beskæftiget sig med praktisk højskolearbejde, men navnlig med sit forfatterskab og en karriere på DPU. Og der kunne nævnes andre nulevende kandidater til titlen som højskolens *grand old man* (eller *woman*); men nogen beskyttet titel er det jo ikke.

Bagsidens symbolisering af forfatteren modsvares imidlertid af en vis selvsymbolisering i bogen: Korsgaard minder gentagne gange om, at han og hans familie udgør det tredje og fjerde led i en ubrudt succession af grundtvigske morsingboer, der ikke betragtede København, men Askov som landets hovedstad.

Når Korsgaard således væver sin egen slægtshistorie sammen med højskolebevægelsens historie – altså de *grundtvigske* højskolars historie – bliver det en personlig og engageret bog, og det er dens styrke.

Svagheden er, at andre dele af højskolehistorien (f.eks. Luthersk Missions højskole i Hillerød, Indre Missions i Børkop og Rønne) i forskellig grad underbetones eller forties. Mest påfaldende er det, at højskolen med tilhørende efterskole og kostgymnasium i Oure, som i dag udgør landets største højskolemiljø, men falder uden for den grundtvigske tradition, forbigås i tavshed.

Fætre og fjender?

Nicolai Røge

Jens Rasmussen, *Grundtvig og Mynster. Fætre og fjender*, Aarhus Universitetsforlag 2023, 264 sider, 179,95 kr.

Jens Rasmussen har med egne ord begået et psykologisk drama i sin seneste bog. Selv om dramaet nok kun for alvor kan få pulsen op hos den kirkehistorisk interesserede læser, er der en sandhed i Rasmussens beskrivelse. Bogen tager nemlig to af de væsentligste skikkelser fra det 19. århundredes danske kirkeliv under behandling. Det er der for så vidt hverken noget nyt eller dramatisk i; det interessante er, at Grundtvig og Mynster i bogen behandles under et, idet deres forhold forsøges belyst på et personligt og professionelt plan.

Bogens anliggende er at tage læseren med ind i et forskningsområde, der ifølge Rasmussen ikke tidligere er belyst: spændingsfeltet mellem de to teologiske personligheder. Rasmussen går indledningsvist systematisk til opgaven ved at fokusere sin undersøgelse på ni udvalgte "stridspunkter", der inddrages, fordi de fik betydning for dannelsen og udviklingen af det, der senere blev til folkekirken.

Denne fremgangsmåde er til gavn for undersøgelsen, fordi den på den måde kommer til at inddrage sager og materiale fra perioden omkring 1819 til Mynsters død i 1854. Samtidig sikrer udvælgelsen, at forholdet mellem de to personligheder belyses i det bredest mulige omfang, fordi sagerne udspringer af teologiske, liturgiske, homiletiske, filosofiske og rent personlige uenigheder.

Undersøgelsen begrænses dog ikke til de tos liv med hinanden. Bogens femte – og sidste – del foretager således en ekskurs, der sætter fokus på de to teologers receptionshistorie. Således bliver det, uden at det siges direkte, et af bogens væsentligste formål at forsøge at trække biskop Mynster ud af den skygge, som Grundtvig og grundtvigianerne har placeret ham i – og dertil selvfølgelig, at Mynsters eftermæle blev præget af den medfart, han fik efter sin død, da Søren Kierkegaard reagerede på H.L. Martensens glorificerende mindetale over ham. Dertil kommer, at Mynster i almin-

delige kirkehistoriske fremstillinger ofte er blevet skildret unuanceret som statskirkens forældede jernarm, der selv i sin samtid arbejdede sig ind i historiens skyggesider. Dette ikke mindst på grund af hans fremfærd under 1840'ernes baptistsag, der netop bekræftede denne opfattelse.

Derfor er det i udgangspunktet interessant, at han og Grundtvig nu forsøges sat – tilnærmelsesvist – ligeværdigt over for hinanden, så de med deres ageren i de sager, som bogen har udvalgt, kan tale for sig selv og blive forsøgt vurderet i højere grad ligeværdigt og set på med samtidens øjne.

Et af de steder, hvor det lykkes bedst, er ved en sammenstilling af to påskeprædikener fra 1823, hvor forskellene og lighederne mellem de to teologer Grundtvig og Mynster træder tydeligt frem. Ved selv at lade dem tale bliver Grundtvig fremstillet som digterprædikanten, hvis forkyndelse udspringer af menighedens trosvirkelighed, mens Mynster i højere grad er dogmatikeren og apologeten, der griber tilbage til syndefaldet for at anskueliggøre opstandelsens virkelighed. Alligevel danner de to fælles front mod rationalismen.

Det samme gør sig gældende i en senere sammenstilling af prædikener fra både Mynster og Grundtvig i anledning af Rigsforsamlingens åbning i 1848. Ved at sammenligne deres prædikener kan Rasmussen således konstatere, at de to – trods deres grunduenigheder om statskirkens konstruktion og frihedsgrader – var enige om, at en ny kirke under grundloven fortsat skulle stå i et tæt forhold til staten.

Denne konstatering bruges i bogen som et springbræt til en videre undersøgelse af deres ageren under forhandlingerne om grundlovens kirke- og religionsparagraffer, hvilket dokumenteres fyldestgørende med eksempler og forslag fra begges hånd. Det er her, at undersøgelsen har sin styrke: Når læseren inviteres med ind i det kirkehistoriske maskinrum, og fremstillingen dokumenterer sine påstande med konkrete eksempler fra kildematerialet.

Mindre vellykket er det, at Rasmussen meget ofte forlader hovedlinjen tilsyneladende uden anden hensigt end at demonstrere sin viden på andre områder. Ligesom man som læser forvirres over de utallige uklare og noget formålsfattige henvisninger til Rasmussens egne tidligere udgivelser. I det hele taget er mange passager svære at finde sammenhæng i. Det er ærgerligt, da det forringer læseoplevelsen markant og tilslører den forskningsmæssige klarhed, som bogen ellers havde til hensigt at skabe.

Den dokumentationsmæssige slingrekurs i fremstillingens kildebehandling sætter også sit præg på et af bogens hovedanliggender: at Grundtvig og Mynster ikke bare var samtidige teologer, men også fætre, jævnfør titlen. Familierelationen udfoldes fra bogens første sider, hvor Rasmussen beskriver, hvordan de to gennem Grundtvigs mor og Mynsters stedfar indgik i en familiemæssig relation med hinanden. På den baggrund er det bogens udgangspunkt, at slægtskabet stiller de to i et særligt forhold til hinanden – og at den personlige relation også har en påvirkning af deres professionelle virke.

Problemet er imidlertid, at Rasmussen aldrig får godtgjort, hvordan familierelationen havde betydning for Grundtvig og Mynsters forhold. Nok bliver det beskrevet, hvordan opvæksten gav dem en form for fælles udgangspunkt, men det bliver ikke dokumenteret, om og hvordan det har haft en betydning for dem at være relateret. Samtidig bliver det heller aldrig overbevisende godtgjort, om de to reelt har anset sig som fætre, hvilket må opfattes som en væsentlig mangel, når det antydes som selve udgivelsens formål.

Det samme gælder til dels titlens andet led: at de var fjender. Rasmussen forsøger fra begyndelsen at give en karakteristik af de tos personligheder ved at anvise årsager til, at de blev, som de blev. Men det hele ender i overfladiske og psykologiserende spekulationer, der uden at henvise til et egentligt kildemateriale skal begrunde den sindsrædselige forskel mellem Mynster og Grundtvig med forskelle i deres barndom. Antagelsen synes at være, at Mynster blev statskirkens forsvarer, fordi han voksede op i et stift og strengt pietistisk hjem, mens Grundtvig omvendt blev frihedens stemme, fordi hans barndom i præstegårdsidyllen var anderledes tryk.

Rasmussen holder stædigt fast i denne tanke, men forstyrrer desværre hele bogen med denne idé. Nærværende anmelder tror heller ikke, de to brød sig synderligt om hinanden, men problemet er, at fjendskabet oversvømmer undersøgelsen, fordi forfatteren konsekvent forholder sig hypotetisk til overvejelserne om, hvad Grundtvig og Mynster har tænkt om hinanden eller haft af motiver til at handle, som de gjorde. Dette afsløres gennem forfatterens gentagne brug af ordet "formentlig". Eksempelvis beskrives det i gennemgangen af baptistsagen, hvordan Grundtvig agerede som bisidder i den tjenestesag, der blev indledt mod P.C. Kierkegaard, fordi denne nægtede at tvangsdøbe baptisternes børn. Denne iagttagelse er i sig selv kirkehistorisk interessant, men betydningen fortøner sig, fordi

det samtidig bemærkes, at Grundtvig med sin funktion “formentlig” har irriteret Mynster.

Noget lignende opstår i forbindelse med en redegørelse for Mynsters officielle taler ved Christian den 8.s død, både ved sørehøjtideligheden på Amalienborg og ved begravelsen fra Roskilde Domkirke, og dernæst beskrivelsen af, hvordan Grundtvig, adspurgt af enkedronning Caroline Amalie, stod i spidsen for en privat mindehøjtidelighed for den kongelige familie, hvortil han digtede en række salmer.

Her fremvises helt relevant forskellen på de to teologer: Mynster som det officielle Danmarks ritualforvalter og Grundtvig som det underliggende nybrud. Alligevel skal det samtidig fremhæves, hvordan Grundtvigs tætte relation til enkedronningen “formentlig” ikke har passet Mynster, selv om denne iagttagelse på ingen måde dokumenteres, hvorfor bestræbelserne på at fremhæve det påståede fjendskab skygger for den kirkehistoriske formidling.

Fjendskabet bliver altså nok, som det allerede er velkendt i den eksisterende forskning, begrundet gennem de mange offentlige og professionelle sammenstød, som Mynster og Grundtvig havde med hinanden, men man savner igen og igen dokumentation for det personlige fjendskab – eller had – som Mynster og Grundtvig angiveligt skulle have næret for hinanden. Dermed efterlades man som læser med det indtryk, at Grundtvig og Mynster nok var rygende uenige, men at det egentlige fjendskab mest af alt fremskrives af forfatteren. Og hvad er et fjendskab i det hele taget? Det forholder bogen sig ikke til.

På mange måder sammenstiller *Grundtvig og Mynster. Fætre og fjender* det, der tidligere er skrevet om både Grundtvig og Mynster, og krydrer det med elementer af nyt stof, der tjener til at fremhæve forskelle og ligheder mellem de to teologer. Når det fungerer, kaster bogen nyt lys over forholdet mellem Grundtvig og Mynster, og Rasmussen viser, at det professionelle forhold mellem de to er en væsentlig nøgle til at forstå strømningerne i deres samtid. Imidlertid præges fremstillingen som sagt af en grundlæggende uklarhed om familierelationen og fjendskabets karakter. Med andre ord bliver selve titlen bogens værste fjende.

Grundtvig og det evige

Inger Marie Solveig Lysebjerg Nissen

Henning Nørhøj, *Grundtvig og Det Evige*, Eksistensen, 2022, 179,95 kr.

I 150-året for Grundtvigs død kunne en bog om Grundtvigs forståelse af det evige nok være på sin plads. Nørhøjs erklærede formål er dels at reformulere Grundtvigs opfattelse af det eskatologiske i kristendommen – dels at sætte Grundtvig i forhold til nutidens spørgen og søgen.

Efter en længere indledning er bogen delt op i seks kapitler, som hver især behandler et aspekt af emnet og bærer sigende titler, de fleste hentet fra Grundtvigs salmedigtning.

Indledning

Som en hilsen til jubilæumsåret begynder indledningen med en beskrivelse af Grundtvigs begravelse, som leder over til en kort analyse af Grundtvigs sidste digt, "Afsked". Dette bliver Nørhøjs afsæt til en introduktion til hovedemnet for bogen. Nørhøjs første pointe er, at Grundtvigs tanker udtrykkes i billeder og poesi. Hans billedverden hentes både i kristendom og bibel og i den nordiske mytologi, og sammenvævningen af de to er et af Grundtvigs særkender. En anden pointe er, at Grundtvigs tanker om det evige aldrig bliver systematik eller lære, men et budskab. Dette er nyttigt at have i baghovedet, når bogen læses, idet læseren ikke må forvente en systematisk, dogmatisk lærebog.

Nørhøj mener, at vores kultur mangler billeder og sprog for det evige, og hans spørgsmål lyder derfor, om Grundtvigs billeder og sprog kan gøres gældende i dag. Ifølge Nørhøj tales der i moderne teologi og filosofi sjældent om "det evige". Her fremhæver Nørhøj Dorthe Jørgensen, som taler om døden som en forvandlende overgang til en åndelig dimension og menneskers søgen efter noget, der rækker ud over tid og sted. Evigheds-erfaringer kan ske i det små, i glimt, som erfaring af skønhed og mening.

Nørhøj angiver nogle af sine hovedinspirationskilder, nemlig en artikel om Grundtvigs eskatologi af C.I. Scharling (*Grundtvig-Studier 1950*) og Niels Henrik Gregersens bog *Ind i fællesskabet* fra 2021.

Efter en kapiteloversigt rundes af med en forbilledlig kort fremstilling af Grundtvigs liv.

Kapitel 1: *Hvad er sand kristendom – og hvorfor er kristendommen sand?*

Kapitlet giver en indføring i Grundtvigs centrale tanker om kristendommen – om hans kamp mod rationalisme og bibelkritik, om hans inspirationskilder, hans baggrund i romantikken og hans opgør med den; om hans forskellige perioder. Om hans arbejde med nordisk mytologi og dens store betydning for hans anskuelser og billedsprog; om hans mageløse opdagelse og kirkelige gennembrud, om hans salmearbejde og inspirationen fra andre kirkesamfunds traditioner, særlig den græske og den engelske, men også fra luthersk tradition.

Omdrejningspunktet er den grundlæggende tanke, at kristendommens sandhed måtte have et fast fundament, som syntes at smuldre med bibelkritikken. Det faste fundament finder Grundtvig i dåben og i den beken-delse, som udtrykker troen, som har båret menigheden og dermed kirken gennem århundrederne.

Nørhøj mener, at myten er trængt tilbage i moderne kristendomsforståelse, som inspireret af Bultmanns afmytologisering vil gøre kristendommen eksistentiel og forstå Bibelens ord “bag om” mytens sprog. Grundtvig vil også gøre kristendommen vedkommende og nærværende, men går den modsatte vej og taler mytisk-poetisk. Han er stærkt fascineret af Ragnarok-myten og den nordiske mytologis billedverden i det hele taget. Samtidig er han optaget af det eskatologiske og finder stor inspiration i Johannes’ Åbenbaring. I Nordens mytologi ser han spejlinger og symboler på det, der skal komme. Her finder han også kampmotivet, som bliver vigtigt for ham. Digtet fra 1822 ved moderens død er et eksempel på sammenvævingen af kristen forventning og nordisk billedverden.

I forsøget på at indkredse Grundtvigs særlige opfattelse og udtryk ind-drages salmer som “Velkommen igen, Guds engle små”, “Tør end nogen ihukomme”, “Herren han har besøgt sit folk” og “Denne er dagen, som

Herren har gjort”. Mod slutningen af kapitlet kan Nørhøj konkludere: “Det evige er i menigheden, idet Helligånden, Guds Ånd, skaber forbindelse mellem himmel og menighed, så nutid og fremtid smelter sammen i den kultisk-sakramentale oplevelse” (45).

Kapitlet giver også en fremstilling af Grundtvigs inspiration fra Irenæus og hans møde med de oldkirkelige græske salmer. Menneskets skabelse i Guds billede er udgangspunktet for en forståelse af frelsen som en fuldendelse af menneskelivet ved genoprettelse af det skabte. Det er også i sit arbejde med den græske tradition, at Grundtvig får en ny forståelse af gudstjenesten som et drama, hvor frelseshistorien bliver nutidig virkelighed. Kapitlet sluttes med en gennemgang af salmen “Søndag morgen fra de døde” som et udtryk for denne særlige tanke, at opstandelsen i og med gudstjenesten sker på ny hver søndag.

Kapitel 2: *Dødens overvinder*

Her handler det om nedfarten til dødsriget, der som et led i trosbekendelsen er nødvendig for Grundtvig at forstå, og han kæder den sammen med dåben. Endnu en gang findes inspiration hos Irenæus, der bruger nedfarten som bevis for legemets opstandelse. Derudover er nedfarten stærkt beskrevet i den angelsaksiske kristendom, som Grundtvig møder gennem sine studier og på englandsrejserne i 1829-31.

Kapitlet indledes med en beskrivelse af Joakim Skovgaards billeder i Viborg Domkirke og hans store lærred “Kristus i de dødes rige”. Disse sammenkædes med Grundtvigs salme “I kvæld blev der banket på Helvedes port”, som netop er en gendigtning af Kædmons oldengelske digt om nedfarten til dødsriget. Det er en gennemgang af denne salme, der udgør kapitlets tyngdepunkt.

Nørhøj går ind i en overvejelse om, hvorvidt hele denne mytologisk-poetiske tilgang, som vil gøre trosbekendelsens ord til nutidig virkelighed, egentlig kan tale til moderne mennesker, hvis verdensbillede ikke indeholder Himmel og da slet ikke Helvede. Men der er en længsel efter “det, der er større”, eller måske det evige.

I et indskudt afsnit rundes den dåbsdebat, som blev igangsat ved Liturgikommissionens arbejde, og spørgsmålet, om barnet/dåbskandidaten først i og ved dåben bliver “Guds barn”. Nørhøj giver et kort rids af

dåbssyn og menneskesyn hos hhv. Grundtvig og Luther, hvor Grundtvig er kritisk over for arvesyndslæren ud fra sin opfattelse af menneskelivet som skabt og bevaret efter faldet. Guds billedligheden udgør menneskets muligheder: Derfor kan Gud kalde på 'Adam', og han kan høre kaldet. Mennesket er lænket af dødens magt, og Kristus er befrieren. Ved Kristus frigøres menneskets medskabte muligheder, og det kan igen leve i tro, håb og kærlighed som før faldet.

Helvede kan måske ikke forstås som et sted, men leddet om nedfarten til dødsriget er en logisk konsekvens af forkyndelsen af frelsen. Den stemmer ikke overens med tanken om evig fortabelse for dem, der levede, før Jesus kom. Der er sandhed i billedet af nedfarten, og det kaster lys over vores liv, giver trøst. Derfor mener Nørhøj godt, at vi kan synge salmen "I kvæld blev der banket på Helvedes port" i dag, fordi den har overbevisningskraft, også i nutiden, som en "forkyndelse af Guds muligheder, som sprænger menneskelige begrænsninger".

Kapitel 3: *Søndag morgen fra de døde, Jesus sejrrig opstod!*

Kapitlet tager udgangspunkt i en prædiken fra 1825, hvor Grundtvig kritiserer pietisme og ortodoksi for at fokusere på Jesu lidelse og død frem for opstandelsen og himmelfarten. De er forudsætningen for, at Kristus kan være nærværende i nutiden gennem sin Ånd og sit Ord. Opstandelsen er et levende håb for enhver døbt, som netop i sin dåb er blevet genfødt til det håb. Det er Grundtvigs klare overbevisning, at det er den opstandne Jesus, som tager imod dåbsbørnene, er til stede i gudstjenesten og særlig ved dåben er handlingens subjekt – gennem sit ord: "Jesus som den opstandne er til stede i sin menighed som 'det levende ord'" (74).

Nørhøj udlægger Grundtvigs tanke om dåben som en pagt mellem den døbte og den opstandne og mener, at den overflødigdgør diskussionen, om man "bliver" et Guds barn: "I dåben får barnet den identitet at være det, det allerede er i Guds øjne" (75). Mennesket genfødes i dåben til sin medskabte bestemmelse: "et liv under syndernes forladelse" (do.).

Der gives gennemgange af salmerne "Herren af søvne opvågned, opsprang" og "Kom, lad os tømme et bæger på ny". Nørhøj mener, at Grundtvig tager det kosmiske perspektiv til sig: Det handler om hele skabningens forløsning, og påsken er en kosmisk sejr. Gennem sine studier af græ-

ske hymner og mødet med den græsk-ortodokse tankegang og liturgi er Grundtvig nået til sin særegne overbevisning: Søndag gentages kampen mellem liv og død, mellem Kristus og djævel. Gudstjenesten er et drama, hvor frelseshistorien gentages, opstandelsen sker, og frelsen bliver nutid.

Det er vigtigt for Nørhøj, at opstandelsen betyder nyt liv og mod til dagligdagen. Gudstjenestens oplevelse eller erfaring af frelsen, nåden, opstandelsen, alt, hvad vi får gennem troen – giver mod og håb, som gør os i stand til at leve dagliglivet i kærlighed. Martin A. Hansens fortælling "Påskeklodden" bruges som eksempel.

Kapitlet munder ud i spørgsmålet om, hvordan det forholder sig med opstandelsestroen i dag. Ifølge Nørhøj kan opstandelsen nok kun formidles i et mytisk-poetisk sprog, som taler "fra tro til tro" (84). Men den er også en virkelig hændelse i tid og rum, som i Jesus fra Nazarets historie ligger mellem hans lidelse og død og hans tilsynkomst. Ud af opstandelsestroen opstod kirken, historisk. Men opstandelsens under er et møde mellem det tidlige og det evige, som kun kan formidles i et mytisk-poetisk sprog. Nørhøj afviser den tanke, at den også kun "sker" i sproget, og fastholder opstandelsen som en historisk begivenhed. Noget andet er, hvordan den bliver virkelig for os. Her vil Nørhøj helst kun tale om håbet og det fornyede mod til livet, som opstandelsestroen giver.

Kapitel 4: *Rejs op dit hoved, al kristenhed*

Her vil Nørhøj undersøge det særlige i Grundtvigs tolkning af Kristi genkomst og Guds riges virkelighed med udgangspunkt i nogle prædikener af Grundtvig samt salmegennemgange. Særlig "Rejs op dit hoved, al kristenhed" som den centrale salme om genkomsten og om Guds riges nærvær gennem salmerne "Vidunderligst af alt på jord" og "Midt iblandt os er Guds rige".

Genkomsten opfattes som en fremtidig begivenhed, og Grundtvig tænker sig søndag som også genkomstens dag. Men allerede i nuet, det vil sige i gudstjenestens nu, mødes fortid og fremtid. Grundtvig bruger billeder, der tydeliggør, at det, der skal komme engang, også møder os som nutid. Atter trækker han på den nordiske mytologi og særlig Ragnarok-myten, iblandet bibelske billeder – hvor særlig Johannes' Åbenbaring, kap. 8 og 9, står stærkt frem. I Grundtvigs poetiske fremstilling bliver der tilsyne-

ladende ikke plads til domshandlingen. Det jordiske og det himmelske bliver ét. Det er grundlæggende en sejr, noget at glæde sig til og se frem til som kristne. Det er det store håb, som skal synges ind i menigheden, og her har Grundtvigs billedrige salmer ifølge Nørhøj stadig utrolig stor værdi i vores tid, hvor den kristne eskatologi ikke er så fremtrædende, hverken i teologi eller salmedigtning.

Kapitel 5: *At sige verden ret farvel*

Salmen "At sige verden ret farvel" kan ifølge Nørhøj være skrevet som direkte modsvar til Oehlenschlägers "Lær mig, o skov, at visne glad" og dennes tanke om, at mennesket af naturen kan lære at gå døden i møde med glæde. Nørhøj finder en parallel til nutidens forhold til døden, hvor Grundtvigs syn stadig er en modsigelse af døden som en ikke blot uafvendelig, men naturlig afslutning, som man bør forsones sig med.

Her understreger Nørhøj Grundtvigs velkendte diktum om, at hans grundlæggende modsætning er den mellem liv og død. Døden er en fjende, og man skal ikke, som det romantiske ideal i tiden, blive ven med den eller imødesee den med glæde. Livet ved Kristus skal sejre, og det er det, som skal være trøsten for den, som ser døden i øjnene.

Kapitel 6: *Så af det hele, som Gud har skabt, går kun fortabelsens æt fortabt*

Fortabelsen som mulighed kan Nørhøj ikke rigtig finde udtrykt hos Grundtvig, men de berømte linjer fra salmen "Du, som går ud fra den levende Gud", der står som overskrift for kapitlet, problematiseres. Nørhøj finder hos Grundtvig først og fremmest den tanke, at Gud vil fuldende sin skabelse, genrejse det fortabte og forvandle og forny hele sin verden. Hvad fortabelsen består i, kan ikke bestemmes.

Herfra går kapitlet over i en fremstilling af Grundtvigs mellemværende med romantikken, som han på en gang er dybt påvirket af og tager flere opgør med på baggrund af sin teologiske udvikling.

Der afsluttes med overvejelser over Grundtvigs "brugbarhed" i dagens forkyndelse og liturgi.

Pointer fra hele bogen

Grundtvigs billedsprog var stærkt inspireret af nordisk mytologi såvel som bibelske billeder. Han var meget optaget af eskatologi, forventningen om de sidste tider og Kristi genkomst – men altid med fokus på det håb, som det skal vække i menigheden nu.

Han kom efterhånden frem til sin særlige opfattelse af gudstjenesten som brændpunkt, det sted, hvor evigheden møder tiden – hvor både opstandelse og frelse opleves som nutidig virkelighed. Dette må formidles i et stærkt billedsprog, hvor Nørhøj synes at mene, at Grundtvig har fundet den rette "formel".

Det skal nutidens teologer og præster/liturger lade sig inspirere af, så det sprog, der bruges i gudstjenesten, kan leve op til kravet om at åbne Guds virkelighed for moderne mennesker, så de erfarer Guds nærvær i fællesskabet.

Formalia

Teksten skæmmes af en del trykfejl og kunne nok have brugt en ekstra redaktion. Der er flere gentagelser af pointer med næsten samme ordlyd, og så er der særlig én uheldig fejl, hvor der tales om den bibeltekst, der har givet anledning til forestillingen om Jesu nedfart til dødsriget, nemlig 1 Pet 3,19-20. Her s. 71: "Første Petersbrev kapitel 3 er sekundær, altså en senere tilføjelse som ikke skyldes Paulus selv." Mig bekendt har ingen foreslået, at Paulus skulle være forfatter til Petersbrevene.

Salmehenvisninger er helt overvejende til Den Danske Salmebog fra 2003 ligesom citater/uddrag. Enkelte steder, særlig hvor salmens tilblivelseshistorie refereres, citeres fra/henvises til *Sangværket*. Da en central pointe i bogen er gudstjenestens betydning som berøringspunkt mellem tid og evighed og ikke mindst gennem salmesang, giver det mening, at Nørhøj gennemgående fremhæver salmer, som de står i den aktuelle salmebog. Et par gange henvises til den seneste udgave af Højskolesangbogen.

Kun én gang omtales en salme, hvor det er udgaven fra *Sangværket*, som Nørhøj foretrækker, nemlig "Søndag er Vor Herres Dag", som har fundet vej til salmebogen (DDS 405) i stærkt omarbejdet form og uden det eskatologiske indhold, hvad Nørhøj beklager i sin gennemgang (95-96).

Henvisningen til SV 3.1,275 går på sidetal og er i øvrigt lidt unøjagtig, da salmen begynder på side 273.

Konklusion

Overordnet er *Grundtvig og det evige* en meget interessant, men lidt rodet fremstilling, hvor der hoppes noget rundt i kronologien, og der ikke altid angives, om der er tale om en gengivelse af Grundtvigs tanker som udtrykt i f.eks. en prædiken eller en mere fri fortolkning, der skyldes forfatteren selv. Mest stringente er salmegennemgangene, hvor strukturen er givet med salmens egen opbygning.

Hvert enkelt kapitel kunne fint fungere som manuskript til et foredrag i sig selv med mange interessante og aktuelle pointer, der dog ikke altid trækkes helt frem, men som giver anledning til eftertanke og nok kunne sætte en debat i gang.

Katalysatoren Grundtvig

Lea Grosen Jørgensen

Edward Broadbridge og Hans Raun Iversen, *Grundtvig. Biografi og breve*, Aarhus Universitetsforlag 2023, 568 sider, 399,95 kr.

Det er langt fra første gang, at en biografi om Grundtvig eller en samling af hans breve udkommer. Men med Edward Broadbridge og Hans Raun Iversens *Grundtvig. Biografi og breve* (2023) er det første gang (så vidt jeg er orienteret), at en biografi med dertilhørende breve er samlet i ét værk. Her er tale om en gennemarbejdet bog, som ikke alene præsenterer et vel-formidlet og overbevisende portræt af Grundtvig, men samtidig tilbyder en grundig kommenteret liste af relevante kilder. På den måde henvender udgivelsen sig til både Grundtvig-kyndige læsere såvel som alment interesserede, der ønsker at lære forfatteren bedre at kende og få et overblik over hans reception, relevans og den dertilhørende Grundtvig-forskning. At Broadbridge og Iversen har nedfældet så megen information og kildemateriale i én enkelt bog på lidt under 600 sider, er lidt af en kraftpræstation, hvorfor dens mangel er få og ofte er et spørgsmål om formaliteter.

Denne biografi udkommer samtidig på engelsk og fungerer dermed som en afslutning på serien *N.F.S. Grundtvig: Works in English* (2011-23), også udgivet af Aarhus Universitetsforlag. Skønt biografien er baseret på seriens emneinddeling, kan den sagtens læses isoleret, ikke mindst fordi den har rige kildehenvisninger og finder en god balance mellem Grundtvigs egne tekster, deres historiske kontekst og efterfølgende forskning. Den danske version kompenserer dog for visse områder, som den engelske nedprioriterer, f.eks. udelades danske kilder for at appellere til et internationalt publikum. Dette giver god mening og viser både, hvordan forfatterne gør sig bevidste om deres målgruppes for forståelse, og at de ser mulighederne i de forskellige sprogudgaver frem for begrænsninger.

Bogen falder groft sagt i to dele: Den første del består af et kort forord af Ove Korsgaard efterfulgt af en redegørelse over forkortelser, før bogens egentlige kerne, biografien (bestående af 20 kapitler), begynder. Denne sektion starter med indledning af Broadbridge og Iversen og slutter med

en liste over andre biografier og kilder om Grundtvig. Bogens anden del indeholder 70 breve i udvalg, hvoraf 65 er fra Grundtvigs hånd, og nogle er forkortede. Derefter følger sider med noter, en lang og fyldig litteraturliste og appendikser over hhv. Grundtvigs mindesmærker, adresser, efterkommere, en kronologisk oversigt over hans politiske karriere samt de danske konger og dronninger og sjællandske biskopper i hans levetid. Endelig er der indekser opdelt efter Grundtvigs værker, personer fra hans omgangskreds såvel som historiske individer (f.eks. Gorm den Gamle og Irenæus), relevante geografiske steder, forfattere, bibelske referencer og generelle emner. De sidste sider består af en illustrationsliste opdelt efter biografens 20 kapitler.

Korsgaards forord opridser Grundtvigs samtid, hvilket Grundtvig selv rammende betegnede som en overgangstid, med særlig vægt på 1800-tallets krige og Danmarks udvikling fra helstat til nationalstat. Dette spor fortsætter i Broadbridge og Iversens indledning, hvor de ud over at skitsere den franske revolutions efterveer og Grundtvigs bekymring herom præsenterer bogens vinkel og opbygning.

Med nøgleordet katalysator ønsker forfatterne at indfange Grundtvigs person og hans betydning for både sin egen tid og eftertiden. Som de bemærker, tager de med denne indfaldsvinkel bestik af de sidste års sammenlignende studier, der både udvider konteksten omkring Grundtvig og demonstrerer, hvorfor hans budskaber vandt gehør i netop 1800-tallets Danmark.

Biografien kan dermed læses i forlængelse af en antologi som *Mythology and Nation Building: N.F.S. Grundtvig and his Contemporaries* (2021) fra samme forlag. Med ordet katalysator vil Broadbridge og Iversen indfange dobbeltheden i Grundtvig, i og med at han på den ene side spejler sin samtid og på den anden side gør sig flere indsigter, der nemt kan diskuteres på et mere universelt plan. Indledningens kommentar om, at "Grundtvigs liv kan ses som en lang række rejser ind i forskellige sider af livet og virkeligheden i alle deres dimensioner" (12), kan også minde om formatet i Anders Holms introduktionsbog fra 2018 (oversat til engelsk, *The Essential Grundtvig* i 2019), hvor hvert kapitel i kraft af sin overskrift fremstiller en specifik side af Grundtvig. I stil med Holm integrerer denne biografi også teksteksempler undervejs for at illustrere Grundtvigs fordybelse i vidt forskellige områder og i nævnt rækkefølge: følelseslivet, poesien, mytologien, kristendommen, historien, livsfilosofien, menigheden, gudstjenesten,

samtiden, folkelivet, oplysning, huslivet, kærligheden og politikken. Med denne kronologi forsøger bogen at besvare spørgsmålene: "Hvordan kunne personen Grundtvig få denne virkning i Danmark i 1800-tallet? Hvad kan vi lære af det og af ham? Og sidst, men ikke mindst: Hvad er han for et menneske?" (12). Efter endt læsning er jeg ikke i tvivl om, at Broadbridge og Iversen besvarer spørgsmålene med en velovervejet ekspertise, som også tillader dem at diskutere deres egen vinkel og resultater. Men som jeg vil komme ind på senere, er der dele af Grundtvigs virke, jeg kunne have ønsket at få mere udfoldet, ikke mindst af hensyn til den almene læser.

Indledningen slutter med en refleksion over kunsten at skrive biografisk. Med henvisning til den nyeste danske Grundtvig-biografi af Finn Abrahamowitz fra 2000 skriver Broadbridge og Iversen, at man kun kan forstå en person ud fra sine egne erfaringer. Ved at synliggøre deres kildemateriale vil de åbent vise læserne, hvordan de når frem til deres fortolkninger af Grundtvig, der, som de fleste eksperter ved, ofte sloges med sig selv og korrigerede sine holdninger. Forfatterne betegner deres egen metode som demokratisk. Jeg har stor respekt tilovers for, at de fra starten indrømmer vanskeligheden ved at præsentere personen Grundtvig og inviterer læseren til kritisk at bedømme deres forsøg på at tydeliggøre "forholdet mellem fremstilling og fortolkning" (15).

Næsten alle kapitler i biografien indeholder en overskrift sammen med årstal, der strækker sig over ca. fire-ti år og udgør omkring 15-20 sider, hvilket er en læsevenlig og overskuelig opsætning. Kapitlerne indeholder også krydshenvisninger, hvormed forfatterne hjælper læseren til at se tråde i Grundtvigs tænkning og bedre forstå, hvordan hans idéer udvikler sig eller genopvækkes i løbet af hans liv. Personligt var jeg begejstret for de første kapitler om Grundtvigs barndom og ungdom på Sjælland og i Jylland, da forfatterne her mestrer at omsætte kilder og dagbøger til et narrativ, hvor den historiske kontekst elegant indflettes. Såsom da det første kapitel opridser et typisk landsbyliv med inddragelse af landboreformerne og traditionelle kønsroller og dernæst forklarer, hvordan disse indgik i transformationen fra stændertid til folketid og tilsammen formede Grundtvigs opvækst, kongetroskab og hans senere fortale for slavernes og kvindernes emancipation. Som en hyppig Grundtvig-læser, der ofte har haft svært ved at se manden bag de komplekse tekster, han skrev, var det en stor befrielse at få leveret detaljerige beretninger om hans tid på præstegårdens skole, Aarhus Latinskole og Københavns Universitet, samt hvordan hans

uddannelse præges af vigtige mentorer som Laurids Feld, venskabet med Peder Nikolaj Skougaard, men også af isolation og fremmedgørelse over for sine medstuderende.

Broadbridge og Iversen formidler bedst, når de tegner et scenisk portræt af Grundtvig og enten i samme eller et senere kapitel bruger selvsamme scene til at opspore dele af hans holdninger. Det gælder bl.a. Grundtvigs anke over den rationalistiske overvægt og manglen på historisk ånd i universitetsverdenen, skønt han forstår grunduddannelsens forudsætninger og betydning for sit senere arbejde med teologi, kirkehistorie og sprog. Forfatternes evne til at synliggøre forholdet mellem fremstilling og fortolkning kommer senere til udtryk med beskrivelsen af Grundtvigs skrøbelighed og temperament under Egeløkke-opholdet: På grund af sin underviserrolle falder Grundtvig nemt for forestillingen om, at han er en slags fader for Carl og derfor føler sig berettiget til at få sin forelskelse i Constance Leth gengældt. Analysen af Grundtvigs naivitet og forbehold er sympatisk, ærlig og demonstrerer, hvordan han trods sin opfindsomhed og intelligens langtfra var en helgen og endda ofte var bevidst om sin egen selvovervurdering.

Grundtvigs erkendelser på Egeløkke leder forfatterne hen på hans interesse for litteratur og historie og hans indlemmelse i Københavns kulturliv i årene 1808-11. "Maskeradballet i Dannemark" (1808), *Nordens Mytologi* (1808), *Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord* (1809) og *Kvædlinger* (1815, bogens titelblad optræder som illustration) inddrages til at beskrive Grundtvigs asarus og give læseren et indblik i hans litterære virke. Som litteraturhistoriker opdagede jeg imidlertid, at forfatterne lagde mest vægt på kritikeren frem for forfatteren Grundtvig. Denne prioritering er mere end forståelig, da Grundtvig jo er kendt for at skrive som modreaktion til flere af sine samtidige (Sune Auken har derfor omtalt ham som lejlighedsforfatter).

Dog savner jeg i dette kapitel tekstuddrag fra et eller flere af de pågældende værker, så læseren på egen hånd kan se, hvordan Grundtvigs symbolske og unikke sprogstil kommer til udtryk – som når han genfortæller et Eddadigt eller omsætter historien om Harald Blåtand til replikudvekslinger. Når forfatterne senere erklærer, at "Grundtvig er digter, måske Danmarks største digter" (217), ærgres jeg over, at hans digteriske forsøg ikke får mere plads i form af tekstuddrag, der giver læseren mere lov til at drage sine egne konklusioner om Grundtvigs skrivestil. I stedet

koncentrerer kapitlet sig mere om hans fire tætteste venner på Valkendorfs Kollegium, Povl Dons, Christian Molbech, Frederik Christian Sibbern og Svend Borchmann Hersleb, og ikke mindst Grundtvigs krise ved årsskiftet 1810-11. Endnu en gang demonstrerer forfatterne deres demokratiske fremstillingsform, da de redegør for og efterfølgende kritiserer Thorkild Kemps biografiske læsning af krisen og foreslår, at det hverken er den håbløse forelskelse i Constance eller begejstringen for nordisk mytologi, som afgør Grundtvigs forhold til kristendommen: "Tværtimod bidrager de begge til at vække Grundtvig fra den nedkøling, som forholdet til kirken er lagt i under uddannelsen i rationalismens tid" (124). Broadbridge og Iversen tager her tråden op fra de tidlige kapitler om Grundtvigs uddannelse, hvor han dannes i og samtidig danner sig en kritik af oplysnings-tidens lærdomsidealer. I samme ombæring introducerer forfatterne den maniodepressive sygdom, der fremover vil præge Grundtvigs liv og efterlade et aftryk på Grundtvig-forskningen, hvad biografien senere uddyber.

De næste kapitler skildrer Grundtvigs lutherske drejning, hans forlovelse med Lise og hovedtrækkene i hans menneske- og historiesyn, samt hvordan begge influeres af Bibelen. *Verdenskrøniken* (1812) og *Roskilde-Riim* (1814) er nøje udvalgte for at fremvise Grundtvigs polemiske udtryksform, der vækker en så litterær forargelse, at hans venskab med Molbech opløses. Jeg er især taknemmelig for, at forfatterne dedikerer et kapitel til Grundtvigs oversættelses- eller fordanskningsarbejde, efter at han nedlægger sin prædikevirksomhed. Hans oversættelsesmantra opsummeres skarpt med formuleringen om, at teksten skal "være mere mundret end ordret" (147), altså at den skal appellere til hjertet og være tilgængelig for menigmand. Her kommer Grundtvigs interesse for og kendskab til lokaldialekter i Udby og Thyregod ham til gode, hvilket Broadbridge og Iversen minder læseren om ved at henvise til tidligere kapitler. Men skønt de begge forklarer modtagelsen af Grundtvigs danske udgaver af Saxos Danmarkskrønike, Snorres norske kongekrønike og Beowulf-kvadet på datidens bogmarked og værkernes betydning for Grundtvigs organiske blik på historien, undrede jeg mig igen over, at kapitlet ikke medtog konkrete tekstuddrag. Heller ikke efterklangedigtene i *Danne-Virke* (1816-19) får nok opmærksomhed, skønt de ellers kunne uddybe Grundtvigs historiesyn, oversættelsespoetik og opgør med romantikkens filosofi.

Til gengæld præsenterer forfatterne en god gennemgang af *Danne-Virke*-teksten "Paaske-Lilien" (1817), før de bringer en beskrivelse af Grundt-

vigs ægteskab med Lise. Afsnittet er desværre knap så dybdeborende som analysen af Grundtvigs forhold til Constance. Dertil fandt jeg det mærkværdigt, at forfatterne heller ikke gjorde læseren opmærksom på, at Grundtvigs oversættelsesarbejde delvist opstod på opfordring af hans læge, hvad Jette Holm, Helge Kjær Nielsen og Ruth Østerbo har fremlagt i *Nypagts-Bogen. Grundtvigs nytestamentlige oversættelser* (2018). Det kan virke som lidt af en spildt mulighed, da kapitlet jo ellers kunne bruge fordanskningerne til at diskutere dele af Grundtvigs psyke og personlighed yderligere, og hvordan hans oversættelsesarbejde besad et terapeutisk formål.

Kapitlerne om Grundtvigs teologiske og politiske nyorientering introducerer læseren for en række kanoniske tekster, herunder “De Levendes Land” (1824), *Nyaard-Morgen* (1824), *Kirkens Gienmæle* (1825) og uddrag fra Grundtvigs prædikener i 1820’erne. Komplexiteten i hans digtning forklares med inddragelse af forskning fra Jørgen I. Jensen og Flemming Lundgreen-Nielsen, hvorefter forfatterne diskuterer Grundtvigs fascination af og opgør med Henrik Steffens og derigennem romantikken. Jeg var positivt overrasket over, at Broadbridge og Iversen anerkender den romantiske (og dertil middelalderistiske) strømning i Grundtvigs digtning samt kunstsyn og ovenikøbet tilstår, at Grundtvig er “bedst som digter, når han slår sig løs som netop romantisk digter” (176). Med denne påstand blander biografien sig i et omdiskuteret område inden for den litterære Grundtvig-forskning, hvilket er både modigt og beundringsværdigt og forhåbentligt vil få den interesserede læser til at opsøge Jensen, Lundgreen-Nielsen og andre relevante forskere.

Grundtvigs selvcensur, embedsnedlæggelse og de efterfølgende englandsrejser i 1829-31 beskrives som vendepunkter. Især sidstnævnte fremhæves som afgørende for Grundtvigs friheds- og folkekoncepter, mens *Nordens Mythologi* (1832) betegnes som udtryk for Grundtvigs organiske udviklingstænkning og ligestilling af nordisk og græsk mytologi. Senere beretter kapitlerne om Grundtvigs syn på skolevæsenet (godt forklaret med en model lånt fra Korsgaard), naturvidenskabens nytteværdi og dåbsritualet. Igen er forfatterne gode til at påpege Grundtvigs hykleri, hvad angår sønnerne Johan og Svend, og hvordan nogle af deres uoverensstemmelser skyldes fadersynet i Grundtvigs generation.

Grundtvigs “nyskabelse” i forbindelse med hans møde og senere ægteskab med Marie Toft er endnu et højdepunkt i biografien, da forfatterne

anvender Grundtvigs personlige udvikling til at rejse en større diskussion om kvindespørgsmålet i samtiden. Hans læsning af Mathilde Fibigers *Clara Raphael* (1850) i 1851 bliver sammen med slavernes rettigheder brugt som eksempler på Grundtvigs indtræden i det politiske liv og hans gryende folkeoplysningsprojekt. Folkehøjskolens åbning i 1856, den store salmeproduktion og værker som *Den Christelige Børnelærdom* (1868) og *Kirke-Speil* (1871) eksemplificerer ligeledes den massive indflydelse, Grundtvig opnåede i sine sidste år. Hertil gør Broadbridge og Iversen opmærksom på, at konservative og moderne overbevisninger kæmper mod hinanden hos Grundtvig. Deres kapitel om Grundtvigs død vender tilbage til hans psykiske ustabilitet og maniske overspændthed, men kontrasterer dette med en scenisk skildring af hans meget udramatiske død i stolen ved siden af en kaffekop.

Biografiens sidste tre kapitler tegner et samlet portræt af mennesket Grundtvig, hvor forfatterne får bedre lejlighed til at fremstille deres tolkning. Endnu en gang lykkes det dem at anerkende Grundtvigs idiosynkratiske budskaber, og hvordan samtidige beretninger tyder på, at han var sammensat af skarpe kontraster. Hvor jeg kan betvivle værdien af at indtage et fødselshoroskop, er jeg til gengæld mere imødekommende over for henvisningerne til psykiateren Hjalmar Helweg, som tilbage i 1918 diagnosticerede Grundtvig som maniodepressiv. Det klæder især kapitlet, at Broadbridge og Iversen udstyrer deres redegørelse af Helweg med en række indvendinger og perspektiveringer til senere diagnosticeringer foretaget af Ulrich Vogel og Abrahamowitz. Forfatterne sammenfatter overbevisende, at kampen foregår inde i Grundtvig, men at denne kamp også skal ses i lyset af den kampplads, der udspillede sig hans samtid. De er ikke blege for at påpege de sympatiske såvel som de usympatiske træk i Grundtvigs personlighed, og det er velkomment. For mange biografier forfalder til at idyllisere deres hovedperson, ikke mindst når denne har haft massiv samfundsmæssig betydning og er på ufarlig stor historisk afstand af biografiens forfattere.

I kapitlet "Grundtvig som Danmarks katalysator" trækker Broadbridge og Iversen på Thorstein Balles betegnelse af de seks Grundtvig-figurer og introducerer i samme omgang otte forskellige kanaler, der på hver sin vis optog Grundtvig. Dette er en god metode til at vise læseren de mange facetter af Grundtvig, og hvordan diverse faser af hans liv og dertilhørende interesser både spejler og omvendt influerede Danmark dengang – og nu.

De to forfattere gennemgår trinvis de efterklange af Grundtvig, som man finder i Danmarks sangkultur, folkekirke, velfærdssamfund og foreningsliv, hvorefter de bringer en lige så imponerende oversigt over Grundtvigs virke i udlandet: Af indlysende årsager, og som Broadbridge og Iversen selv påpeger, er det højskolerne og dermed Grundtvigs politisk-pædagogiske tænkning, der har vist sig at have mest slagkraft uden for Danmark og derfor dominerer kapitlet. Listen over lande og kontinenter med Grundtvig-inspirerede højskoler og voksenuddannelsesforløb er forholdsvis lang og vil sikkert overraske langt de fleste læsere.

Grundtvig. Biografi og breve rummer underholdende og oplysende portrætlæsning, der forholder sig kritisk til personen Grundtvig og aktivt trækker på relevant forskning for at sætte biografien ind i et bredere perspektiv. Bogen skal roses for ikke kun at henvise til bøger, men også for indledningsvist at gøre læseren opmærksom på de digitale udgivelser og pædagogiske indledninger på grundtvigsværker.dk. Bogens styrke er dens sceniske og empatiske såvel som kritiske skildring af Grundtvig samt dens imponerende referencehåndtering, der ikke alene underbygger, men også kontrasterer bogens egne udsagn og giver læseren et overblik over forskellige forskningstendenser. Skønt der er en spændvidde i biografens emner og fokusområder, fornemmede jeg dog som læser, at forfatterne i især den sidste halvdel nedtonede flere af de sceniske beskrivelser og gav mere plads til Grundtvigs kirkesyn og teologi. Mit skøn er, at Broadbridge og Iversen prioriterer således, fordi de vil gengive kristendommens dominans i Grundtvigs liv. Hvor jeg forstår og respekterer denne indstilling, spekulerer jeg på, om dette mindsker bogens underholdningsværdi for den almenne læser, som kan blive forvirret over de ellers velskrevne, mere teoretisk funderede afsnit.

Endelig er der bogens opdeling i to: Selv om Broadbridge og Iversen allerede i deres indledning påpeger, at de i alt 70 breve kan læses som en biografi i sin egen ret, savner jeg en forbindelse mellem biografens 20 kapitler og brevene. Dette kunne være opnået, hvis kapitlerne inddrog brevuddrag i højere grad eller blot henviste til et brev, der illustrerede eller italesatte nogle af de temaer eller begivenheder, der blev diskuteret i det pågældende kapitel (under min læsning noterede jeg mig, at forfatterne kun én enkelt gang i kapitlets brødtekst henviste til et brevnummer). På den måde kunne biografien blive kædet bedre sammen med Grundtvigs egne ord og private udvekslinger med personer, som læseren også ville

kunne slå op i appendikser og indekser. Men disse er imidlertid mangler, jeg efterspørger som litteraturhistoriker, og som på ingen måde forstyrrede min overordnede læsning. Herfra skal der lyde en stor tak til Broadbridge og Iversen for at have skrevet en bog, som har fået mig til at se mennesket Grundtvig i al sin kompleksitet.

Human Comes First

Lee C. Barrett

Human Comes First: The Christian Theology of N. F. S. Grundtvig

Edited and translated by Edward Broadbridge, Aarhus University Press, 2018. Pp. 496.

The Human Comes First: The Christian Theology of N. F. S. Grundtvig is a judicious collection of some of the most important theological writings of this significant and somewhat maverick nineteenth-century Danish thinker. Although Grundtvig is not nearly as well-known in the English-speaking world as his more celebrated contemporary Søren Kierkegaard, his impact upon Danish Christianity, and by extension, Protestantism in northern Europe in general, was profound. During his lifetime, Grundtvig became an enormously popular preacher and hymn writer and was championed at various times by King Christian VIII as well as by subsequent monarchs and dowager queens.

Sometimes, Grundtvig worked within the national established church, with which he had a fraught and complex relationship, and sometimes he operated outside it. This anthology reveals his development of a unique theological vision that synthesized a tolerant doctrinal orthodoxy with a high view of the sacramental life of the church. Grundtvig also combined these themes with an appreciation of God's work in human cultures outside the confines of the church. As future volumes in this impressive series of Grundtvig's writings will show, his influence extended far beyond theology to include political life, cultural studies, poetry, and public education.

This volume does justice to the many dimensions of Grundtvig's theological productivity. It brings together the diverse literary genres that Grundtvig utilized to articulate his distinctive theological program, including essays, selections from books, lectures, sermons, and letters. Within each section, the representative samples are arranged thematically, dealing with such topics as the relation of church and culture and basic Christian teachings. Overall, the flow of topics is somewhat chronologi-

cal, for Grundtvig's concerns evolved, and different issues captured his attention at different stages of his life. Despite his changes in focus and emphasis and his occasional changes of mind about particular church-related topics, these excerpts display the underlying continuity of his thought.

The sections are introduced by brief essays penned by a variety of Grundtvig scholars and enthusiasts, most of whom have studied and taught in Copenhagen and Aarhus. Some editors of the individual sections are more analytic and descriptive, while others are more overtly adulatory and apologetic. Remarkably, in spite of the multiplicity of editors, their interpretive perspectives cohere nicely. The historical background information that the editors provide makes Grundtvig's concerns come alive, even for readers who are not familiar with Lutheranism in Denmark in the nineteenth century or with Scandinavian religious history at all. The selections show that Grundtvig's vision has a relevance far beyond the borders of that tiny country. The spirited translations allow Grundtvig's voice to be heard as an important contribution to contemporary theological discussions.

The theology that emerges from these pages is based on Grundtvig's most distinctive conviction that the redemptive work of God completes God's creative purposes. God's grace heals and perfects the potentialities that have always been latent within all human beings. According to Grundtvig, the seeds of faith, hope, and love are indelible components of the image of God in human nature. Although sin is a serious impediment to the actualization of these potentialities, it has not destroyed them. In this regard, Grundtvig's view of the relation of creation and redemption more resembles the theological pattern of Irenaeus than that of Augustine.

As several editors point out, Grundtvig rejects the doctrine of total depravity. In spite of the Fall, a contact point between created human nature and God's gift of revitalising grace remains. This does not make God's redemptive work superfluous, for grace is necessary to heal and energize created human potencies and to empower them to strive for a higher spiritual goal. That goal is nothing less than recreation in the image of Christ, particularly in the image of Christ's expansive love. As many of the editors emphasize, Grundtvig's motto was that "the human comes first," and then the more intensive Christian virtues can be added.

This optimistic evaluation of creation and human nature motivates Grundtvig to claim that God is at work in the world beyond the walls

of the church. The selections from his writings aptly display his positive view of human cultures as instruments that God employs to enlighten and morally educate human beings. According to Grundtvig, God has used and is still using different cultures to humanize our species, for each culture harbors within it the seeds of faith, hope, and love. The activity of the Holy Spirit is not restricted to the sanctification of the church.

As his essays show, Grundtvig stressed the ways in which the yearning for the divine life was present, not only in the ancient Hebrew and Greek cultures, but also in Latin, German, English, and Nordic cultures. He detected an historical progression in this succession of cultures, as each one added valuable insights and virtues to the maturation of the human race. He proposed that this progression has not been concluded, but that the culture of India may host the next stage in the evolution of Christian, and more broadly human, spirituality.

The selections also make it clear that another foundational and persistent theme for Grundtvig was the priority of the ancient oral tradition of the church over the written biblical canon. He argued that the language of the Apostles Creed, the baptismal formula, and the Lord's Supper (or at least the oral traditions from which they are derived) predated the codification of the New Testament. Grundtvig's controversial "matchless discovery" was that the creedal and sacramental language was traceable back to Jesus himself. These words are performative, for they communicate the new life in Christ to the heart. They do not merely narrate God's saving activity, nor do they merely provide raw material for the construction of theological systems.

Consequently, these ritual speech-acts are even more authoritative than the Bible and must be used as the hermeneutic lens through which the Bible is interpreted. As the editors emphasize, this conviction put Grundtvig at odds with the traditional Lutheran teachings about the ultimate authority of the Bible as well as with historical-critical efforts to stipulate the "real" meaning of the biblical texts.

Other selections in the volume show how these theological convictions led Grundtvig to define the Church in terms of the presence of Christ made available through the words spoken in the confession of faith and through the sacraments. As the editors note, for Grundtvig the church is not defined by its polity nor by an espoused doctrinal system. Rather, the church occurs wherever the creedal and confessional language enables an appropriation of Christ's life to occur.

The editors show how the one issue that underwent the most change in Grundtvig's career was his assessment of institutional churches. Most particularly, his attitude towards the established Lutheran Church of Denmark evolved considerably. His earliest writings were a condemnation of the rationalism that had infected the national church and a call to purge the church of its contaminated leaders. His attack on the perceived infidelity of church-sanctioned professors led to his being sued by the influential biblical scholar and theologian H. N. Clausen. Grundtvig's call to cleanse the church and return to "old-fashioned" Christianity was succeeded by a flirtation with the possibility that spiritual health might be found not by purging the church but by leaving it and joining alternative Christian communities. This sensibility persisted in his continuing advocacy for the toleration of non-Lutheran congregations in Denmark.

In his mature years, Grundtvig concluded that the national government-supported church should be retained, although the government should use no compulsion to make individuals join it. National churches, he concluded, serve a valuable function by educating the population and fostering a moral consensus. He further argued that Danes should be liberated from the legal requirement that, if they remained within the national church, they must be members of the geographic parish in which they resided. Rather, all Lutherans should have the freedom to choose which congregation they wanted to join, based on the compatibility of a particular pastor's theological leanings with the individual's own convictions. Along with this, Grundtvig argued for the freedom of Lutheran pastors to preach their own construal of the Christian faith. In some respect, Grundtvig won this battle, for the "parish-tie" was abolished in 1855 and "free churches" unaffiliated with the established church were officially allowed in 1868, although tests for orthodoxy were still required for the ordination of Lutheran pastors. As Grundtvig's writings show, his desire to allow considerable doctrinal latitude within the state church put him at odds with such ecclesial authorities as Bishop H. L. Martensen, while his mature defense of the value of a national church put him at odds with Søren Kierkegaard.

This anthology succeeds admirably in highlighting these aspects of Grundtvig's theological orientation. This very helpful and well-selected sampling of Grundtvig's unique theology would have even more value if it had probed more deeply into some of the ambiguous aspects of his writ-

ings. For example, more could be said about the way that he integrated (or failed to integrate) his developmental view of cultural history with his focus on the validity of divergent cultural appropriations of Christianity. The first strand in his writings tends to suggest that later cultures are more spiritually adequate than earlier ones, while the second strand intimates that all cultures have comparable (but different) virtues and therefore have equally powerful predispositions to Christianity. The first strand implies a hierarchy in which later cultures can incorporate the values of their predecessors, while the second strand points to a more egalitarian assessment of all cultures. The relation between these themes could have been explored in the editorial introductions or in a few more short selections from Grundtvig's writings.

The relevance of Grundtvig's thought for contemporary theology could have been explored in more detail. For example, his insistence upon the hermeneutic priority of creedal and liturgical traditions could have been compared to recent appeals by some theologians to the interpretive habits of a reading community as the critical factor that stabilizes the meaning of a text. Grundtvig's insistence that the Bible must be read in the light of the creedal practices and sacramental experience of many Christian traditions has many intriguing parallels and intersections with certain types of "post-liberal theology" and "radical orthodoxy." Such a conversation could inject an appreciation for theological freedom and experimentation into these contemporary movements, thereby resisting the caricature that they encourage a rigid traditionalism.

Grundtvig's voice could also be used to counteract the tendency of some post-liberal theologians to sharply distinguish expressions of Christian faith from their cultural environments. In this respect, he may have anticipated the recent theological proposals of Kathryn Tanner.

Of course, one anthology of the writings of a creative, insightful, and unique theologian cannot shed light on every aspect of his thought and cannot put him in dialogue with every promising theological conversation partner. The accomplishment of this volume in making Grundtvig's thought available to English-speaking readers cannot be minimized. It is a spectacular achievement.

More Mediating, Less Accommodating

Mark Mattes

The Core of Learning: The Philosophical Writings of N. F. S. Grundtvig, Edward Broadbridge, trans. & ed. Aarhus: Aarhus University Press, 2021, 449,95 kr.

Having already given us translations of Grundtvig's work as an educator, poet, theologian, and politician, here, in this fifth of the six volumes in the series *N. F. S. Grundtvig: Works in English*, Broadbridge presents Grundtvig as a philosopher. He assembles a team of Grundtvig specialists who introduce each Grundtvig essay before the translation. The volume includes both a general introduction by Kim Arne Pedersen and Anders Holm and an insightful afterword by Anders Holm that compares Grundtvig and Kierkegaard. In the original essays, Grundtvig's sentences average 110 words. Broadbridge has done English readers a great service in slicing Grundtvig's Danish down to manageable proportions. Likewise, he has selected texts from over a forty-year period moving from the more to the less polemical Grundtvig of his Grundtvig's later writings, especially in his speeches at Marielyst People's High School. This review will not only summarize highlights of Grundtvig's philosophical thinking but also commend his thinking depicted in this volume as a viable "counter-modern" voice, someone deeply influenced by modernity without being circumscribed by its assumptions when they run counter to faith.

Nine of the fourteen essays presented here stem from Grundtvig's relatively early authorship, from the years 1816-1819, and published in *Danne-Virke*, a journal he founded and edited. These essays include "On Human Beings in the World" (1817), "On Truth, Greatness, and Beauty" (1817), "On Revelation, Art, and Learning" (1817), "On Religion and Liturgy" (1807), "On the Church, the State, and the School, part 2" (1819), "On the Advancement of Learning" (1807), "On the Philosophical Century" (1816), "On Historical Learning, or the Concept of History" (1816), "On the Relation between Learning, Experience, and Sound Common Sense" (1817), "On Proverbs" (1817), and "On the Word and the Mother-Tongue" (1819). However, a few essays from Grundtvig's maturity and

old age are also to be found: "Youth in Our Time" (1850), "History and Naturalism, or the Illumination of Time and Space" (1865), and "Three Speeches at Marielyst People's High School" from late in his life (1866, 1868, 1871).

In the general introduction, comprising almost 45 pages, Pedersen and Holm demystify the swirl of intellectual currents with which Grundtvig wrestled. With this accessible guide, the reader need not be a specialist in modern philosophy to read Grundtvig's philosophical writings. The authors explain the social circumstances of Grundtvig's authorship and the intellectual climate that led him towards developing an alternative to both Rationalism and German Idealism, indebted to the classical Western philosophical heritage though tempered by an appreciation for history, language, and culture.

Likewise, Anders Holm's afterward analyzing the relation between Grundtvig and Kierkegaard is most welcome. In the English-speaking world, if Danish philosophers are known at all, it is Kierkegaard and not Grundtvig. Holm emphasizes two points where Grundtvig disagrees with Kierkegaard: First, Kierkegaard's contention that genuine faith requires suffering and, second, his belief that the Christian life is fundamentally unattainable. Holm seeks a complementary approach between the two great thinkers: "Each traced a path through Lutheran Christianity, Grundtvig towards the collective, Kierkegaard towards the individual, the one towards the rewards of joyous faith, the other towards the insights of suffering" (394).

N. F. S. Grundtvig was primarily a pastor, but he was also a historian, poet, theologian, politician, educator, and scholar of Anglo-Saxon and Old Norse literature. He was not a professional philosopher. However, all of the above intellectual endeavors forced him to read contemporary philosophers who jostled for recognition in the wider public, even though he believed that Christianity does not need and can "only exchange blows with" philosophy (184). From an early age, he appropriated the classical proofs for God's existence, which, in Protestant theology as upheld by orthodox dogmaticians, survived into the era of Rationalism. However, Grundtvig was well-versed in Kant's epistemology and moral philosophy, as well as the Idealism which developed in the wake of Kant, in the writings of Fichte and Schelling. In 1825, Grundtvig arrived at his "matchless discovery," that the truth of Christian faith is tied less to inspired scripture

and more to the oral traditions of the church, particularly expounded in the Apostle's Creed. Both before and after this discovery, Grundtvig presented himself as a "simple, believing Christian" (76) and he confessed Christianity as "the truth" (130). But he did not hesitate to lock swords with philosophers who could not affirm Christian teachings at face value or who scoffed at confessing "Christ crucified" (178).

Counter to the modern tendency to center all truth within the knowing subject, eschewing any heteronomous concessions to external authorities, Grundtvig proposes that life and the world make no sense apart from affirming the transcendent reality of God reflected throughout creation as truth, greatness, and beauty. And, counter to German Idealism, he maintains that we must maintain a strict distinction between the uncreated, infinite reality of God and created, finite creatures. Creation relates to the Creator as a "mirror," an icon or image of the divine life. Creation should not only reflect its Creator but also find fulfillment in God. Grundtvig appropriates, but never entirely fleshes out, a Platonism compatible with traditional Christian teachings. Thereby, he refuses to secure a voice for Christian faith bounded by an outlook for which the cosmos is decidedly non-spiritual; instead, as "counter-modern," he out-narrates any secular philosophical alternatives to Christianity.

Grundtvig seeks to relativize philosophy to Christian truth claims and not vice versa. Borrowing the phrase of the contemporary "radically orthodox" Anglican John Milbank, we can say that Grundtvig's philosophy is "more mediating, less accommodating" than is Liberal Protestantism. He is "less accommodating" than thinkers like Kant because the latter "makes room" for faith circumscribed between the knowable, phenomenal world mediated to us by the senses and the unknowable noumenal realm, beyond the senses. Kant's view circumscribes faith within the limits of reason alone. Grundtvig's view, however, is "more mediating" in the sense that he established "learning" as accountable to transcendentals such as truth, greatness, and beauty, and so sought to harmonize the social institutions of the church, the state, and the school.¹ Indeed, as Jon Taffdrup notes, for Grundtvig, the ultimate outcome of learning is directed towards the beatific vision; it is "an *ongoing endeavour* in this world,

¹ John Milbank, Catherine Pickstock, and Graham Word (eds.), *Radical Orthodoxy: A New Theology* (London: Routledge, 1999), 2.

with its foundation in the Christian belief that full knowledge will only come when we meet our Maker ‘face to face’ (280).

While the Enlightenment works to demystify reality and human nature, Grundtvig, similar to Augustine, proposes that the core of humanity is mystery (69). Philosophy, particularly Schelling’s Idealism (though the same can be said for Hegel), seeks to overcome this mystery with its supposition that reason can make all reality, including human nature, transparent, an attempt to control what at its core is uncontrollable. Although he does not specifically say so, Grundtvig, along with the wider Christian tradition, would affirm the “analogy of being” and so honor a “still greater difference” amid such great similarity between being and beings, or God and the world. For Grundtvig, rationalist epistemologies of all kinds are out of touch with this reality, though empiricism, recognizing the limits of knowledge through the senses, fares better. That said, Grundtvig does not completely disown modern epistemologies. For instance, Fichte’s advancing the “transcendental ego” as the source of all reality, “High German I-ness” (296) as Grundtvig terms it, has a kind of plausibility if we are describing how humans know finite things. But it fails to affirm the dependence of the “I” upon God who sustains the ego and permits it to be.

Clearly, for Grundtvig, faith is no add-on to human nature, but instead is at the core of human nature. He writes, “Philosophising without Faith is the same as looking without eyes; to seek to *grasp* one’s faith is like wanting to tear out one’s eyes in order to *see* them!” (76). Affirming that “human comes first” is done not apart from acknowledging an intractable spiritual dimension to the human. So, it would seem that Grundtvig acknowledges faith first as a generic, common dimension to humanity, while Christian faith, as articulated in the Creed, is a more specific extension of a common faith since it focuses on Christ and his benefits for humanity. At any rate, Grundtvig focuses on transcendentals such as truth, greatness, and beauty, so similar to the traditional transcendentals of truth, beauty, and goodness, which orients his thinking towards a pre-modern, Platonic mindset, a participatory-ontological alternative to the ego-centric orientation of modern thinking post-Descartes.

Similar to Platonism, humans are a “small-scale world (a microcosm)” (80), and even the body is an “image” in which the Spirit reveals itself (80). Likewise, humanity can be aware that it is an “*image* of eternal

Truth" (128). But, similar to Hamann and Herder, Grundtvig modifies his Platonic convictions by defining the temporal as decidedly historical. While all finite things participate not as a part *of* but instead as a part *in* the divine, that is, everything in the world *mirrors* God's thought (176), Grundtvig sees finite reality as historical. He is convinced that this history is not merely accidental, a muddling through time, but instead is directed by the Spirit through the advancement of human learning which will bring world history to its ultimate fulfillment.

The study of history clarifies how God reveals himself by means of the Spirit who shapes the social contours of history (293). History, we could say, is "properly basic": "The world must be understood through *History*, if any philosophy is to come of it" (187). Obviously, though, we find little appreciation for history in Plato. No doubt, Grundtvig appeals to history to relativize the preeminence which the Enlightenment accorded reason, a way to dismiss traditional Christian teachings. Similar to Johann Georg Hamann, Grundtvig counter-proposes that reason is never "pure," abstracted from the senses, language, and culture. Instead, whatever we deem to be real is thoroughly linguistic to the core. As Kim Arne Pedersen notes, "With his [Grundtvig's] belief that the Word (language) constitutes *true* reality, Grundtvig turns the relation between designator and the designated back to front; the created world's reality is due to its *dependence* on language. Language has its roots in the divine Word of Creation" (339). However, unlike Herder, Grundtvig makes it clear that appreciation for historical relativity need not lead to any kind of relativism. Likewise, unlike Spinoza, Grundtvig is no pantheist. Against Spinoza, and Schelling's Idealism, Grundtvig upholds the traditional Christian distinction between the creature and the Creator.

As one who learned the value of critical inquiry from the Enlightenment without buying into its ego-centricism, Grundtvig alters course in his apologetics. Instead of directly defending Christianity through various evidence for its truth, he out-narrates secular alternatives to creedal Christian faith. That is, he shows how Kant's view of the forms of intuition are contradictory or Fichte's anchoring of reality in the transcendental ego is inadequate. But just as important, he demonstrates that his Christian Platonism mediates theology, community life, and academic life better than the Kantians or Idealists or Rationalists. His appreciation for history, unacknowledged by the philosophical competitors, indicates that the social

institutions of the church, the state and the school or the human faculties of imagination, feeling, and thinking need not be in conflict but instead can harmoniously work in tandem for the public good and for personal growth. Indeed, the point of learning was to achieve personal integrity in this life and transfiguration in the life to come.

Grundtvig would not favor the scientism and positivism with their “fact/value” split that so governs the academy and wider public in Europe and North America. His approach to philosophy has not been tried and found wanting. It has yet to be tried! Current positivism, like that of the ancient Sophists spoofed by Plato, is inherently self-contradictory. Far from oppressive, the mimetic participation of social institutions and the individual in the divine life by means of questing for truth, greatness, and beauty offers meaningful teleology so lacking in contemporary Europe and North America. Unlike current secularist worldviews, Grundtvig’s outlook is not only consistent but promises both greater social cohesion and a bid for a hopeful future.

The Core of Learning is a worthy representation of a lesser-known side of Grundtvig, who in Denmark ranks alongside Kierkegaard as a philosopher. Now we can judge their merits for ourselves.

The Life and Letters of N.F.S. Grundtvig

David W. Chapman

Denmark's Catalyst: The Life and Letters of N.F.S. Grundtvig. Edward Broadbridge and Hans Raun Iversen. Aarhus University Press, 2023. Pp. 514. 499,95 kr.

Denmark's Catalyst is a remarkable achievement, both in its scholarly appraisal of N.F.S. Grundtvig's influence on the development of the modern state of Denmark and its penetrating view into the life of a complex individual. The biography completes a six-volume series on Grundtvig's work, including his thoughts on education, theology, history, and philosophy. That the series culminates with his biography and personal letters seems entirely appropriate, since Edward Broadbridge has dedicated much of his life to researching and translating the works that are necessary to understand the evolution of Grundtvig's thought and its influence on Danish society. This volume was released simultaneously in English and Danish (with Hans Raun Iversen assuming the lead role on the Danish edition). Having such an important resource immediately available to the English-speaking world shows remarkable foresight and commitment.

Grundtvig was born in 1783 into a Denmark that was monarchical, hierarchical, and deeply Lutheran. Grundtvig himself had come from a long line of Lutheran pastors, but the Lutheran consensus in Denmark was beginning to wane at the end of the eighteenth century, as anyone who reads Søren Kierkegaard can readily attest (and Kierkegaard was a contemporary of Grundtvig). Although deeply religious, Grundtvig struggled with many aspects of Lutheran theology and with the mandates of the state church being forced upon Danes without regard to their personal religious convictions. His early years were marked by a fascination with Nordic mythology and the German Romanticism of Schiller, Fichte, and Schelling. Indeed, his internal conflicts over his Christian upbringing and his desire to cast off the bonds of orthodox Christianity led to a mental breakdown at an early age. Given his romantic leanings, it comes as something of a surprise that this existential crisis did not result in a rejection of

the church, but rather a dramatic moment of conversion and, ultimately, embracing the call to priesthood.

But the call to church ministry did not end Grundtvig's intellectual and spiritual quest. He continued to publish translations of Norse mythology which he saw as books of wisdom that were entirely consistent with Christian principles. The triumph of the good in the cosmological battles of the Norse gods sets the stage for the triumphant Christ in the Christian's battle with the world. This idea is encapsulated in the Grundtvigian adage, "Human comes first and Christian next." In placing humanity first, Grundtvig does not seem to be suggesting that Christian truth is inferior to that expressed in the eddas and sagas; it simply recognizes that Christian theology is built upon an understanding and appreciation of what it means to be human. However, Grundtvig's appropriation of this truth would have profound implications for every aspect of Danish life.

One result of Grundtvig's inclination toward Romanticism is his idealization of women. Throughout his life he was attracted to women from the upper ranks of society. As a young man, he was employed as a house tutor for the son of a wealthy Danish family on the island of Langeland. During his stay there, Grundtvig fell in love with Lady Constance Steensen de Leth, his employer's wife. Constance was not only beautiful, but also charming, well-educated, and exceedingly kind to the young tutor in her household. Even though Grundtvig ultimately married Lise Blicher, the daughter of a rural dean, he continued to write poetry for years in celebration of Constance, rivaling the sort of devotion with which Dante wrote about Beatrice. It was a depth of feeling that he would never have for Lise.

Although Grundtvig served as a pastor in the Lutheran church, he broke with many Lutheran traditions. He engaged in an ongoing war with the Christian rationalists who felt Christianity was to be promoted through logical argument. Grundtvig felt strongly that belief was founded on the work of the Spirit, not on abstract arguments, and he openly rejected the idea that Danes were legally required to participate in Holy Communion, an imposition which he felt was clearly a violation of individual conscience. Because of his vocal rejection of the state imposing Christian beliefs and practices, Grundtvig often drew the ire of leading church officials and theologians. The attacks were so vicious that Grundtvig eventually resigned from his position in the Danish Lutheran church.

As Broadbridge and Iversen often note, Grundtvig's life not only paralleled the waning influence of the Danish church, but also the diminution of the Danish state. As a result of the Napoleonic wars, Denmark surrendered all the land that is now modern Norway. Then, with the rise of Prussian power in the region, the Danes lost control of the Schleswig-Holstein duchy at the base of the Jutland peninsula. In all, the Danes lost nearly four-fifths of their territory. One of Grundtvig's principal contributions was to unify the remaining area with a strong and independent national identity based on their Viking roots, their Christian heritage, and a strong sense of obligation to their fellow citizens.

As well as his philosophical influence, Grundtvig made a direct contribution to Danish identity through his many songs, poems, and hymns. He was a prolific writer who often served as an unofficial poet laureate on occasions of national importance, such as mourning the destruction of Copenhagen after the British bombardment of 1801 or composing a paean to Queen Caroline Amalie for her enlightened educational and political views. His original hymns served a similar purpose within the church, marking the major liturgical events of the year—Christmas, Easter, Ascension, and Pentecost. These songs lived in the people's hearts in a way that no sermon or political treatise ever could.

In addition to his influence on his native country, Grundtvig has also achieved international acclaim, primarily for his ideas on educational reform. Grundtvig found the educational institutions of his day to be dull and uninspiring. He wrote extensively about the "people's high school (*folkehøjskole*)," which differed in many ways from traditional Danish education. First, it would be a school for those who were not destined for university education. It would emphasize practical skills and civic education rather than rote memorization. Secondly, it would not just be for young people, but a "school for life" that would encourage adult education. Finally, it would create opportunities for teachers and students to interact with each other. In other words, Grundtvig wanted education to be a pleasurable experience, to be "life-giving." Broadbridge and Iversen chronicle in detail the way Grundtvig's vision continues to be carried out today through numerous academic conferences where Grundtvigian educational principles are being explored and model schools, in many nations, where these principles are being put into practice.

Grundtvig's life took a major turn in 1851 when Lise, to whom he had been married for 32 years, died at the age of 63. Grundtvig's life with Lise had often been difficult. He had befriended a number of beautiful, intelligent women over the years, and although these affairs remained platonic, they were no less hurtful to Lise. With Lise gone, Grundtvig pursued a relationship that he had already formed with Lady Marie Toft, a widow who had come to him seeking counsel on various religious questions. Their first encounter ended rather acrimoniously, but over time they grew close. Within a few months of Lise's death, they announced their engagement. Lady Marie was 30 years younger than her suitor, and in many ways she had more in common with Lady Constance, who had captured Grundtvig's heart as a young tutor, than with his former wife. In 1854, Marie gave birth to their son, Frederick, and a month later, she died from an infection. Grundtvig was heartbroken.

But this was not the end of Grundtvig's romantic attachments. In 1857, Grundtvig met with Lady Asta, a countess whose husband had recently died. Asta knew Grundtvig through her acquaintance with Lady Marie Toft. She, too, was attracted to the spiritual wisdom of this kindly old man, and in April of 1858, Grundtvig was once again a married man, and in 1859, at the age of 76, he was once again a father. Grundtvig would live with Asta until his death in 1872. Broadbridge and Iversen tell these stories with little commentary, but it is clear that Grundtvig had a nearly hypnotic effect on these women, who served him devotedly through his declining years. While such late-life romances might seem strange, perhaps even scandalous, to some, the marriages were, by all accounts, happy and successful. And they certainly speak to the vigor with which Grundtvig pursued every aspect of his life, whether speaking from a pulpit, campaigning for change in parliament, or participating in family life.

There is perhaps no *single* individual in American history with such wide-ranging influence over the formation of the United States as Grundtvig exerted on modern Denmark. George Washington was, no doubt, a foundational figure as a general and a politician, but for economics, philosophy, and theology, Americans would have to look elsewhere. But Danes generally recognize Grundtvig as the single most important voice in their national formation. Some of Grundtvig's stature may be due in part to Denmark's small land mass and cultural uniformity. His famous speech in Schleswig where he addressed 10,000 people from Skamling

Hill and defended their right to speak Danish in a duchy dominated by German-speakers might have been considered a minor regional event in a larger country. Similarly, his ability to appeal to the shared history and mythology of the Danish people might have been more challenging in a larger, more diverse country. Still, there is no doubt that Grundtvig was a remarkable influence on Danish character. Of course, there is also a potential for harm in a strong nationalist state. While political scientists are well aware of the importance of nation-building through symbolic acts—think of Grundtvig’s songs and hymns—there is also a sobering historical record of nationalism leading to both wars of conquest and internal purges. When Grundtvig proclaims the glories of Denmark, even suggesting its churches are the culmination of Christian history, it is possible to cringe, knowing how such ethnocentrism can lead to dire consequences. The balance between a healthy national identity and a pernicious xenophobic intolerance remains the great challenge of democratic states. Denmark seems to have navigated well between that Scylla and Charybdis; its neighbor to the south did not fare as well.

For those who are students of Denmark’s history, this careful study of Grundtvig’s life provides an indispensable resource for coming to a deeper understanding of its founding figure. But for those who have little acquaintance with Denmark’s formation, there is also much to be gained from this treatise. Denmark has been widely praised as a model democratic state, one in which principles of justice and fairness are not only enshrined in law, but also spring from the *zeitgeist* of the nation. In *Denmark’s Catalyst* we find great insight into the formation of those values that have given rise to the modern Danish state—values that many other countries might do well to emulate.

English Summaries / Danske resuméer

Grundtvigs stand og rang

Jes Fabricius Møller

Grundtvig's place in the socio-cultural hierarchical structure of society

When Grundtvig's status and rank in society and culture are discussed in biographies about him, the information provided is often somewhat imprecise. Status and rank are not highly valued, which fits conceptually with how Grundtvig, in his later years, rebelled against the concept of status. But the approach neglects the fact that Grundtvig was also rebelling against his own position in the class hierarchy of his day. This position had a decisive impact on his choice of life path, education, and spouse. Acknowledgement of Grundtvig's ongoing awareness of status shows that even late in life, Grundtvig could not detach himself from the values associated with rank and class society.

George Borrow's English Translations from Grundtvig's Prefatory
Poems to *Bjowulfs Drape*

Britt Mize

George Borrow's engelske oversættelser fra Grundtvig's indledende digte
til *Bjowulfs Drape*

I Grundtvig's *Bjowulfs Drape* (1820) – den første fulde oversættelse af *Beowulf* til et folkesprog – blev hovedteksten indledt med to indledende digte af Grundtvig, et på dansk og et på ny-oldengelsk. Disse to digte blev oversat til engelsk af George Borrow, en victoriansk forfatter af mådelig berømmelse, som var bedst kendt for sine prosaværker. Borrow's to oversættelser fra Grundtvig forblev upublicerede ved Borrow's død i 1881, men de har været trykt siden 1923, dog uden at deres kilder er blevet identificeret. Denne artikel præsenterer Borrow's to oversættelser med henblik på deres forhold til Grundtvig's originaler og omstændighederne omkring deres tilblivelse.

Hvortil dog al den oplysning?

Mikkel Skovgaard Petersen

Why All this Enlightenment?

This article provides a summary of the essential points of the master's thesis "Landmaaling, Skjønsskrivning og Fædrelandets Historie – den tidlige højskolehistorie 1842-1856." A closer study of the foundations of the early Danish folk high schools reveals that Grundtvig's name is rarely mentioned by the founding fathers and principals of the early high school; therefore, Grundtvig's ideas did not serve as the basis of the schools' educational purpose or teaching structure. But if Grundtvig did not affect the foundation of the folk high school, who did? The answer is not that one particular idea gradually spread. Rather, it was the result of a new democratic zeitgeist that demanded a more educated population in the 1840s that made the democratic spirit spread, especially, to the lowest group of the population, the farmers, who were largely uneducated. The folk high school was part of the solution. They shared a purpose: They were all boarding schools, they recruited students who had finished public school, and they offered tuition in practical agricultural, educational, and generally formative courses. On average, one school was founded every year during a fourteen-year stretch. The lack of cooperation among schools explains why folk high schools varied in practice. They did not agree on whether to test students, what the ideal student age was, or how to balance practical and educational coursework. This article compares the early folk schools against four factors that were essential to the early schools' educational purpose and teaching structure: The age of the pupils, the boarding school culture, the composition of courses, and the question of examinations. Highlighting similarities and differences provides a clearer understanding of the foundations of the early high schools. It also helps us see how the schools changed over time.

Et forsvar for Grundtvig-Rødding-tesen

Hans Henrik Hjermitzlev

A Defense of the Rødding Thesis

In recent years, historians have questioned whether Rødding Folk High School was the first of its kind in Denmark and whether it was a Grundtvigian folk high school when it opened in 1844. This article examines the revisionist historiography surrounding Rødding's origins and concludes that the Folk High School can rightly be said to be the country's first, and that it was Grundtvigian from the beginning.

Forfattere / Authors

Lee C. Barrett
Stager Professor of Theology
Lancaster Theological Seminary
E-mail: lbarrett@lancasterseminary.edu

Professor Emeritus David W. Chapman
Department of English
Samford University
E-mail: dwchapma@samford.edu

Lektor, ph.d. Hans Henrik Hjerimitslev
Institut for Pædagogik
UC SYD
Campusalle 20
6200 Aabenraa
E-mail: hhhj@ucsyd.dk

Lea Grosen Jørgensen
Ph.d. i litteraturhistorie
Afdeling for Litteraturhistorie og Retorik
Aarhus Universitet
E-mail: leagj92@msn.com

Professor Mark Mattes
Chair of Theology and Philosophy
Grand View University
Des Moines, Iowa
E-mail: mmattes@grandview.edu

Professor Britt Mize
Department of English
Texas A&M University
College Station, Texas
E-mail: bmize@exchange.tamu.edu

Lektor, dr.phil. Jes Fabricius Møller
Saxo-Instituttet, Afdeling for Historie
Det Humanistiske Fakultet
Københavns Universitet
Karen Blixens Plads 8
2300 København S
E-mail: jfm@hum.ku.dk

Inger Solveig Nissen
Sognepræst
Bogense-Grindløse-Klinte-Nr. Sandager
E-mail: isn@km.dk

Lektor, ph.d. Sebastian Olden-Jørgensen
Saxo-Instituttet, Afdeling for Historie
Det Humanistiske Fakultet
Københavns Universitet
Karen Blixens Plads 8
2300 København S
E-mail: olden@hum.ku.dk

Udgaveleder, ph.d. Krista Stinne Greve Rasmussen
Center for Grundtvigforskning, Vartov
Institut for Kultur og Samfund
Aarhus Universitet
Farvergade 27 A
1463 København K
E-mail: ksgr@cas.au.dk

Sognepræst, cand.theol. Nicolai Røge
Falen 15, 3. th.
5000 Odense C
E-mail: NIR@km.dk

Professor, ph.d. FDHC Merethe Roos
Institutt for kultur, religion og samfunnsfag
USN
Boks 3025 3120 Borre
E-mail: Merethe.Roos@usn.no

Historiker og højskolelærer Mikkel Skovgaard
Bornholms Højskole
Almindingsvej 35
Aakirkeby 3720
E-mail: Mikkelskovgaardpetersen@outlook.com

Danskstuderende Freja Lillevang Sørensen
Husumgade 25
2200 København N
E-mail: frejalillevang@gmail.com

Dr.phil. Henrik Yde
Thorsgade 5
2200 København N
E-mail: henrikyde@live.dk

The latest publications in the Grundtvig Society Series

(Roman numerals indicate serial number)

- XXXIII. A.M. Allchin et al. (eds.), *Grundtvig in International Perspective. Studies in the Creativity of Interaction*, Aarhus University Press, Aarhus 2000, 209 pp. May be purchased through booksellers or direct from Aarhus University Press. DKK 248.00.
- XXXIV. Anders Holm, *Historie og efterklang: En studie i N.F.S. Grundtvigs tidskrift* Danne-Virke, Odense Universitetsforlag, Odense 2001, 139 pp. May be purchased through booksellers or direct from Odense Universitetsforlag. DKK 175.00.
- XXXV. Knud Eyvin Bugge, *Grundtvig og slavesagen*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 2004, 226 pp. May be purchased through booksellers or direct from Aarhus Universitetsforlag. DKK 228.00.
- XXXVI. Claus Bjørn, *Grundtvig som politiker – Udgivet af Thorkild C. Lyby*, Forlaget ANIS, Copenhagen 2007, 264 pp. May be purchased through booksellers or direct from Forlaget ANIS. DKK 295.00.
- XXXVII. S.A.J. Bradley, *N.F.S. Grundtvig: A Life Recalled. An Anthology of Biographical Source-Texts*, Aarhus University Press, Aarhus 2007, 600 pp. May be purchased through booksellers or direct from Aarhus University Press. DKK 500.00.
- XXXVIII. Regner Birkelund, *Frihed til fælles bedste: En oppositionel stemme fra fortiden – om Grundtvigs frihedsbegreb*, Aarhus University Press, Aarhus 2008, 685 pp. May be purchased through booksellers or direct from Aarhus University Press. DKK 448.00.
- XXXIX. Anders Holm, *To samtidige: Kierkegaards og Grundtvigs kritik af hinanden*, Forlaget ANIS, Copenhagen 2009, 320 pp. May be purchased through booksellers or direct from Forlaget ANIS. DKK 299.00.
- XL. Sune Auken and Christel Sunesen (eds.), *Ved lejlighed: Grundtvig og genrerne*, Forlaget Spring, Copenhagen 2014, 336 pp. May be purchased through booksellers or direct from Forlaget Spring. DKK 348.00.
- XLI. Jette Holm, Helge Kjær Nielsen and Ruth Østerby (eds.), *Nypagts-Bogen. Grundtvigs nytestamentlige oversættelser*, Fønix, Copenhagen 2018. May be purchased through booksellers or direct from Forlaget Eksistensen. DKK 250.00.
- XLII. Ove Korsgaard, *Nationalstatens fødselsveer. Om Grundtvig, krig og geopolitik*, Aarhus Universitetsforlag, 2024. DKK 199.95.